

Tartalom

L. ÉVFOLYAM, 5. SZÁM

1996. MÁJUS

FALUDY GYÖRGY: Öt szonett (A század margójára) ...	3
HORGAS BÉLA: Az ötezer éves ember II.	6
HÁY JÁNOS: Dzsigerdilen (A szív gyönyörűsége)	15
GÖMÖRI GYÖRGY: A tél illata; Állapotok	35
ERDÉLYI ERZSÉBET-NOBEL IVÁN: „Van a kimondásnak is értéke” (Beszélgetés Czigány Lóránttal)	36

Faludy-díjasok műveiből

DOMOKOS JOHANNA: * * *	46
NYÁRY JÁNOS: Tűz a tisztáson	47
PLUGOR MAGOR: Kastélyok udvarán; Muroroa	50
KELEMEN ZOLTÁN: Angyalporban gázoltam egykoron; És	51
BALOGH TAMÁS: Történetek írókról (Három szem keksz; Maradványok kézikönyve; A harmadik jel)	52
GYŐREI ZSOLT: A titkok perce; Törött	55
B KOVÁCS KÁZMÉR versei (közreadja őket PAPP P TI- BOR): Reklámsong; Irgalom; Testamentum; Szegsáron születni; Meríték újból (D. K. kontra K. D.)	56

TANULMÁNY

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: A kanonizáltság poetológiája	58
FRIED ISTVÁN: Az irodalom (történi és történeti) meg- értése felé (Szeljegyzetek Kulcsár Szabó Ernő Történe- tiség, megértés, irodalom című könyvéhez)	67
BOCSOR PÉTER: Megváltó elméletek	82

KRITIKA

PALKÓ GÁBOR: A meztelen magyar férfi (nő) (Esterházy Péter: Egy nő)	87
MÜLLNER ANDRÁS: Fanni hagyományai	89
HEGYI PÁL: Papírborítás 1994	93

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

PLUGOR SÁNDOR rajzai a 2., 5., 86. és a 96. oldalon

DIÁK-MELLÉKLET

SÁNTA GÁBOR: „Nem élhetek Pest nélkül”
(Krúdy Gyula Budapestje)

FALUDY GYÖRGY

Öt szonett

A SZÁZAD MARGÓJÁRA

CCCXXXI

*Fiatalon - régen volt, vagy nemrégien? -
ezer csillag égett az éjji égen,
míg én a kertben álltam és remegtem
az érthetetlen, roppant műremekben.*

*Ma már csak olykor gyúl ki öt-hat csillag,
de nincs bennük mindenség, ihlet, illat;
keresd most messze északon vagy délen,
ami egyszer tiéd volt minden éjjel.*

*Há megállok az ablakban, előttem
Buda dombjai eltűnnek a ködben,
vagy bús szürkéék. Kontúrjuk összeolvad*

*felhővel-éggel. Egykor zöldek voltak,
ormaikon kemény vonallal. Földi
szálláshelyünk készül fejünkere dőlni.*

CCCXXXII

*Másnak tűnt hetven éve föld meg égbolt
és a jövőndő sok millió év volt,
meg boldogság, mert bízunk mindahányan
a technikában és a tudományban.*

*Új gyógyszer jött annak, ki kórral küzdött,
telefonok szóltak mint éjji tücskök,
meleg víz folyt, gáz égett házainkban,
villám helyett kigyúlt az ezüst villany.*

*színházak, mozik nyíltak és az élet
elviselhetőbb, a nyomor enyhébb lett,
de én még várokottam, mi a vége.*

*Mint annyian, apám is azt ígérte:
még negyven év és gyönyörű lesz minden,
mihelyt elpusztul a Sztálin s a Hitler.*

CCCXXXIII

*Az eljövő Paradicsomra vártam
mint Erazmus meg Moore 1500-ban,
türelmesen és rémült tisztelettel,
amíg 59-ben észrevettem,*

*hogy az ipar áldott, roppant vonatja
a pokolgépet is hozzánk vontatja,
s a füsttől és méregtől, melyet termel
elpusztul fű, fa, állat s minden ember.*

*Sok millió helyett, amit reméltem
be kell érniünk most harminc-negyven évvel.
Segítség nincs. Nem akad köztünk senki,*

*aki tudná, mit kell ez ellen tenni.
Ha lenne, akkor gyalogosan s vénen
mennék hozzá és elé hullnék térden.*

CCCXXXIV

*Megfúlunk, ha a technikát folytatjuk
és éhenhalunk, hogyha abbahagyjuk.
S megesszük egymást. Csak az öregek nem
értik e dilemmát, mivel kegyetlen,*

*s azt hiszik, nincs. Másnál meg az a nézet,
hogy házőrző lovagunk, a Természet
segít rajtunk. S ez mennyei csodát vár
mint Trianonnál, Mohinál, Mohácsnál.*

*A fiatalok megérik vagy sejtik
a jövőndőt. De mit tehetnek? Semmit.
Próbálnak élni, mert tudják: maholnap*

*a lég szennytől nem látják a holdat,
és minek alkotnának örökös
dolgozat, mikor nem lesz örökös?*

CCCXXXV

Régen, ha parkban játszó gyermekekben
gyönyörködtem, közben csak irigykedtem,
hogy az enyémnél jobb világba nőnek.
Most elfordulok, mert sajnálom őket.

Harminchét éve kínoz ez. Elalszom
s felébredek. Verejtékes a tarkóm.
Eszembe jut, pedig nem akarom.
Két térdemet egymásba csavarom,

tíz körmöm végigfut a combomon.
Vérem kiserked. Minek – gondolom –
minek kínozom magam és izgatam,

mikor tudom, hogy nem lesz irgalom?
Saját halálomtól is reszketek,
de fajtánkét viselni nehezebb.

(1996)

HORGAS BÉLA

Az ötezer éves ember

II.

Horgas Ádámnak

A táncosnő odalépett Fernuttihoz. Szép, erős lábán fehér tornacipő. Az arca is fehér. Riadt vonalak. A haja föltűzve: sötét sapka. Nyaka hosszú, mélyen kivágott blúza borvörös. A ponyvát tartó rúd, valahol a magasban, bántóan nyikorgott. A buszpályaudvarról rekedt, fáradtan sürgető, szaggatott kürtszó úszott a nyikorgás alá. Harmadiknak, közéjük szorulva, Mirandella hangja csapkolódott.

- Elmegyek - mondta a táncosnő, és egyik lábáról a másikra dőlt, mintha már úton is lenne.

- Hova? - kérdezte Fernutti, és elmélyülten figyelte a rudat.

- Miért - mondta a táncosnő, és billegése gyorsult, nyaka blúzához vörösödött.

- Azért nem kellene - ingatta a fejét Fernutti, de most sem nézett a nőre, tenyerével ütögette a rudat; a nyikorgás nem szűnt meg.

- Kellene. Már régóta kellene!

- Azért nem - makacszkodott Fernutti, és maga felé húzta a rudat.

- Kellett volna.

- Kérlek, ne beszéljünk erről.

- De - mondta Mirandella, és a nyaka lángvörös volt. - Egyszer ki akarom mondani.

- Kérlek, hogy maradj!

A nyikorgás most elhallgatott s Fernutti elégedetten támaszkodott a rúdnak. Odafordult Mirandellához, kicsit felhúzta a vállát, ugyanígy a felső ajkát, a szemöldökét, talán még a fülét is, s ahogy minden fölfelé rebtent rajta, tágult és rezgett, olyan volt, mintha az egész férfi mosolyogna a talpától a feje búbjáig, és ez a testesült mosoly gyöngéden megérintené, aztán beborítaná az előtte állót. Mirandella lazulni érezte körvonalait.

- Táncosnő nélkül nem cirkusz a cirkusz, ezt te is tudod, Mirandella - mondta Fernutti, és a hangját is a nő köré fonta. - Rumbolassauval megkapasz kodunk, meg-lásd! Olyan lesz minden a cirkuszban, mint régen.

A sátorban egyetlen gázlámpa világított, sárgás gömbje jótékony homályban hagyta a teret. Fernutti hangja és mosolya ebben a bizonytalan árnyékosságban ringatta Mirandellát.

- Neked csak a cirkusz számít - védekezett reménykedve a táncosnő, és Fernutti felé dőlt.

A sátozt tartó oszlop újra nyikorogni kezdett. Mirandella mereven figyelt, a nyaka visszafehéredett. Fernutti összeráncolta a homlokát, s ebben a pillanatban inkább százötven évesnek látszott, mint ötvennek.

- A cirkusz a minden, Mirandella.

- Nekem nem! - csattant fel a táncosnő, és megrázkódott, újra billegni kezdett álltában, a nyaka jégfehér. - Elmegyek! Itthagylak! Elég volt! Almánióval megyek! A Zéróban fogunk fellépni!

Fernutti hátralépett.

- Egy kupiban?! Mirandella! Egy mocskos yupi-tanyán?

- A Zéró Centerben!

- És Tubardó? Almánió nélkül mi lesz Tubardóval? A két gumiember összetartozik! Szét akarod szakítani őket? Igen?

Fernutti kiabált, keze ökölbe szorult.

- És Fernutti nélkül mi lesz Mirandellával? - kérdezte a táncosnő is kiáltva; a nyaka megint lángolt, aztán sírni kezdett. - Most kimondtam.

A rúd, valahol a magasban, rendületlenül nyikorgott, és most meglebbent, csattogott a ponyva is, ahogy rárohant az a híres akastyánhegyi szél, mintha figyelmeztetné Fernuttit a veszélyre. De miféle? Ez nem volt tudható. Én legalábbis nem tudtam. Nem láttam át a dolgokon. Talán azért, mert Fernuttiékat sem ismertem eléggé. Talán lusta voltam, nem figyeltem közben, s ha mégis, hát rosszul, felemás módon, csak leskelődtem, mikor a leskelődő Jánt követtem és a modellező szakkörben, 1950 tavaszán, egy délután a kis Szombathy Katót kilestem, rettegett igazgatónk és úttörővezetőnk intó szavait, melyet Fernuttihoz intézett, kihallgattam; kérlek szépen, mondta a nagytestű bajszos igazgató szuszogva, ezzel a kis Szombathyval vigyázz, mert ha összeszűrőd vele a levét, kérlek szépen, ettől trippert is kaphatsz a töködbe, ez a kis Szombathy oltári nagy kurva, engem figyelmeztettek a járásnál, ez ott is bedolgozik; én nem értelek, kérlek szépen, hogy miért nem alapítasz családot, hogy miért kell neked állandóan kurvákat hajkurászni? ...Hallgatnom és értenem kellett a zsörtölődő, dörmögő hangon ömlő beszédet; a szakkör függönnyel elválasztott sarkában rakosgattam, a keskeny polcon matattam elmerülve, mikor az igazgató betört a szobába és ostorozni kezdte a spiritusz lángja fölött éppen lécet hajlító Fernuttit; dermedten figyeltem, hogy az úttörővezető habozás nélkül, szinte élvezettel használja azokat a szavakat, amelyeket ismertem ugyan, de az ő tanári száján elképzelni sem mertem volna; s hogy a trágárságok olyan könnyedén peregnék, szinte kifolynak belőle, egyszeriben valami mást is jelentenek, valami hősies tudást, tartást, amitől - úgy éreztem - mégis menekülnie kell az embernek; a fejem mellett nyitott ablak lengett, orgonaszagot és a közeli véce bűzét sodorta be a májusi szél, ki kellene rajta ugranom, zajtalanul megszökni, átfutni az udvaron, be a kertbe, és el, csak el, tovább; reccsent talpam alatt a padló, mi az, van itt valaki? hörrent az igazgató; repedezett, feketés ajkak, kefe bajusz, burjánzó szemöldök; dehogyl senki! Tagoltan, fölszólióan hangzott Fernutti válasza. Reszketett a térdem és melegség járt át. Megértettem, hogy lapulnom kell, hallgatnom, néma szövetségesnek lennem a hősi kalandban; hidd el, mondta fújtatva az igazgató, hogy én csak a javadat akarom; tehetséges ember vagy és szép jövő áll előtted, ha el nem baszod egy átfutó ribanccal, aki jön és megy, majd meglátod, hogy innen is továbbáll, mert ez a feladata, kérlek szépen, én pontosan tudom, nekem megsúgták a járásnál, ott azért én is vagyok valaki, miért nem hiszel nekem; magunk között szólva: ez a kis Szombathy végső soron egy spicli, kérlek szépen, de ezt letagadom, ha elmondod valakinek, és a nyakadat is kitekerem, ha visszaélsz a bizalmammal, remélem megértettél, és észhez térsz, amíg nem késő. De késő volt. A kis Szombathy újra meg újra jött a modellezőbe tapasztalatcserére, és aztán megalapította a színjátszók körét az iskolában, amelynek én lettem az elnöke. Szombathy közben irodalmat tanított. Kicsi, széles száját vastagon rúzsozta. Szemüveges volt. Vöröshajú. Alacsony. Vékony. Sápadt. Mélyhangú. Feszés szoknyákban járt. Szűk, fekete és színes pulóverekben. Blúzban soha.

Száz pulóvere volt, száz kölniszagú, fényes pulóver, cérnavekony és bársonypuha. Kirajzolódott a melle. Erős, telt vádlija rezgett. Ha leült, azonnal keresztbe tette a lábát és hintáztatta. Kérlek szépen, mondta az igazgató, én semmit sem tehetek ellene, mert Szombathy elvtársnő egy szóra kiirtana innen, de figyelmeztetek, ha nem vennéd észre, ami a napnál is világosabb. Fernutti persze észrevette. Fölhúzta a szemöldökét, a száját, a fület, úgy vigyorgott Katóra. Fölhúzta a spicli fekete bársonypulóverét és borostás arcát a két előmeredő, barna csúcs közé fektette. Ezt is láttam (két fehér, előmeredő), mert látnom kellett a függöny mögül; jelenlétemmel fedeztem őket; szűrsz, mondta Kató, és belemarkolt a férfi hajába, szúrlak, dörmögte Kovács Ferkó. Én voltam a szakör, egy személyben a modellező és színjátzó; úgy tetszett, mintha bolháznák egymást a fül mögött; Fernutti lapátforma tenyere a spicli feszes szoknyáján nyugodott.

Zsenko, a bohóc ott leskelődött a közelükben. Megbocsátható. Imádkozta Mirandellát. Ment utána a tekintetével, követte rajongó hűséggel, tompa, hangtalan vágyakozással, reménytelen lelkesültséggel, és muzsikával, ha csak tehetette, muzsikával, a szájharmonikákból életre kelő számok számlálatlan sorával. A tokba zárt zeneszerszámokat egy mocskos vászonzsákban örökösen magával cipelte. Kifogyhatatlan volt Zsenko zenéje, végeérhetetlen, csodálatos forrás, Fernutti cirkuszának állandó kísérője, létfeltétele; egész zenekar egy személyben. Zsenko harmonikázott és dobolt, de hegedült is, és mindezt egyszerre, villámgyorsan váltogatva ijesztően óriási ajkai közt a különféle méretű és hangszínű harmonikákat. Ha nem játszott éppen, akkor is mozgatta, húzgálta, remegtette húsos száját. Ideges, vonagló lényként szinte külön életet élt ez a száj a szőrtelen, fakó arcon. A szemöldök vékony, nőies vonalat rajzolt a lapos és széles orr fölé. Alatta apró, barna szemek csillogtak, egy kutya szomorú szemei. Haja nem volt Zsenkónak, de nem azért, mert kopaszra borotválta a fejét, egyszerűen nem nőtt rajta egy szál se, soha. Se haj, se szőr, sehol. A bőre azonban, mintha csak kárpótlásul, vastag volt és erős, a fején szinte megszarosodott. Zenélés közben nagyokat csapott nyitott tenyerével a feje tetejére, mint valami cintányérra, ez mindig jó tréfának, hatásos mulatságnak bizonyult, dőlt a hallgatóság Zsenko csattogó koponyájától. S mindehhez a bohóc nem tudott beszélni. Hangot adni igen, de szavakat mondani nem. A figyelmes szemlélő azt gondolhatta volna, hogy Zsenko akarja is ezt a némaságot – de ki figyelte rá? A közönsége legfeljebb, amíg voltak még előadások. A diplomá előtti téren. A sarki művelődési házban. Zsenko tudta, hogy Mirandella bolondul Fernuttiért, s azt kívánta: ne legyen hiábavaló ez a vonzódás. Szinte keríteni próbált a táncosnőnek. Leskelődött, s mikor megértette, hogy Mirandella elmegy Almánióval, első gondolata volt, hogy velük tart, elszegődik a Zéróba, de tudta, hogy hiába ajánlkozna, oda ő nem kell; s nélküle szétesik a cirkusz... Mirandella nélkül meg ő esik szét, elnémulnak a harmonikái, s akkor nem marad más hátra, mint... Már látta is himbálózni élettelen testét a sátor nyikorgó rúdján, látta az aprócska újsághírt: „Zsenko, a Fernutti-cirkusz néma bohóca fölakasztotta magát.”

A pályamunkások közt is volt egy szájharmonikás. Semmi köze Zsenkóhoz, és nem is akarom, hogy legyen. Az ilyen megfeleléseket jobb határozottan elhárítani. Nem túl határozottan, persze, mert az is visszaüt. Az ember belekezd egy történetbe, és mindennek jelentése támad. Bele se kezd, csak benne van. Megy a mese, nincs a mesénél nagyobb menő. (Két fehér, előmeredő.) Fonyó Szepinek vörös képe volt, vörös haja, sok szempóje; az anyja sváb, az apja cigány; ez ritkaságnak számított. Az anyja családjával lakott, mert egyik lába rövidebb volt, mint a másik, erősen sántított, nem tarthatott apjával, aki a világot járta. Szepi, te hajtsd a kocsit, mondta Óvári Pali, a csa-

pat legöregebb munkása, neked lábra áll. Szepe odatérdelt és hajtott. Fél kézzel kapaszkodott, a másik kezével a szájharmonikát tartotta és fújta rendületlenül; szállt a pályakocsi, suhogtak két oldalt a zselici erdők. Az öreg csóválta a fejét, megfulladsz, gyerek, aztán az lesz a tied. De nem fulladt meg. Bírta. Úgy szúrták agyon a homokszentgyörgyi búcsúban, évekkal később. Ján, az akkori Ján kedvelte őt. Ez a mostani semmit sem tud róla. Egyszer majd elmesélem neki a Sánta Szepe teljes történetét, legalábbis annyit, amennyit én tudok. Amennyi elmondható.

Kalwansky motozást hallott, másféle zajt, mint az éjszakai szél hangjai. Rumbolassau mellett a hosszú évszázadok alatt annyira kifinomult a hallása, hogy a neszekből többet értett, mint más a szavakból.

- Ki az, és mit akar? - kérdezte Kalwanski, és megragadta tiszafából készült botját.

- Ján vagyok, a tizenkét éves! - hangzott a válasz.

- Tizenkettő? Na ne mondd!

Ekkor megszólalt a park másik széléről a templomtorony órája, és elkongatta a tizenkettőt.

- Nem én mondom! - kuncogott Ján.

Kalwanski elismerően biccentett, krárogott, de a hangja nem lett barátságosabb.

- És akkor mi van?

Nem is kérdés volt ez, inkább megállapítás vagy elutasítás. Fehér vas-széken, homályos pokrócba burkolózva ült az agárfejű Kalwanski, hosszú haja, szakálla, bajsza ezüsten csillogott a holdsütésben, a vastag botot homlokához döntötte, markolta erősen.

- Te vagy a Rém? - puhatolózott Ján.

Ezt még senki sem kérdezte Kalwanskitól. Tekintetét belefúrta az előtte imbolygó vékony alakba: szandál, nadrág, trikó, elálló fülek. Az arca árnyékban. Ki ez?

- Hány éves vagy? - faggatózott Ján tovább.

Kalwanski meghökkenett. Próbált goromba lenni, mogorva kutya.

- Tűnés innen, vagy leharapom az orrodát!

- Nem te vagy a Rém!

- Akarsz egyet a nyakadba?

- Te Kalwanski vagy - mondta Ján kedvesen. - Azért tudom, mert hallgatóztam. Nem haragszol?

Kalwanski előre dőlt a fehér széken, a pokrócot összebb húzta magán. A botot most is homlokához szorította, a bot és hosszú, egyenes orra, hosszú és sovány arca a mélyen ülő szemekkel szoborszerűen merevnek látszott, a hangja fenyegetően megerősödött.

- Na, akkor tudsz már eleget! Pusztulj innen!

Tűzet fog okádni, gondolta Ján. Füst csap ki a fülén és az orrán. A bot megmozdul, kigyó lesz belőle, és akkor neki futni kell. De nem. Kérdezhetett még.

- Most mit csinál a Rém? Alszik?

Kalwanski ekkor hátrarúgta a fehér széket, ledobta magáról a pokrócot, és ki egyenesedett. Kétszer magasabb volt a kisfiúnál s a fekete, szoros, kezeslábas ruha ijeszten vékonynak mutatta.

- Muszáj neked megvárni, hogy rádhúzzak egyet?

Suhogott a tiszafából faragott bot, Ján megjijedt, de úgy érezte, hogy a másik nem üti meg.

- Ne, Kalwanski, ne. Engedd beszélni a fiút.

Ján szíve annál is nagyobbat dobant, mint amikor először hallotta a Rém nevét. A hang felé fordult, a sötétség felé, de hiába meresztgette a szemét, semmit se látott. Kalwanski morgott valamit, fölállította az eldölt széket és a pokrócába burkolózza visszaült helyére; botját a homlokához tette. A Rém újra megszólalt.

- Mit akarsz tudni, Ján?

Azt akarom tudni, hogy az utánjárás mire visz. Visz vagy viszem. S hogy mi van a Liberátorok bűgásában, meg a fekete teve hátán? Ezt már ötvenhat tavaszán is szerettem volna tudni, a Rózsák terén, a kollégium sarokszobájában. Ott szólt a magnóról hozzám az énekesnő: „Mit visz, mit visz a karaván, sivatag forró homokján? Mitől görnyed a sok teve háta, mi van a fekete teve hátán?”

Ján fejében ezer kérdés forgott, de csak a Rém hangjára tudott figyelni. Távoli, rekedtes moraj, mintha egy lefedett dobozból jönne. Papírdobozból. Befészkelte magát, a réseket finom faforgáccsal tömte ki, mégsem mondható valami kényelmes helynek. Mindegy, most ott van, onnan beszél. Csöppet sem volt félelmetes, inkább szomorú, vagy talán fáradt. Ötezer év nem csekélység.

- Szeretnélek látni! - mondta a kisfiú.

„Festőművész szeretnék lenni!” - mondtam a ragyásképu igazgatónak, és lehetetlen volt nem látni megrökönyödött arcán azokat a vonásokat, amelyek a modellező szakkör szobájában ültek ki rá, mikor Kovács Ferkót próbálta észhez téríteni. Próbált engem is. Sok baj volt velem akkoriban, a hangok megbolondítottak, a hangok este úgy jöttek, mint a Liberátorok, mintha el akarnák söpörni a vasúti órházat. Megtapadtam a sárga ágybunkerben, a csíkos dunnadomb alatt, fejemet a vánkos fehér bozótjába fúrtam, és vártam a Piros Vadászt. A sánta Szepi valami tanfolyamra ment Pécsre, azt mondták, hogy káder lesz belőle. Meg kellett valakivel osztani a titkomat. Mit ér egy titok, ha nem tud róla más, legalább egy, hogy beszélni lehessen róla. Wendler Miki, a sarki boltos fia, osztálytársam volt, sakkozni és kártyázni járt hozzánk az órházba. Szólt nekem, hogy alakított egy bandát, lépjek be én is. Akkor megmondtam neki a Piros Vadászt. Miki nem hitte, hogy lóháton jött és egyedül, ugyan, mondta, ne mesélj már, s fitymálva közölte: csakis a katonák egyike lehet, egy katona, egy közönséges piros vagy kék lovas, egy ruszki, na, ismerd el, hogy az! Csipőre tett kézzel álltam Miki előtt és megvetően néztem rá. Látta az arcomon, hogy a Piros Vadásznak semmi köze a gyakorlatozó katonákhoz, akik már harmadszor mentek át a falun, és a Dráva irányába nyomultak autón, tankon. Elbizonytalanodott Miki, kérte, hogy akkor meséljek, mondjam el, de én csak ráztam a fejemet és azt válaszoltam: egy szót se. Érted, Miki? Senkinek, egy szót se. Ezt mondtam, erre pontosan emlékszem, de azt nem hallom, hogy milyen hangon mondtam, nem hallom a tizenkét éves hangomat. Mikiét hallom, ahogy csúfolódva, sipító hangon, mint valami boszorkány, azt válaszolja, hogy: ugyan! Azt hiszed, beveszem neked a Piros Vadászt? Azt hiszed? Ha nem, nem; vontam meg a vállamat flegmán; Miki el sem tudná képzelni; erről meg voltam győződve, ez erőt adott. Befutott a kaposvári személyvonat, a négyhuszonnégyes mozdony megremegettette a hármas bakterházat, gőzfelhőbe burkolta a rövid szerelvényt. Mikor eloszlott a fehér páragomoly, a vonat alsó lépcsőjének támaszkodva, hosszú kezét kétoldalt mélyen lelógatva, ott állt a Piros Vadász. A kezét néztem, mert nem volt rajta kesztyű, csak a kezét, a hosszú és fehér, már-már nőies ujjakat. Olyan csüggedten, különös és magányos élőlényekként hullottak alá a fekete revolvertáskák mellett, mintha se szándékukban nem állna, se kedvük nem lenne soha többé, hogy megmozduljanak. A vonatablakok, mint egy sortűz, hirtelen felszaladtak, az ajtók becsapódtak, a négyhuszonnégyes meg-rántotta a kocsikat.

- Ugyan, Ján! - mondta a Rém a sötétség mélyéből. - Ne gondoldj semmi különösrre.

„Csalás!”, villant át a fiún, de aztán elhessegette gyanakvását, én meg elvigyorodtam, hogy ez a „Rém” Wendler Mikire emlékeztetően ugyanozik. Ján közben megnyugtatta magát: egy igazi cirkuszban nincsenek csalók. Mégis megkérdezte:

- Rém vagy te egyáltalán?

Belépsz vagy sem, erőszakoskodott Miki másnap, és ő is mondott egy titkot: a templomkertben lesz a találkozó. Belépsz? Vonogattam a vállam, hogy nem hiszem, nem nagyon, nekem ott van a... tudod? De erről: csönd! Miki elvörösödött, gúnyosan nevetgélt, és azt mondta, hogy felőle akár a fenekébe is fújhatok a Piros Vadásznak, én meg ráförmedtem, hogy hallgass, érted? ne mondd ki a nevét, erről az egyről ne pofázz! Mit vagy úgy betojva, sipított Miki, azt hiszed, érdekel valakit a hülyeséged? A tisztelendőt például érdekelte, mert lázasan nyomozott, hogy ki firkálta be piros krétával az orgonát, rögzítve és ábrázolva a mindenki által jól ismert mondókát, hogy pina, fasz, együtt basz, bár ezt így nem mondta ki a tisztelendő úr, csak kerített, kerített óvatosan, hogy mondd meg szépen, gyermekem, ugye te fujtattál az orgonán a tanító úrnak vasárnap, ugye, te voltál, gyermekem? Én voltam, én voltam, de én nem csináltam semmit, így tiltakoztam, most hallom csak, hogy a mea culpa, mea culpa dalmára, ő pedig mosolygott, és folytatta: a litánián is te fujtattál, gyermekem, ugye? Nos, akkor látnod kellett, hogy ki firkált az orgonára, gyermekem, felelj szépen, ugye, te láttad, olvastad a bűnös szavakat, ugye, nézted az undok rajzot, ugye, tudod, hogy ki tette, gyermekem? Én semmit sem láttam, tisztelendő úr kérem, én nem láttam és nem hallottam semmit! Gondolkozz, gyermekem, próbálj emlékezni! Nem akarom, hogy árulkodj, de te sem akarhatod, hogy az orgonát szemérmetlen szavak és rajzok megszenteltetésük, pfuj, még csak ez hiányzik nekem, gyermekem, pont ez, gyermekem, hogy kikezdzjenek, hogy szájára vegyen a falu és vizsgálatot indítsanak, mert a templomban, mint a végében... Ugye, ezt nem akarod, ezt nem kívánod nekem, hogy a barátod miatt én tartsam a hátam, hogy följelentsenek és bezárják a templomot, mert a te barátod... Nos, ki is a te barátod, gyermekem? Az én barátom, dadogtam... Nem, nem! Mi az, hogy: nem? És miért: nem? Mi az a nem? Miért gondolod, gyermekem, hogy azt kell mondanod: nem? Ki a te barátod? Az én barátom a Wendler Miki, szóltam, de ahogy kimondtam, tudtam, hogy ez nem igaz, és kiáltva tettem hozzá, hogy ő sem csinált semmit, jól van, mondta a tisztelendő, én elhiszem neked, de arra kérlek, hogy gondolkodjál, gyermekem, és válaszolj nekem, hogy ki a barátod még... Wendler Miki és... Felelj szépen, hiszen úgy szólhatsz hozzám, mintha a gyóntató székben térdelnél; én nem erőltetek, én tudom, hogy te tiszta szívű kisfiú vagy és nem hazudsz nekem, nem akarsz rosszat, és azt is tudom, hogy te nem csináltál semmi rosszat, de ez kevés, gyermekem, édeskevény, neked segítened kell, ellene kell mondanod a gonosznak, ahogy megfogadtad... Gondolkozz ezen, gyermekem, és válaszolj, ne feledkezz el rólam, gyermekem! Megértetted, hogy mit akarok tőled, gyermekem?

Megértettem, és bántott, hogy a tisztelendő prédikációja közben a fülemben szakadatlanul harsogó dalra is figyeltem, és az járt az eszemben, hogy a „szép gyermekem, jöjj ki a rétre, hol traktorok hangja zenél” ugyanazt mondja, mint a pap, „indulj velünk, örülj velünk, te hű barát!”, el kellett mennem a templomkertbe, hogy figyelmeztessem Mikit, a bandát; elmentem, lefogtak, megverték, árulónak neveztek, Miki ököllal az arcomba vágott. És akkor következett az igazgató a szuszogó, hörgő hangjaival, de az én fejmosásomba nem kevert disznó szavakat, pedig vártam, mennyire vártam.

Te aztán szép kis alak vagy, támadt rám az igazgatói irodában, veled aztán kinn vagyok a vízből, mondhatom, egy rajvezető, a falu egyetlen úttörője, aki megjárta Csillebércet, a nemzetközi úttörőtábor, aki a jótanulási érdemrend tulajdonosa! Mit válaszolok majd, ha megkérdeszik tőlem a járásnál, mondja csak, igazgató elvtárs, biztos abban, hogy a legjobb úttörőjét küldte Csillebércre? Mit mondok akkor, mi? Csönd, hallgass! Egy szót se! Ekkor már ordított, de annyit azért kinyögtem, hogy én semmit se csináltam, s ez mintha tovább hergelte volna, vártam a pofonokat, és a mondatok valóban úgy zuhogtak rám, mintha ütött volna, még a karját is lendítette közben: Ki verekedett a templomkertben? Ki alakított álarcos bandát? Ki olvasott ponyvaregényt? Ki firkált az orgonára piros krétával disznóságokat? Csönd! Hallgass! Nem kérdeztelek! Én mindent tudok! A Piros Vadászt is tudom! Ki az a Piros Vadász?... Hallgattam, és arra gondoltam közben, hogy mindent azért nem tud az igazgató; nem tudja, hogy Szombathyt tudom, és ez erőt adott nekem; üvöltő kérdésére, hogy miért nem válaszolok, képes voltam megfelelni: azért, mert azt mondta, hogy hallgassak... Ez valahogy lecsendesítette. Elkomorult, bólogatott. Csak pimaszkodj, mondta dohogva. Nézzék. Még pimaszkodik is. Ide jutottunk. Nem baj. Csak pimaszkodj. Majd én észhez térítelék azért, barátocskám. Engem nem fogsz lejártni. Mi áldozunk rád, dolgozunk érted, ki-tüntetünk téged, és te, ahelyett, hogy hálás lennél, bandát szervezel, disznóságokat firkálsz, verekedsz. Ki az a Piros Vadász? Védekeztem, hogy becsaltak a templomkertbe és megtámadtak; mutattam zúzott arcomat. Megtámadtak, sóhajtott az igazgató. Tele-tömted a fejed ponyvaregényekkel, nem szégyelled magad? Milyen ember lesz belőled? Hogyan tartod majd el a családodat felnőtt korodban? Egyáltalán, mi leszel te felnőtt korodban? Ekkor válaszoltam, hogy festő, és amikor értetlenül meredt rám, magyarázni próbáltam: festőművész! Bólogatott, nyögött, hogy érti. Ide figyelj, barátocskám, sóhajtott újra, és mellemen megfogva az inget, közel húzott magához. Én rajtanár voltam, mielőtt igazgató lettem, és amikor annyi idő voltam mint te, én is azt képzeltem magamban, hogy festőművész leszek, éppen ezt, éppen ilyen hebehurgya senkiházi voltam, mint te, de apám megfogta a grabancomat, és azt mondta: mi a biztosítékom, hogy nem halsz éhen, mi? Első a biztonság, te szerencsétlen! Meg kell értened, hogy nincs kibúvó, nincs, meg kell élni, pénz kell keresni, megállni a lábodon... Ijedten pillantottam tornacipős lábamra, a száz kilós igazgatóra, de ő csak mondta tovább: lenni kell valakivé, érted? Muszáj. ...Festőművész?! Nézz meg engem! Művészkedni ráérsz aztán is, barátocskám. Én is festegetek szabadidőmben. Nem adtam föl az elképzeléseimet, és vannak terveim... Igen... Mit bámulsz, mi? Takarodj innen, mert letépek a füledet!

- Ötezer éves vagyok - mondta Rumbolassau Jánnak. - Fernutti nem hazudik, s ha ő Réznek nevez, akkor tudja, hogy miért teszi. Ötezer év lenyomata van az arcomon, Ján, és Fernutti szerint ez csak réműletes lehet az embereknek.

Nekem is az volt. Ez az egész, ahogy görgött velem, és megfeleléseivel egyre szélesebb mederben hullámozott. Mintha az új motívumok, képek, sejtések, szereplők, például ez a francia mágus a sötétségből, a kapcsolódások minél távolibb és rejtelmesebb, az egyszer már megértett vagy érteni vélt dolgok minél finomabb és mégis lényeges módosításaival próbálnának létüknek formát, helyet teremteni. Mintha ez az ötezer éves ember szőné a szálakat - de miféléket? Most már nagyon erősen nyitva kell tartani a szemem!

- Majd meglátod, hogy nem mindennapos látvány... - dörmögte Kalwanski. - Én mondom, hogy nem az!

- Elhiszem, minden szavadat elhiszem! – buzgólkodott Ján.

- Ajánlom is!

- Te sem vagy mindennapos...

Elégedett morgás volt a válasz, és Rumbolassau is, ahogy megszólalt, magyarázkodva dicsérte társát.

- Kalwanskival mi szinte egyek vagyunk, Ján. Ő azonban szerencsésebb nálam.

- Nem vagyok olyan réműletes – helyeselt Kalwanski.

Talán sikerül kicsalogatni a Rémet, gondolta Ján, és lépett egyet a sötétség felé.

- Gyere elől! Ne félj, én már láttam múmiát is!

- Nem félek – lágyult el Rumbolassau hangja. – De megígértem Fernuttinak, hogy nem mutakozom. A szenzációnak titokban kell maradnia.

- Fernutti fizet neked?

- Bennünket nem lehet megfizetni, te ostoba! – csattant fel Kalwanski.

- Akkor meg?

- Nem érted, hogy menj innen?! – emelkedett fel Kalwanski és a botja. – Menj aludni anyádhoz!

- Nincs anyám – mondta Ján.

- Akkor apádhoz!

- Az sincs.

- Akkor akid van, mit érdekel engem!

- Egyedül vagyok.

Kalwanski leengedte a botját.

- Az se érdekel. Semmi sem érdekel.

- Nem? Akkor miért csinálod? – kérdezte Ján.

Nem értették. Senki sem értette. Még apám se, pedig ő is bajban volt, mert nem jegyzett békekölcsönt, és az éjszakai motorvonattal elütött őzeket osztozott a vezetővel és a kalauzzal; a kaposvári főnökség megtudta, és szólt: ohó, elvtársam! Ez fölér egy fekete vágással! Büntett a nép ellen! És szorongatták, hogy vagy jegyez, vagy... De a Piros Vadászról mégsem beszélhettem vele. Miki meg elárult. Talán Kovács Ferkó volt az egyetlen, akihez szólhattam volna, ő soha sem hívott gyermekemnek, sem barátocskámnak, de hozzá más titok kötött, férfias egyesség, s ő alighanem megtette a magát a háttérben, védett engem. Ő és a spicli Szombathy; barátocskám, hörögte az igazgató, mi lesz veled, ha kicsapunk az iskolából, mi? Az ország összes iskolájából kicsapunk, hiába vagy éltanuló, hiába, érted, hiába.

Kalwanski erre csak hápogni tudott s Rumbolassau szólalt meg újra:

- Jól vág az eszed – dicsérte Jánt. – Megmondom neked, hogy miért csinálom.

- Ha megmondod, akkor tűnj elő a sötétségből... Nagyon szeretném... – szinte könyörgött a fiú. – Megfogadom, hogy titokban tartom, és mindenkinek azt mondom: én nem láttam és nem hallottam semmit!

Ez Ján. Erről akárki ráismerhet. Ebben a pár szóból elővillanó tükörben tetőtől talpig ott van ő, nem úgy, mint Renassa Káta előszobájának ezüst keretes lapján. Némi elégedettséggel hallgattam, s azon kaptam magamat, hogy a kíváncsiság engem is elragad, szorongva lesem a választ, lesem a sötétséget, előtűnik-e a mágus, és mit felel a tizenkét éves ajánlatára az ötezer éves.

- Titokban tartod? Igazán? – krárogott Kalwanski. – Meg vagyunk tisztelve!

- Jól mondja Kalwanski – helyeselt a Rémet. – Ez valóban megtisztelő. Belátom: ha elmondjuk a történetünket, akkor Ján szemébe kell néznünk.

- Mi nézhetünk, de ő ne nézzen!
- Ne dohogj, Kalwanski. Meg kell jelennem.

Szél futott végig a fák tetején, megint az akastyánhegyi szél. A deszkabódé sűrű homályából világosabb, burokforma derengés vált ki s ahogy közeledett Jánhoz, egyre fölismerhetőbb lett egy fölhajtott gallérú, fehéres, bokáig érő holdballonkabát.

- Rumbolassau vagyok, az ötezer éves. Egy nőt keresek, Ján, a neve: Aranyszemű.

A Rém hangja ötezer év mélységéből szólt, és amikor elhangzott a név, Aranyszemű, olyan csend támadt, hogy Ján nem mert megszólalni. Rumbolassau is csak sokára, és nehéz, furcsa zengéssel, lassan formálta a szavakat; a hosszú magánhangzókat, az í-t, az ú-t és az ű-t elvékonyítva, szótagnyira nyújtva ejtette, szinte vonított, mint a tűzvést érző kutyák, s a kisfiú érezte: minden erejét meg kell feszítenie, hogy ez sikerüljön, mintha az élete volna a beszéd, amely azon nyomban megszakad, ha elhallgat vagy rosszul szól.

- „A hold híídján is átmennék, ha szeretnél, Aranyszeműűű; nappali-éjszakai talpakon iramodnék érted, el nem fáradnék soha sem, tudnám az űűutat tehozzád, Aranyszeműűű!” ...Ezt mondtam Aranyszeműnek egyszer... Versbe írtam neki.

- Ez a vers? - kérdezte Ján.

- Talán nem tetszik? - hördült föl Kalwanski.

Ján csitítóan intett, és tovább faggatta Rumbolassaut.

- Aranyszemű... de szép! És mit válaszolt?

- Hogy menj - sóhajtott a Rém. - És jöjj. Hogy tiéd leszek, ha átmész a hold híídján!

- Komolyan vette! - vakkantott Kalwanski.

- És? - kérdezte a kisfiú. - Átmentél?

- Most aztán tűnés! - ordított a tiszafabot tulajdonosa, de Rumbolassau megint segített.

- Maradj, Kalwanski. Kérdezzen csak.

- Akkor meg válaszolj!

- Még nem mentem át a hold hídján, Ján. Sok-sok évig azért nem, mert nem volt meg a képességem. De ma már megvan. Ha megtalálom a hold hídját, beváltom a szavam. Azért társultam Fernuttihoz, mert azt remélem, hogy így előbb rátalálok.

- Bejártuk már az egész világot, az biztos - dörmögött Kalwanski. - Nincs olyan hely, ahol mi ne lettünk volna.

- És mégsem találtátok meg a hidat?

- Nem - mondta Kalwanski, és elfelejtett gorombáskodni. - Se híd, se hely. Elfogyott. Vagyis hát, meg se volt.

- A cirkusz a végső, ahol még remélhetek, Ján; a cirkusz, és nincs tovább.

Az utolsó szavakat már suttogva mondta a Rém. Elfáradt vagy elérzékenyült, gondolta Ján, belemerült a csöndbe, sötétségbe. Megpróbálta elképzelni Aranyszeműt, aki ötezer éve várja Rumbolassaut. Aztán a hold hídját, ami bizonyára fehér, vagy ezüst talán, vagy más-milyen; de milyen? A Hold mezítláb sétál rajta egész éjjel oda meg ide. Aranyszemű ott áll, és várja Rumbolassaut... Ján hátrált, lassan kihátrált a képből.

HÁY JÁNOS

Dzsigerdilen*

A SZÍV GYÖNYÖRŰSÉGE

Abban a faluban születtem, ahol Szilveszter, az áruló lakott. Én alig voltam tízéves, neki már gyerekei voltak. Szilveszter a párkányi szandzsák bíróságára járt tanúskodni keresztény testvérei ellen, a törökbírák kedve szerint. Egy perügy során beleszeretett a nosztrai Boszorkánynőbe, akitől megkapta mindazon szerelmes öleléseket és becézgetéseket, melyeknek hiányát élte otthon. Am elérkezett a pillanat, amikor választania kellett, kivel teljenek napjai a jövőben. És választásra jutni nem volt képes. Olyannyira szerette volna ezt is és azt is mondani, hogy az erőfeszítés elrekesztette szavai folyását. Vagy tíz évet élt némán, hogy egy szó nem hagyta el az ajakát, mikor az úr végre megkönyörült rajta, s elszóltította földi világunkból. Én éppen akkor érkeztem meg hosszú vándorlásomból, melynek során a legékesebb gyémántot, a szív gyönyörűségét vágytam volna megszerezni, amelyet a törökök dzsigerdilennek neveznek, akkor értem újra szülőfalumba, mikor a harangok vad kongással verték ki földi világunk színteréről Szilveszter, az áruló lelkét.

Most, mielőtt a temetői forgatagnak hátat fordítanék, mielőtt Szilveszter föld alá süllyesztett tetemét végleg elhagyom, beszélnem kell azokról a napokról, míg én a gyémántot kerestem, azokról az eseményekről, melyek sorsomat egy lapra tették az árulóval. Mert közelebb áll egymáshoz egy boldogtalan vitéz, s egy boldogtalan töröknyaló bérmönc, mint egy boldog vitéz és egy boldogtalan. Mintha mind, ki boldogtalan, boldogtalan vitéz volna, ahogyan a halottak, halottak, s az élők élők.

Az itt következő események a török kipucolását követő hegyetlen éveket idézik, mikor el kellett szakadnom Annától, s a perzsa nő karmai közé keveredtem, mikor onnét is menekülnöm kellett, s elhagytam Budát.

Százévekkel ezelőtt Joachim de Floris fiorei apát hosszú éjszeleket töltött a kolostor könyvtárszobájában, s mindennemű számításokat folytatott arab és görög írások felhasználásával. A hosszú és végét nem látni munka heteken át tartott, s mikor az apát már olyan sovány volt, mint a besárgásodott könyvek lapjai, s a szeme szinte elvesztette fényét: megszületett az eredmény. Minden számítás azt igazolja – magyarázta Joachim a szerzeteseknek –, hogy világunk ideje, akár a szentség, három részre bomlik. Az évek első nagy csapata az Atya ideje, ekkor a szentkönyv első fele igazgatja a világot. A második szakas a Fiú ideje, ekkor a szentkönyv második fele igazgatja a világot, s a harmadik idő a Szentléleké, amikor feledve lesznek a könyvek, hiszen a szentség maga lesz a világ. Az első időt a Krisztus megjelenése ragasztja be, a másodikat az Antikrisztusé, s a harmadik boldog idő mindétiglen tart majd, vége sohase lesz.

Joachim minden időre negyvenkét nemzedéket számolt, s eszerint Krisztusunk születését követő 1260. évben lépett át az emberiség a Szentlélek korába, s mi magunk a 14. boldog nemzedék lennénk, ha csak nem tekintjük az elmúlt tizenhárom nemzedéket az Antikrisztus idejének, amikor az oszmántörök hordák uralták a keresztény világot. Ez esetben pedig mi lennénk az első nemzedék, akinek élete maga a szentség.

* Részlet a regényből.

Mindezt akkor gondoltam, amikor már végére jártam minden munkáknak. El-múltak a kopogások, sercegések, amivel zajban tartottam az egész utcát, minden olyan házat, ahol senki nem törődött azzal, romosak-e vagy épek a falak. Lassan jött az este. Jártam a szépre rendezett szobákat, a belső öblökben hűvöset őriztek a kőfalak, de az ablakok közelében érződött a kinti nyármeleg. A levegő nem hűlt, csak szürke lett, aztán vaksötét, alig hallatszott lépés, kiáltás, lámpák szinte sehol nem vertek fényt az estébe, csak a csillagok vonultak föl megszokott helyükre, mintha a szultán kincstárát lódította volna föl valaki az égbe, vagy az úr lováról hullatott volna le a díszes takaró, s a hold pedig ebben a szépmivű hímzésben a legnagyobbnak és a legfényesebbnek látszott, mintha királya volna a többi aprónak. Talán ez volt a Sztambuli kincsház legféltettebb ékessége, az a hatalmas gyémánt, amit a törökök csak úgy hívtak: a szív gyönyörűsége. S most, hogy e hitetlen hatalomnak bevégeztetett, felkerült az égre, hogy mindenki gyönyörködhesen benne, hogy mikor szívében fájdalmat érez, csak arrafelé tekintsen, s lessen bele az égöbölbe akár egy éjszakát is, s akkor majd a fájás csillapodásba fog, s később pedig megszűnik.

Gondoltam, most oly sokan nézzük azt a fényes labdát, s világát isszuk magunkba, de a fájások szűnni megsem akarnak, hanem csupaerővel hasogatnak tovább, egész testünkben érezzük már, nincs egy apró folt sem, ami mentesülne, a csontjaink, a beleink megveszekednek, a nemes szervek pokoltombolásba kezdenek, mert mennél tovább hagyjuk szemünket a gyémántkincsen, annál inkább vágyunk megölelni, magunk melléhez szorítani, magunk karjaiban tartani. Az éj közepén már mindahányan erősen nyúlunk bele az üres levegőbe, hátha valamelyik ügyesebb nyúlással elérhetnénk: de nem. Ujjnyit sem közelíthetünk hozzá, holott azt hittük, a miénk.

Hagytam aztán az ablakot magában, hadd falja a csillaghímzés fényeit, s én továbbléptem, befelé a hátsó szobába, ahol a kékarany töröktakaró alatt már ott feküdt Anna. A kinti hold csilingelt keveset az aranyszálakon, s valamennyit láttatott a fekvő arcából, kifliszerű sárga foltot, ami a szem és a száj között kanyarodott. Az ágy balsó felén feküdt, ott dombosodott a takaró, én a laposabb részeknél bújtam be, hogy miként a hullámok csákója, mellé borulhasson a testem. De mielőtt a két takaróhegyből egy takaróhegy lett volna, azt éreztem, amit a márványos tengerből kiszakadott vizek érezhettek: felocsantak a levegőbe, hogy kicsit csillogtassák hasukat a napnak fényében, de mire visszazúgtak volna rendes helyükre, bizony alattuk minden elfagyott, s a finom, puha ereszkedés helyett nagyot ütődtek a kemény, fényes felületen.

Olyan hideg volt ott, amilyen hideg a halott törökök nyála, ami kiloccsan a dermeteg arcra, amikor a csaták után kocsira hányják őket. El kell temetni a harcba vettek, ha nem is mélyen, legalább valamennyi kis földet rájuk kaparni, hogy mindenféle fertőzésük a földbe ázalogjon lefelé, s ne terjessen semmifajta ócska kórt az élve maradottak körében. Sokan vállalkoztak erre a feladatra, szekerekkel indultak neki a csataternek, és sorra emelgették fel a pusztultakat, megnézték zsebeiket, nyakukból letépdésték a talizmánokat, ujjairól lehúzták a gyűrűket, s aztán így megsza-badítva evilági értékeiktől hányták fel őket a szekéroldalra. Mentek egykedvűen: zseb, nyak, ujj, lódítás föl, zseb, nyak ujj, lódítás föl. Néha hang hallatszott:

- Én még élni!

Válasz nem volt. Zseb, nyak, ujj, lódítás föl.

- Én még élni!

Zseb, nyak, ujj, lódítás föl.

- Én még élni!

- Majd meghalsz – mordult az egyik. Zseb nyak, ujj, lódítás föl.

Rám fröccsent a hideg nyál, ahogy a hold hideg fénye frecegett rá az égtakaróra, s a csillagok szeméből potyogni kezdtek a könnyek, kezeikkel dörzsölték arcukat, dörzsölték egészen reggelig, míg teljesen el nem maszatolódtak az égen. Talán ha idejük lett volna kisírni magukat, ha nem törli le őket a reggeli vándor az égről, talán arra is gondolnak, mi sorsot élhet meg a hold, talán eszükbe jön az a régidő, amikor mind ott sorakoztak előtte, s gyöngyös szavaikkal szerelemre lobbantották:

- Ó te arany szemű, csöppentsd fényedet arcomra! – kérte az egyik, s a hold megtette, amit kért. Aztán jött a következő:

- Ó, égyöngye, szeretgesd meg bőrömet! – kérte, s a hold ezt is megtette.

Jöttek aztán a bolygók, a csillagok, a csillagködök és felhők, s mind apró szeretetet kuncsorogtak a fényes gyémánttól. S mikor már mind ott volt, s a hold mindegyiknek teljesítette kérését, az eget ékköve minden szeretetet elveszített magából, mert látogatói csak vittek, s nem hoztak semmit, üres zsákkal érkeztek, s megtömött tarisznyákkal távoztak. Hűlni kezdett akkor a gyémánt bőre, hűlni kezdett a szíve és a vére, mindene már egészen áthidegült, mikor fázásában ekként szólt csillagjaihoz:

- Kedveseim, eresszettek ki karjaitokból, hogy olyan vidékre juthassak, ahol meleget vehetek magamhoz.

- Ó, gyémántgyöngy, nem élhetünk nélküled – válaszolták a csillagok.

- Ha nem eresztenek, jégre fagy a szívem, s a hideg megdermeszt benneteket is.

- Ó fényes gyöngy, majd mi tenyerünkkel melengetünk téged, karjainkkal tüzes ölünkbe szorítunk...

Akkor a hold keserves sírásba fogott, mert a meleg ölelés volt inkább hideg vasabroncs teste körül. Sírt napokon át, kisírta önmagát, pergette bele az égbe, s már majdnem semmivé fogyott, a földről alig látszott aprócska sarlónak, amikor a Keleti vándor, meglátva ezt a karcsú törékeny testet, szerelemre lobbant iránta. Megváltotta eddigi útját, hogy ölébe vehesse a szépséges égyöngyöt. A hold a melegségtől kigömbölyödött, mintha gyermekek volnának hasában, a nap pedig boldogan fektette fülét a kerek hasbőrré, hogy hallgassa gyermekei lubickolását. A boldog percek azonban nem sokáig tarthattak, mert bár a nap a leghatalmasabb az eget boltjában, mégis hónaponta csak egyszer látogathatta meg szerelmét. Az egyedül maradt hold pedig a fájdalomtól elveszítette gyermekeit, s megint olyan sovány lett, mint mikor a nap először látta.

Sokezer éven át háltak együtt abban a hitben, hogy most majd gyermekeik megmaradnak. De a fájdalom minden alkalommal kikaparta a magzatokat a hold hasából. Később aztán fájás lett a találkozás, és fájás lett a szerelem is. Boldogtalanságuk belepergett a levegőégbe, s onnét pedig rá minden csillagokra és bolygókra.

Joachim azokban a régi időkben úgy gondolta, hogy eljön az a pillanat, amikor a holdról lerepednek a csillagok abroncsai, s akkor a szentség átveszi a hatalmat a világban, s boldogságukban egyforma nemzedékek születnek. De Joachim, bár testvérünk volt az úrban: tévedett.

*

Azt hiszem, mindent tudok Szilveszterről – gondoltam átjutva a temető súlyos tölgyfakapuján –, a töröknyalóról, akinek más volt a sorsa, mint az enyém, egy dolog mégis az övéhez hasonlatossá tette életemet: a boldogtalanság.

Rég eltűnt az utca fenekéről az asszony, aki csak hátulról leste a szertartást. Oly gyorsan töröltetett le a szemhatárról, mint Károly herceg 1690-ben. A hadakat győzelemre vitte, kisöpörte a törököt a Délvidékről is, pedig onnan aztán semmiképpen nem

akartak eltakarodni. Pécs környékén remek szőlő- és gyümölcsültetvényeik voltak. A városban s a város környékén sokhelyütt iskolákat és kolstorokat építettek. Az egész déli vidék, különösen, ha tündökölt a nap is, úgy hatott a csillogó fedelű minaretokkal és dzsámikkal, a sokféle égbekunkorodó félholdakkal, mintha nem is Magyarföldön lennének, hanem valahol túl a Boszporuszon, valamelyik szeldzsuktörök emírségben. S aztán a parasztok sem nagyon örültek a megszabadulásnak. Sokáig sírdogáltak kertjeik kapujában, s egyre csak ezt mondogatták: „Török, török, ne menj el. Jönnek a tavaszi gólyák, német gyerekek a torkukat elvágják, ha elmentek, nem lesz ki gyógyítsa.”

De Károly végül megnyugtatta őket. Mikor a sajnálkozó parasztok küldöttsége megérkezett, rendesen a sátrában fogadta őket, ülőhellyel kínálta meg mindahányat, s ő csak ezután zökkent tábóri székébe. Türelmesen végighallgatta mindazt, amit panaszoltak, hogy ezentúl retteghetnek vallásukban, mert Lipót sem a kálvinistákat, sem a luteránusokat, sem pedig a keleti keresztényeket nem állhatja, s aztán hogy ki fogja beszédni az adókat, hányszor és mennyit. Mert hírlík, a felszabadult vidékeken kell bizony a királynak is fizetni, meg az uraságnak is, meg a katonaságnak is, végül pedig a maradékot a rablóknak kell adni, mert semmi rend nincsen a Lipótfogta területeken, mindénki szabadon garázdálkodhat.

- Valóban így van a haza északi fertályán - válaszolta a herceg -, s igen elszomorít ez mindönket, mégis azt kell mondjam, szükségszerű, hogy a törököket erről a déli részről is elhajtsam, még akkor is, ha kendtek sorsa ettől rosszabbra fordul. Mert az én helyzetemben kendtek sem tennének másként. Ha bármelyikőjük kimenne a vásárra, s a fazekastól egy köcsögöt vásárolna, elcsodálkozna, ha a fazekas azt mondaná, a köcsögöt megveheti, de a fület azt másnak akarja eladni. Ennek értelmében ott azonnyomban lecsapná a köcsög fület, s fületlen adná oda. Nincs másként ez a hazával sem. A déli részek nélkül nem egész. Márpedig kendtek családos emberek, s nagyon jól tudják, többet ér egy bármilyen csúf egészgyermek, mint egy gyönyörűséges fél.

A parasztok elgondolkodtak a herceg szavain, s belenyugodva elkövetkező szerencsétlen sorsukba, visszatértek falvaikba.

Az asszonyok ott várták már őket a falvak határában:

- No - kérdezték -, mit mondott a herceg?

- Hát - válaszolták a férfiak -, hogy egy fülesköcsög jobb, mint egy fülnélküli.

- Hogy egy fülesköcsög jobb, mint egy fülnélküli?

- Azt.

- Ó hogy kendtek mekkora marhák - átkozódtak az asszonyok -, dehogyan teremtette az Úr Adám bordájából az asszonyokat, hanem inkább teremtette az eszéből, s Ádámban pedig nem maradt semmi, oly üres lett a feje, mint egy kirohadt tök. Bizony, ha kendteknek a farkuk nem volna, céltalanságuk végett már rég kipusztultak volna a világból.

Az emberek hallgatták egy darabig a szitkokat, s aztán a kocsmába mentek, ott ittak egészen reggelig, sok egész nagyüveg borokat, mert a félüveg nem üveg, megmondta az országtalan herceg is, s aztán már jól átittasodva hazamentek, s kellőképpen elverték az asszonyokat, jó nagyokat csapdostak a valagukra meg a hátukra, megcibálták a hajukat, s végül kipenderítették őket az udvarra, hogy gubbasszonak ott egész éjjel a tyúkokkal.

Az ország pedig egész lett. Károly herceg viszont nem maradt sem egész, sem fél, mert Károly herceg semmi lett. Először csak a magyar hadak fővezérletét veszítette el (pedig mennyi fényes csatáskodás hirdette már dicsőségét, nemcsak Törökbuda vissza-

vétele, hanem az a hatalmas ütközet Nagyharsánynál, amiben a herceg elégtételt vett Mohácsért, s aztán itt van a lipicai ménés, az ő lipicai paripái nélkül mivé lettek volna a magyar hadak), később pedig beteg lett, s ez a betegség 1690-ben elszállította világból.

A szabad nép oly gyorsan feledte el nevét, amilyen gyorsan megkapta szabadságát. S ha bárkit megkérdeznénk, ki űzte el földünkről a törököt: Savoyai Jenő herceget mondaná, esetleg Bádeni Lajost, de Károlyról említést se tenne. Nem véletlen mondták ekkortájt oly sokan, ha ez a nép ilyen gyorsan feledi azt, aki megmentette életét, akkor elfeledhet akár beszélni is, vagy éppen azt, hogy kifiaborja. Pedig mennyire is megérdemelné az országtalan herceg, hogy nevét aranybetűvel írják mindenféle történelmi munkák, hogy szobrot faragjanak róla, s azt a budai vár Dunára néző kastélya előtt állítsák föl, hisz mi sem kötötte ehhez a hazához, mégis hősi tetteket vitt véghez. S az öt év fővezérség során csak a halálát építette, nem pedig a palotáit, mint Savoyai Jenő.

Mentem lefelé az utcán, arra, amerre az asszonyárny eltűnt. Hamarosan szembe találtam magam a templommal, ahol még utószor megemlékezünk közös istentiszteleten az elhunytól. „Söpredék mind – jutott eszembe, amit a nagyanyám mondott. – Söpredék, s ha nem lenne itt a török, csak rabolnának, gyilkolnának, s még a saját anyuk nevét is elfelejtenék, mert csak úgy látják magukról, hogy kicsodák, ha melléjük áll egy török bugyogóban, turbánnal, színes rongyokban, csak akkor tudják magukra, majd a törökre nézve mondani: hát az nem én vagyok. Amikor meg a török eltűnik mellőlük: keresik égen-földön a törököt először, aztán meg magukat.” Nagyot nevetett ilyenkor nagyanyám, és elkezdte lefesteni, ahogy a söpredék kullog az utcán végig: „Itt a török, hol a török!” kiáltozással, s mikor a mi házunkhoz érnek, beszélnek nagyanyámnak:

- Nem látta a törököt?

- Már hogyan láttam volna, hát itt ülnek a nyakunkon vagy száz esztendeje.

- De nem úgy általában, hanem azt, amelyik erre ment.

- Hát azt nem láttam.

Kisidővel később pedig jön visszafelé, megint bekiált:

- Nem látott engem erre menni?

- Hát – válaszol nagyanyám –, magából tizenkettő egy tucat. Mehetett is éppen erre, meg nem is.

Nevettem akkor én is nagyot, főleg azért, mert úgy gondoltam, hogy a tucat az valami csuszamlós ocsmány állat, s a nagymama most jól megmondta ennek a vakarék söpredéknek, hogy tulajdonképpen kicsoda is ő.

Mentem neki a templomnak és nevettem most is nagyanyám rosszindulatán, hogy ő mennyire nem állhatta azt a népséget, akivel együtt élt. Bizony, halálakor ha nem jön le nagyapám érte az égből, akkor a Sátán markolja kezébe, s elviszi a poklok mélyére, ahol azokat égetik forró olajban, akik nem szerették felebarátaikat. De a nagyapám nem hagyhatta, hogy ez történjen vele. Megegyezett az egek óreivel, hogy bár a nagyanyám helye hivatalosan a poklok mélyén volna, de mivel saját urát és gyermekeit meg az unokáit szerette, a nagyapám pedig mindenkit szeretett, ezért bebocsáttatik az egek palotájába. Persze nem a gyöngyös termekbe, hanem csak a legkülső erkélyre, s a büntetése pedig az lesz, hogy onnét a legnagyobb rálátást adó erkélyről végig kell néznie, hogy valójában mennyi gonoszság történik a világban.

Ott heverézik és lesdes most is a felhők peremén, s lát mindent, engemet is, ahogyan itt megyek a templom felé, meg azokat a sokgonosz szavakat is hallja, amit a há-

tam mögött sutyákolnak. Ha tudta volna életében, hogy miféle aljaerők igazgatják a világ sorát, bizonyára még jobban iszonyodott volna felebarátaitól. Mondogatta is a nagyapámnak ott az egek palotájában:

- Édes uracskám, de jó, hogy nem engedél a poklok mélyére, mert ott olyan nagy sűrűség lehet, hogy elférni sem bírhattam volna.

Léptem fel a templom lépcsőjén, zúgtak veszetthangosan a harangok, mint valami lövés, lökődött a hang bele a levegőbe, taszította maga előtt Szilveszter lelkét, át a túlvilágra, hogy még véletlenül se maradhasson közöttünk, láthatatlan ne bújhasson meg valamelyik ház szegletében, ne mehessen el a nosztrai asszonyhoz, sem pedig a kincseit ne vihesse magával a túlon lévő világba. Hatalmasakat bongott a nagyharang, és sűrű aprókat a kicsi, az élők lelkei is majd kiköltöztek evilágunkból, de szellemlélek semmi esetre sem maradhatott ott. Még az Úrnak az az egy maradék anyyala is felszökött az égre ijedtében, aki a kovácsot őrizte. Magunkra maradtunk Isten szent házában.

*

A reggeli nap csillant párat az ólomüvegeken, szárazra söpörte a harmincseppes utcákat. Láthatatlan életbe fogtak a holdjuktól szabadult csillagok. Reggel van, a budai polgárok nekifeszültek a napnak, kilódultak a házakból, megtelt a kövezet emberekkel, mintha puha takaró fedné az utcákat. Az ér pedig hatalmas talpát szemlélte az egek peremén, hogy mennyire érdemes volna végigsétálni azon a meleg szőnyegen, de nem volt igazán kedve megmozdulni. Az utóbbi évek seregnyi munkája teljesen kimerítette. Immár tíz esztendeje, mióta a keresztény csapatok nyernek a harctereken, tucatszám érkeznek hozzá a mohamedhitűek, hogy saját szemükkel láthassák az égbolt fölötti tájat, s az Úrnak pedig az a feladat jutott, hogy mindegyiknek megmondja, ezen a vidéken Allak nevű mindenható nem él.

- Ó, becsapott a próféta - tépték lelkük bőrét a szerencsétlen törökök.

- A próféta az nem - válaszolta az Úr.

- De hát nincs úgy, ahogyan azt ő mondta!

- Az igaz - nevetélt az Úr -, de nem is volt próféta, csak egy mekkai lókupec.

Ez ment éjjel és nappal. Allak nincs, Mohamed lókupec. Ezt mondta el sokezer-szer az Úr, s utána végignézte, amint a szerencsétlen törökök vonyanak, és tépdésik önnön lelküket. Nem volt hát semmi maradvány ereje ahhoz, hogy megérdemelten megbüntesse, mondjuk a budai polgárokat esztelen hazugságaikért, gonoszságukért, mértéktelen élveteg életükért, hagyta, hogy saját hamisságuk teljesen behálózza őket, s e hazugság kötelékei között töltsék el napjaikat.

Megérdemelték volna, de az Úr nem tett semmit. Lábujjai közül unottan kapargálta ki a koszosokat, s néha galacsinná gyúrve lepöckölte a földi világba, néhány ház összeomlott, pár népek elhaláloztak, de ez a bűnökhöz mérten, szinte semmi sem volt.

A budai polgárok gondtalan nyugalommal zavarták le életüket. Reggel, amikor kiverődtek az ágyból, nem feledték az asszonynak odaköpní: „Ez a mi napunk”, s az asszony csak helyeselt: „A miénk, de majd a gyerekeink fogják örökölni.” Kereskedők értek a keleti és nyugati világból, titokzatos szereket árultak a piacokon, amelyekkel minden fájdalom elmulasztható, s szinte észrevétlenné tehető az élet. Akinek pénz híján ebből nem jutott, a szédelő szerzetesek gyógyszavaiban csemegézett. Ganéj lötyögött mindenki szívében, hogy hányadékkal földet lehetett volna trágyázni. S ki pedig nem bírta a trágyaszagot, elmenekült, elpusztult vagy a törvények operálták ki a bűzlevegőből.

Bocskor János cigányvajda a tavaszi vásárra érkezett Budára, s ahogyan az szokott lenni, megvált a hozott árutól, s becsületesen leitta magát, mindenféle bekoslatott' az ivókba, s itt is ivott egy pohárával, meg ott is ivott, mennél részegebb lett, annál rosszabb borokat adtak neki. Az ital már teljesen összetörte a testét, menni is alig bírt. Támolyogva lódult be Rökk Dániel házába, hogy adjon neki valami fekhelyet, mert különben itt pusztul el az utcára nyíló ajtó előtt.

Rökk Dániel az istállóba vezette a részeg cigányt, hogy ott dögöljön le, nehogy a házat telehelje bűdössz borszaggal. A cigány leheveredett a szalmára, a jászol elé kötött ló mellé, s alig egy pillanat múlva mély álomba zuhant. Álmában puhameleg bőrrel simogatták, s gyógyulni kezdtek a sebek a testén, s gyógyulni kezdtek a hasfalán belüli fekélyek is. Mikor már végleg lecsillapult minden sebének nyílallása, egy asszonykéz nyúlt be a nadrágjába, s kis mozdulatokkal az ágyék körül járatta ujjait. Hatalmasra növekedett akkor Bocskor János férfiassága, a vége belenyomódott a zsebbe gyömöszölt pénzgyurmába, majd kiszakította a ruhaszövetet. A kéz illón, ahogy kell és szokás ilyenkor: serényen dolgozott, a férfi nadrágján apró nedvek ázóltak. Aztán hirtelen hatalmas fájdalmat érzett a dereka táján, mintha a veséből induló csatornákon tüzes kénkő indult volna útjára, centiről centire haladt, és égette a csatornafalakat, sajgott ott minden vesztül, s jutott a kénkő egyre lejjebb, már a has alá ért, s hamarosan a vessző útjain görgött, s ott okozott fájdalmat, de jött kifelé, és belerobbant a cigány gatyájába. Mint amikor a sziklás csúcsok vesztik fölös darabjaikat, olyanképp könnyebült meg az alvó, a vese bányáiból a rengeteg ital kimosta a mai kavicsot. Az arc megnyugodott, a száj valamit mortyogott cigányul: *zsiger dilen* – ilyesmit, s aztán csak a kényelmes hortyogás hallatszott.

A nap már átmelengette a zsírralkent istállóajtót, amikor Bocskor Jánost Rökk Dániel vasvállájának szurkálása felébresztette.

- Haggyon már a szencségit, hát meghülyült kend? – kiáltott a cigány.

- Mit tettél a lovammal, te bitang? – üvöltötte Rökk Dániel.

- Mit tett? Mit tett? – kérdezték az odaseregló szomszédok.

- Mit tettem volna? – kérdezte a cigány.

- Hát nem látod, te bitang, itt hever holtan. A lába összekötözve, s a hátsó felénél meg nagyon becsstelenítve.

- Bizonyára kend csinált valamit véle, hát látom, még most is szaros a nadrágja szára – válaszolt morgó, rekedt hangon a cigány.

- De nagy a pofád cigány! Majd meglátjuk, a törvény előtt is ekként fogsz-e heveskedni – azzal a két szomszéd és Rökk Dániel elmarkolták Bocskort, és máris vitték a városi bíróságra. A szolgabírák rendesen felvették a pert. Kihallgatták a cigányt, aki természetesen tagadta, hogy bármi köze is volna az éjszaka történetekhez. Ezt követően jegyzőkönyvbe került a két szomszéd és Rökk Dániel vallomása. Ők egybehangzóan azt állították, hogy amint reggel beléptek az istállóba, a ló ott volt eldöntve, a lába össze volt kötözve. Mellette feküdt a cigány, s a nadrágja átnyirkosodott foltszerűen, mintha valami nedvek ömlöttek volna oda, s ezek természetesen nem lehetek mások, mint ami...

Bocskort ennek alapján perbe fogták baromkodás vádjával. A per során bizonyítást nem nyert, de a bíróság elfogadta ésszerű következtetésként, hogy a ló pusztulása csakis Bocskor János által történhetett, mégpedig testi közöskülés útján. Hogy ezt maga az elkövető is bevallja a törvénykezés rendjének megfelelően, elsőként a bíróság a kínvallatásra hozott ítéletet. A kínvallatás három lépcsős volt. Először a kínzó eszközöket mutatták meg az elítéltnak, majd a hüvelykzsorító következett, aztán a spanyolcsizma.

A cigányt a városi kínzó odavezette a várbörtön kinkamrája elé, remegett szerencsétlen, rettentő mód félt. Kicsit állongtak a nagyfekete ajtó előtt, hallgatták az éppen nyüzött bűnbitang ordítását. Aztán bezördültek: kilökte a foglár az ajtót, berepült a cigány, ha lehet, most méginkább remegett, mint eddig. Az egyik férfi ráordított:

- Látod ezt a kis szorító-feszítőt? No, ide befogjuk fájintosan az ujjaidat, aztán tekerjük, az ujjaid meg mennek széjjel egymástól, addig, míg be nem vallod büntetted.

- Jaj-jaj-jaj - sóhajtott a cigány.

- Ha pedig nem vallasz, akkor jön a spanyolcsizma, a fellógatás vasláncokra, a kaloda...

- Jaj-jaj-jaj - sóhajtott megint a cigány.

- A végén meg úgy fogsz kinézni, mint ez itt - mutatott most a foglár a megkínzott férfirra: a haja vércsatakokban, az arcán bőr alig, a testét, mintha akarathból mintára metélték volna, a szeméből már minden élhetés elillant, csupán a rettenet ücsörgött még benne, mintha az el akarná kísérni utolsó lehelletét a túlvilágra, s ott akarna ijesztgetni az örökéletben is.

A rémült cigányt most ismételen a bíróság elébe vezették.

- No, cigány - tette föl a kérdést Sági Dávid szolgabíró -, elkövetted-e azt a bűnös tettet? Férfiasságoddal elveszejtetted-e Röck Dániel lovát?

- El - válaszolta határozottan a cigány. - Először összeköttem a lábait a saját kötőfékével, azt követően pedig oldalra döntöttem, s férfi szervemmel beléhatoltam háromszor. A ló kettőszer rendben állta, de harmadszor megpusztult.

- Talán már ezen kívül is követted el ilyen gonoszságokat?

- Még szülőfalumban az anyámnak is volt egy csikója, s azzal hasonlókat műveltem, de azt farkas ölte meg, s nem tőlem pusztult el.

- Valamely tolvajságokat, pince- vagy kamrafeltöréseket nem követted el?

- Soha másegyebet nem követtem el teljes életemben.

- Voltál-e ezen kívül fogságban?

- Nem voltam.

A bíróság a vallatást követően hamar meghozta az ítéletet:

„Mások példájára, magának pedig bűnösségére Bocskor Jánost hóhér pallosa alá vették, s feje vétetik, ezt követően pedig a megbecstelenített barommal együtt elégettetik.”

A kivégzés napján mind ott tolongtak a főtéren a budai polgárok, lesték a fejevétést s aztán a máglyatüzet. Este a törvénykezést dicsérve mesélték egymásnak az esetet, s mindenki előadta, hogy onnan mi látszott, ahol ő állt. Valaki a háttérből akkor közbeszólt, hogy azt látták-e, amint a lónak méhéből egy tüzes gyémánt kigördült, végig gurult az Uri utcán, le a Bécsi kapuig, s onnét tovább, elillant messzire, senki nem látta messzeségebe.

Én láttam Röck Dánielt, amint a törvényszékre cipelte társaival a cigányt. Láttam a bíróságot ítélezés közben, láttam a bűnösnek mondott kivégzését, láttam, amint a tömeg kíváncsian szemlél minden apró mozzanatot, és láttam a gyémántot elgurulni, láttam, amint elhagyja ezt a várost, ahol helye volt neki, s mindazokat is elhagyja, akik nem tudhatnak élni nélküle.

És hallottam a szökött barátot, amint a kereszttel fenyegetőzik, hogy megkapja mind a büntetését itt a városban, hallottam azt, aki isten angyalait emlegette, hogy negyvezret elvisznek közülünk, s a többit itt hagyják megpusztulni, hallottam, hogy a sátánnal fenyegetőzött valaki. Hallottam, hogy hazudnak, mert semkifélet a túlvilág hatalmai közül nem érdekelt, hogy mi zajlik a budai házak öblében. A máglyán lán-

goló állat zsigerei pattognak a tűzmelegtől, de az áldozat füstje sem az alsó, sem a felső világokig nem ér el. Az Úr összekulcsolta kezét, s nem kívánta érinteni a hitetlenektől megszabadult földeket. Csak a halált hagyta meg finispontként, hogy azért egy kicsit ijesztgethesse az ottmaradottakat, mint az eszement temetői szellemek, akik, ha az ember néha véletlenségből éjszaka kiteved a sírok közé, örökösen ott rémisztgetik sivító hangokkal meg mindenféle recsegésekkel, fényvillanásokkal. De ezen kívül az eget őrző atya mindent az önsaját hatalmukba engedett. Ezért aztán az ittlakók először maguk fölött kezdtek hatalmaskodni, majd kényelmesebbnek és élvezetesebbnek találva másokon edzették erejüket. Pedig mennyire mást ígért valaha Krisztusurunk, még kedvenc tanítványának is elmagyarázta, mikor az szokása szerint értetlenkedett, hogy a hatalom nem megszerezhető, mert az emberi lény méltatlan arra, s ezért amíg világ a világ, ezt mindig meg kell őriznie az isteneknek.

Történt egyszer, hogy a hosszú, fáradságos júdeai vándorlások közepette, mikor már órák óta mentek, kimerülten, nagycsendben, Szentpéter megszólítja Krisztust:

- Mester, mégiscsak szép dolog istennek lenni.

- Miért, Péter? - kérdi tőle az Úrkrisztus.

- Hát, segíteni az özvegyeken, árvákon, megjutalmazni a jók fáradozását, megbüntetni a gonoszokat. Hej, ha én isten lennék, nem lenne egy rossz ember sem a föld kekségén.

Alighogy bevégezte a beszédét, Jézus körültekint, s meglát egy méhrajt egy kis fiatal hajtáson. Odakiált Péternek:

- Eredj Péter, fogd fel azt a rajt a kalapodba, vigyük el magunkkal, ki tudja, talán még hasznunkra lesz.

Péter odamegy a kis fa alá, s belesöpri a rajt a kalapjába. Ahogy így rakosgatja a méheket, hát az egyik belécsíp a csuklójába. Péter hatalmasat jaidult, s földhöz vágta a kalapot.

- Mi lelt Péter, mit csináltál? - kérdi tőle Krisztus.

- Jaj, a bűn verje meg ezt a rajt, hát nem megcsípte az egyik a csuklómat!

- Mért nem választottad ki közülük azt, amelyik megcsípett?

- Hát hiszen ha tudtam volna - mérgelődött Péter -, mind olyan egyforma, mint a lencse, meg a lencse...

Az Úrkrisztus akkor nagyot nevetett:

- Lásd Péter, ha te isten volnál, akkor is így cselekednél: Az emberek közül ha egy megbántana, kész volnál azért az egyért a többi ártatlanokon is bosszút állni.

Simon Péter megértette a példázatot, többé nem kívánczolt az Úr helyébe, csak szolgálni akarta őt. Szolgált is sokéven át, de végül elpusztították azok a népek, akiknek Krisztusurunk nem mesélte el ezt a történetet. Meghaltak akkor aztán sok százan még, s végül az eget atyja beleunt a földlakók értetlenségébe, s lemondott róla, hogy szolgálja keresztül ő igazgassa a világot, s a hatalmat átadta a gazembereknek.

- Ez a mese nem így van - vágott akkor közbe nagyanyám -, nincsenek semmiféle gazemberek benne.

- Hát ez igaz - nevetett nagyapám -, a mesében nincsenek, mert mind itt élnek a körülöttünk való világban - azzal megsimogatta a fejemet, s ahogy szokta, megint felbízott valami rossztevésre, hogy dobjam bele nagyanyám kendőjét a levesbe, vagy kenjek édesmézet a szallónára. Én ezt gyorsan megtettem, amiből aztán fertelmes nagy ordibálás kezdődött.

Az Úr fent az egek palotájában végül kipihente magát. Nagyot hempergett a puha felhőágyban, amikor meghallotta a budai templom szolgájának szavát.

- Édes Urunk! Evilágunk őre, Egeknek királya, csöpögtes szívünkbe aranyat, hogy kisodorja onnan a fekete sarat!

Az Úr felkönyökölt, s egész testét valami kellemes jószág járta át. Milyen szerencse, hogy nem füstöltem ki földi porhüvelyükből gonoszra feketült lelküket, mert, no lám, most maguktól vágnak megjavulni. Sürgősen maga elé rendelte angyalait, hogy segítségükkel teljesítse a budai polgárok kérését.

- Itt vagyunk, itt vagyunk, nemes gazda - tolongtak az angyalok az égpalota nagytermében.

- Álljatok erősségi sorrendbe! - intézkedett határozottan az Úr.

Mikor a sor kialakult, az Úr az elsőnek András angyalnak odaadta a kincseskamra kulcsát, hogy erő szerint ossza ki az arannyal telt zsákokat, s az angyalok pedig menjenek és szórják a sok kincseket bele a budai polgárok szívébe.

Sürgés és forgás, minden angyal cipekedett, nyögtek nagyokat, csak úgy dörgött belé az ég, s vitték a zsákokat az égpalota Budára nyíló erkélyéhez, s ott ömlesztették kifelé a csilla nemesfémeket. Minden rendbe is lett volna, ha az Úr nem tápáskodik föl felhőágyából, s nem pislant ki az erkélyen, hogy ellenőrizze a budai boldogságot. Hát, amint kikukkant, mit vesz észre, hogy a Boldogasszony templom tömve emberekkel, s kettő-háromnak közülük kigombolva a mellén az inge, hogy oda, a szívbe hulljanak a kincsek, de a többi csak a zsebébe gyömködi bele az aranyakat.

- Hej ti piszkos ganéj népek - kiáltott rettentően, csak úgy folyt belőle a száma nincs szidalom, hogy az angyalok egyre csak vetegették a kereszteteket, úgy megrémültek. A hangerős szavaktól döngött kegyetlenül az ég, szinte le akart már szakadni. A budai keresztény népek éppen hazafelé tartottak telt zsebüket veregetve, elégedetten a templomból, s mondogatták egymásnak: „Eső készül. Vihar lesz.” Senki nem gondolta, hogy az Úr kiabál eszement méreggel az égben.

Egy fél napba tellett, mire a fenséges Atya, minden egek és földek királya valamennyire megnyugodott, haragja szomorúságra váltott, mert rájött, ő az isteni erejével nem büntetheti meg a budai népeket, mert ha büntetne, akkor megbüntetné azt a három-négyet is, akinek a szívébe csorgott az erénykincs. Ezért aztán elküldte legkedvesebb angyalát, Gábrielt, hogy Lipótot, a királyt vegye rá a gonoszságokra.

Vacsora után a bécsi palotában rettenetes rosszul lett teperte le az uralkodót. Ágynak esett, rázta a hideg, izzadtság nedvesítette át ruháját. Hamarosan orvosok kezdték simogatni bőrét, eret vágtak rajta, s mindent megtettek, amivel egy uralkodó meggyógyítható. Mikor pedig praktikáikból kifogytak, magára hagyták Lipótot, mondván: vagy megmarad vagy nem. A lázrémület s a halálfélelem teljesen elbódította a királyt, amikor megjelent előtte Gábiel:

- Ne aggódj, császár, holnapra meggyógyulsz, és hatalmasabb leszel, mint ma voltál. Lipót szája sarkában lassú mosoly éledt:

- Minek köszönhetem nagyjóságodat, szellem? - nyögte ki nehézkesen a kérdést.

- Mert te leszel, aki az Úr rendelését véghezviszed!

- Mondd, mi a feladatod?

- Holnaptól minden eddiginél hatalmasabbnak fogod érezni magadat, úgy hiszed te igazgatod a világot, te magad vagy a jutalmazás és a büntetés. De hiába lesz isteni méretű a hatalmad, viselkedésed nem lesz különb, mint bármely másik emberé, ha egy

valaki megbánt, mindenkit büntetni fogsz, nehogy az az egyvalaki megmeneküljön a büntetés elől. És mindig lesz valaki, aki megbánt. Te örökösen csak büntetni fogsz, s az Úrnak éppen ez kell.

Másnap Lipót az orvosok nagy csodálkozására egészségesen kelt ki az ágyból, a szíve rendesen vert, az izmai dagadoztak, az étvágya kitűnő volt. Reggeli után rögvést munkához látott, hogy véghezvigye az Úr tervét. Újabb adókat vetett ki a felszabadított területekre, elkobozta a nagyurak földjeit, katonáit ráuszította a parasztokra. Kegyetlen világ kezdődött akkor, de semmiféle kegyetlenség nem bírhatta kiölni azt a gonoszságot, ami akkor már belecsontosodott az emberek szívébe. Minden újabb csapás még gonoszabbá tette őket. Ha a király kegyetlenkedett velük, ők kegyetlenkedtek a szolgálkával, a szolgálkák pedig az asszonyaikkal, az asszonyok a gyerekeikkel, a gyerekek pedig állatokat kínoztak, az élő békákat tűzön pukkanasztgatták, a madaraknak leszakították a fejeiket, hogy ugranak-e még egyet vagy kettőt. Fertelem volt a város, és minden nap nehezebb lett végigmenni az utcákon, végül bárhányszor kiléptem, úgy éreztem, menekülök, a leglassúbb lépéseim is menekülések, hogy futnék innen, rohannék el, csak azért nem teszem, hogy feltűnést ne keltsek. Egy alkalommal, mikor sikerült kivetnem magamat a forgatagból, sietve osontam oda, ahol a harcok ékköve lakott.

- Íme, hát itt vagyok. A város, ahová menekültünk, kivet magából. Ha a te szíved ékköve nem volna, ez nem lenne az én hazám - mondtam izgatottan. Ő álmából ébredt, s csak kicsit örült, hogy visszatértem, puhatenyérével végigszántott a karomon:

- Apró az én szívem, hogy a te testedet magába zárja. Ha rám nehezől súlyod, megszűnik a lüktetés, ha szájad rám tapad, mérég lesz nekem a levegő. Majd eljön érted a perzsa nő, aki nem beszéli nyelvedet, mégis akként játszik rajtad, mintha hangszere lennél ujjainak - mondta, s aludt aztán tovább.

Akik a végvárat megjárták, nem úgy sírnak, mint ki sajnál, mert temet, nem úgy, mint a lányok vagy a gyermekek, kívül nekik semmi, csak belül csorog, minden, csorog nagyon, végig, az összeszorult nyelőcsövön, bele a gyomorba, s onnét a véerekbe, a belekbe, a sejtekbe, és minden kis pórusába a szervezetnek. Én úgy sírtam akkor, s tudtam, mit nyernem volt hivatott: elveszejtettem.

Nyakamba vettem az utcákat, hogy megleljem azt, akiben meglelhetem magamat. Érte indultam, a perzsa nőért, az ékkőzöld szemekért, a sűrű fekete hajért, az ő öleléséért, az ő szerelméért. Koppantottam a kapun, amikor a házához értem, s ő kinyitotta, azt mondta, már várt, és tudja, hogy el kellett jönnöm hozzá, azt mondta, Anna elűzött hidegségével, azt mondta, Anna semmibe veszi az életemet, azt mondta, ő meleg ételeket főzhet nekem, és testemet örökösen végigcsókolja. Azt mondta, a dzsigerdílen, amiről úgy gondoltam, Anna szívében pihen, itt van nála, s hogy bárki életét adná, hogy megkapja. Hogy neki gyémánt a szeme, és gyémánt a melle, és gyémánt a combja, és gyémánt a szíve, azt mondta, neki minden része csupa gyémánt, s hogy ezeket a gyémántszemeket nevezte el a török dzsigerdílennek. Azt mondta, őt a budai pasa őrizte, a szultán szemefénye volt, a török hatalom ereje és őre, de a pasa gondatlan volt, s von Finkenstein kapitány megszabadította rabságából, azt mondta, akkor nagyot csikorodt és roppant a szultáni birodalom, s hogy végül az egész nagy hatalom semmivé vált. És puha volt a perzsa nő, puha és meleg-édes volt minden perce a bőrének, s én vadul beleszerettem. Az életem lett.

Reggel a szájából lélegeztem levegőt, este a teste réseibe bújtam, nem érdekelt, hogy körülöttünk mások is ólálkodnak, hogy lesik mikor lépek ki a kapun, hogy aztán ők surranhassanak be, övéké legyen a szív gyönyörúsége.

Napok és hetek teltek, a perzsa nő csak simította tükrösre az én bőrömet, édeskedett körülöttem, úgy éreztem, ez a város, ahol élek, az én városom, mintha itt születtem volna, mintha mindenkit ismertem volna, mintha minden házában laktam volna, mintha minden utcáján már jártam volna. Azt mondta, királlyá tesz, ahogyan hatalmat adott a szultánnak is. És én hittem a gyémántjaiban, és hittem az ígéreteiben. Úgy gondoltam, nélküle nem lehet élnem. Egy percre sem villant eszembe, hogy ő meleg és puha, a gyémánt pedig hideg és kemény, s a dzsigerdilen mindennél hidegebb és mindennél keményebb, csak a szíve mélyén pislog valami tűz, amit érinteni többet tesz, mint éveken át a lángok között heverni. És hatalmat kezdtem érezni a magam élete fölött, és hatalmamot éreztem mások fölött, és úgy hittem, tenyeremmel magamhoz markolhatom a világ valamennyi darabját, valamikor, úgy gondoltam, lehet ez az enyém. Már szinte szóltam volna másoknak, mit keresnek az én világomon, már adókat kezdtem volna szedni, hogy földemen vetették meg a lábukat, amikor egy este hatalmas fájás hasított bele a testembe, a perzsa nő melegeitől megolvadtak minden jegyek a mellkas alatt, mindazok a csúcsok, amik a szívet felemelték az egekig és a víz reáömlött a belső szervekre sodorta ki őket a csatornákon, ki a testből, mint mikor áradás viszi el a házakat, növényeket, és fuldokolni kezdett bennem minden. A perzsa nő csak tovább melengett, csak olvasztott egyre jobban, s az én szívem pedig mind hullani kezdett, elfelé az egetől. Akkor megrémültem, és kiabálni kezdtem veszettül:

- Mit keresek én itt! Mit keresek én itt!

Aztán menekültem kifelé a házból, menekültem ki a városba, amiről eddig úgy hittem, az enyém, s most olyan volt, mint egy üres papírzacskó. Ameddig tudtam, bírta erőmből, futottam, aztán csak vánszorogtam, mintha minden élet kezdene kiszivárogni belőlem. A vár alatti Krisztinaváros apró házai közelében csuklatoztam össze, ez már nem Buda volt, hanem mindaz a nyomorúság, amit Buda a falain kívül tett. Napokat is heverhettem ott vagy csak órákat - nem tudhatom. Amikor magamhoz tértem szalmán feküdtem, egy istállóban, mellettem állatok szuszogtak, hangot hallottam:

- Jeremiás testvérem, élet jött bele - bámultam a hang felé, az istálló tömött ajtaja előtt, az éppen besikló napfényben megláttam a férfit. Ruházata egyszerű volt, arca sovány, szinte beesett. Hamarosan feltűnt a másik is, a Jeremiásnak nevezett. Ruházata hasonlóan egyszerű, arca szintúgy keskenyre esett. Ő volt az idősebb. Mindketten odajöttek hozzám, kezükkel a szívemet fogták meg, hogy rendesen dobban-e, aztán tenyerükkel lassan simítgatni kezdték testem körül a levegőt, mozdulataik óvatosak és kimérték voltak, éreztem, tenyerük hevétől áttüzesedik a levegő és áttüzesedik a bőröm. A tűzmelegetől lobogni kezdtek az izmaim, lobogni a belső szerveim, mintha újra erő indulna belém, mozdulni akartam, de az idősebb férfi határozott erővel visszatartott.

- Ha megmozdulsz, újra szétesik, amit tenyereinkkel összetapasztottunk.

- Mi történt velem? - kérdeztem.

- Mi nem ismerjük történetedet - szólt Jeremiás. - A krisztinavárosi házak tövében bukkantunk rád, alig éltél. A szívedben egy hatalmas tölcser éktelenkedett, s valaki azon keresztül szívta ki belőled az életnek erejét. Mert a lelkes lényt nem a bőre tartja egészben, hanem a bőrét kerítő fényöv, amit valaha az Úr adományozott neki, s mikor ezt a fényövet megrepeszti valaki, olyan, mintha az ereidet vágnák el, megszűnik benne a kerengés. A vágáson át tölcserűt dugnak be az életerő vámpírjai, s csak szívják el az áldozat lelkét, s mikor már minden csöppjét kiszívták, a test is halálba hullik, s akkor érkeznek az Úrnak angyalai, akik értesültek a halálról, s vinnék fel az egek palotájába vagy küldenék le a poklok mélyére az elpusztult lelkét, de lelket, azt nem találják.

Rángatják egy ideig a húshalmot, s aztán ott hagyják pusztulásában. A lélek pedig örökké evilágon marad, mert kétszer nem jönnek érette angyalok, itt marad láthatatlanul, de olyan érzésekkel, mint azok az emberek, akik testben élnek a földön, hiszen a túli világ örömeit nem ismerhette meg. Ételeket kívánna magához venni, és italokkal oltaná szomjúságát, de nincs szája és nyelve és gyomra és belezete, ami befogadhatná a táplálékot, és magának kívánna a szerelmet, de nincs teste, amely kielégülhetne, halálánál halálabb szenvedés lesz élete. Mikor rád találtunk, már alig maradt valami aprócska darab a lelkeből.

Mire Jeremiás ezekhez a szavakhoz ért, újból fáradtságot éreztem, ágyam kilobban az istálló ajtaján, kiperdült sarkaiból, s valahol a magas égutakon kezdett járni. Bolygók maradtak el mellettem, aztán csillagok, mind az az égi világ, ami eddig a földi szemlélő számára úgy tűnt föl, mint egy szövet, amin nincsenek távoli és közeli pontok, most hatalmas mélységgé vált, amiben órákat, éveket lehet utazni. Végül a sokadik fénygömb elhagyása után egy palota kapui elé érkeztem, a kaput aranybőrű oroszlánok őrizték, akik mozdulatlan nézték, amint bejutok a kastély udvarába. Különleges udvar volt ez, különös növényekkel, de még annál is furcsább volt, hogy itt nem olyanformán vetődött a fény, mint amit eddig a földi világban megszokhattam, hanem legalább két irányból tündökölt egy aranyos napkorong. Átsuhantam az udvaron, fel a puha felhőlépcsőkön egészen a nagyteremig, ahol a legnemesebb gazda ült trónusán. Leborultam ott a magas trónszék előtt, homlokomat a kövezethez nyomtam erősen, hogy ne remegjen oly rettentően a testem, de csak remegtem, s úgy éreztem, remeg a palota alapzata is tőlem.

- Állj fel - kiáltott akkor az Atya, s én lassan egyenesítgetni kezdtem magamat, először a lábaimat, óvatosan, aprókat roppantva kifelé a térdhajlásból, aztán a derekamat, s végül a nyakamat is kiegyenesítgettem, s tekintetem egybetalálkozott az övével.

- Hiábavalóság után jártál - szólt ismét az úr -, s te magad lettél hiábavaló. Bevittelek téged a bőség földjére, hogy annak gyümölcseivel élj, de te megfertőzted az én földemet, és az én örökségemet utálatossá tetted. Elhagytad az élő vizek forrását, és kutakat ástál magadnak. S a kutakat pedig megrepszttette a mérges víz, s a mérég rácsorgott minden földekre, fertőzött lett a por, és fertőzött a termőföld, és fertőzöttek lettek a világnak minden vizei. De én nem büntetlek, a magad gonoszsága fenýt meg téged, és a te elpártolásod büntet meg téged.

Amint abbamaradtak a szavak, én újra repülni kezdtem át a csillagtéren, át a bolygók közötti járatokon, csillafények kolompoltak az arcomon és a testemen, s végül a krisztinavárosi ház udvara fölé értem, és besurrantam az istálló félig nyitott ajtaján.

- Jeremiás - kérdeztem a mellettem ülő férfit -, miért nem szabad mozdulnom?

- Tenyerünk melegével összeforrasztottuk a megrepedt erőövet, de még friss a forradás, napok kellene, hogy megint oly biztosan tartson, mint valaha, s ne eressze ki magából a lelke megmaradt darabját.

- Mekkora darab maradt belőle? - kérdeztem újra.

- Ó nagyon kicsiny, de ahhoz elég, hogy életben maradjon a test.

- És mit rejt az a kicsiny darab?

- A lélek rejt minden érzéseket a világról, s ami neked ebből maradt, az a fájdalom érzése. Ettől fogja tudni a test minden elkövetkező évemben, hogy életben van még. Fájtás érez és él, fáj, hol rettentő erővel, hol aprón, tompán, s te mit sem akarnál leendő életed során, mint megszabadulni ettől a fájástól, de a szabadulás a te haláloedat is jelenti.

Egy hétig maradtam még a két szerzetes istállószerű házában, forrott egyre öszszebb rajtam a lelkemet őrző burok, s ők pedig beszéltek hozzám mindenfélét arról a világról, amiben élünk, mindazokról a bűntételekről, amelyeket utazásaik során láttak és hallottak, hogy miképpen gonoszultak el cselekedeteikben a pásztorok és a királyok, a városlakó mesteremberek és az úr földműves szolgái. Azt mesélték, az egész világot, ahogyan a testet is hatalmas erőköpeny borítja, s ahogyan a testet fedő ruha, úgy ez az erőköpeny is hol szorosabban tapad a földhöz, hol pedig alig érinti. És az érintkezés pontjaira templomok épültek, és szent helyként imádták a valahai korok népei, de a templomok leromboltattak, és állatok költöztek az omladékok közé, az emberek pedig nemtörődöm mód kezdtek építkezni, szerte a világnak mindenféle terein. És beköltöztek a hanyagmód emelt épületekbe, és szerettek ott szerelmeikkel, de a földből tölcserék nőttek, és át- meg átszótták a szobákat és a falakat, s végül belenyomakodtak az ottlakók szívébe, s elkezdtek szürcsölni kifelé erejüket, s erő nélkül születtek ezután a gyermekek, s az ő gyermekeik még erőtelenebbek lettek, s mikor pedig elzarándokoltak a szent helyekre, hogy életre leljenek, csak a gonoszság táltosodott meg bennük.

- Nem az a fertelmes - mondta Jeremiás -, hogy nem lenni egyetlen igaz embert sem a világban, hanem hogy nem lelhetni egyetlen igaz istent sem, mert mikor a vetés már ezredízben sem sarjadt ki, a gazda belefáradt a munkálkodásba.

Hallgattam őket, de közben valahol hátul, a szemem hátsó kamráiban egy fiatal nő jelent meg, könnyű ruhája hamar lecsúszott róla, nem fedte már semmi a testét, nekem pedig alig kellett párat lépnem, hogy megérinthessem és magamhoz foghassam. A nyelvem az arc oldalán kezdett lefelé csúszni, s aztán, mint valami levéldarab ingadozott lefelé a bőrön, aprókat érintve a pórusokon, a nyak, aztán a kulcsok csontjai, s néhány ingadozás a melleken, először az egyikken, aztán átcsúszva a másikon, innét megint kényelmes lassúsággal simult lefelé a testen egészen a hasig, majd onnét is lejjebb, a combokra tévedt, s végül az ágyékon pihent meg. A nedves csík párolgott a bőrön, a nő érezte a férfi útját, míg végül az utak őrtornyai lángra borultak, s felétek minden vizek.

*

Kellőképp összeragasztva, megjavítva elhagytam a Krisztinavárost, de nem Buda felé vettem az utam, hiszen ez a város már nem élt nekem. Amikor Annával érkeztünk, úgy hittem, Buda hasonló a fák lombzatához, minden ága valahol egybefonódik, s a levelek a szél fújására egymáshoz simulnak, s ki pedig beleköltözik a lombzat sűrűjébe, maga is úgy ring, mint az ágak és a levélzöldek. Azt gondoltuk, ha a város színleg fertelmes oroszlánná változik, mi akkor is a szín alatt bújó növényzet részei leszünk, és ott akként élünk, ahogyan a növényeknek élniük kell, de a színről alulra folytott a csatakos lé, és eláztak a mi leveleink, és elkorhadtak a mi ágaink, és megfeketedtek a mi gyökereink. S az utakon kódogó állatoknak sem szolgálhattunk eledelül, mert mindahányan vérvadra lestek. Feszültek lettek az éjszakák, minden reccsenésre hatalmas üvöltések szakítottak bele a csendbe, beszerző útjukra indultak a portyázó állatok. Anna halott volt ebben a városban, és én sem maradhattam élve, csak a perzsa nő lobogott, mert terelni tudta az állatokat, azt mondta, ő irányítja mentüket, azt mondta, nekem szánta a királyságot, én lehetnék az állatok királya, ha szerelmét elfogadom, és belehajolt a bőrömbe: Te leszel ezeknek a királya - s csak falt belőlem, késztette testemet a királyságra, de én nem akartam az ő királyuk lenni, mert az ő királyságuk az én birodalmam határain kívül volt.

Éjszaka indultam, hogy messziről se lássam, mi az, amit elhagyok. Kerültem távol el a falakat, s bár hang nem érhetett a fülemig, mégis éreztem valahol a messzeségben zsákmányra lesnek az éji állatok. Rémes pofájuk megjelent előttem, csapkodták a szemem kamráit, majd egészen a szívtermekig lopakodtak lefelé, s az árnyak, amelyek beleszállodtak a majdnem vaksötét levegőbe, még tovább riogattak. Lépteim zaját megsokszorozta az éjszaka, mintha megannyi gazember vett volna üldözőbe, mintha nem elégedtek volna meg azzal, hogy prédául odavettem nekik a szív gyönyörűségét, azt a gyémántot, amiért a török szultán évente halálba dobott egy egész hadsereget, nem, nekik mindez nem elég, saját karomra hegyesült mancsaikkal akarják mellemből kitépni az életemet. Ebben a tusakodásban a legkisebb percrészek is hosszú óráknak látszottak, elnyúló tengeridőnek, s már magam sem tudtam, hány évet töltöttem ki, mikor Vác határához érve végre törölni kezdett a reggel, elijesztette a baromarcú vadakat s minden rémisztő árnyakat, a tisztára mosott levegőbe pedig belevillantott a nap, olajsárgával öntve le a harmattól még nedves növényeket, azokat az ágakat és útszéli kórókat, amelyek alig egy órája még félelmetes ellenségeimnek tűntek, amelyeknek odavettem az egyetlen gyémántot, hogy mentsem az életemet. Mindez kevés volt nekik, gyengeségemet látva megkínzásomra szövetkeztek, élesek martak az amúgy is sajgó bőrbe, húsba, aztán megunták a velem való munkákat, s elvitték az igazgyöngyöt, s akkor pedig az Úrnak angyalai jelentek meg és a próféta Jeremiás, és büntetést ígértek, mert elvettem magamtól az élő vizek forrását, és azt mondták, úgy végzem majd, mint Izráel népe, aki elárulta az igaz istent, fegyverek és éhínség és szomszúság fog halálomig kínozni, mert kisépertem szívemből az igazgyöngyöt... A Duna fölött pedig még lobogott a pára, tejszín volt, mint egy párnahuzat, húsz éve negyedmagammal koptattam ezt az utat, most az tűnik előmbe, amit akkor elhagyni akartunk, ugyanez a tejpárna hevert rajta a Dunán, csak másik sarka felől pillantottuk meg.

- Ha majd Anna a hitvesem lesz - szólalt meg Bridorits Pál -, ilyen tejpárnákra fektetem a fejét, s tejszín takarókkal melengetem a testét, s a tejfedél pedig százévekig megőrzi ifjúságát, ahogyan a Duna is olyan fényesen csillog mai napokon, mint a hajdaniakon.

- Ha a te hitvesed lesz Anna - szólótt méreggel Pethő Gergely -, akkor való igaz, hogy ezek a tejfelhők fogják takarni, mert a Dunába veti a testét szerencsétlen sorsán keseregve.

És én hagytam magam mögé a tejfelhőket, s érkeztem egyre közelebb ahhoz a sarokhoz, amibe húsz év előtt belebotlottak a lovaink. Ki tudja, ki pusztult keserveseb-ből, ők vagy én.

A lovak haraptak egyet a tejszínű párából, s kezeinkkel mi is belemaszatoltunk, élesen leszólva egymás terveit, élesen lesemmizve mindazt, amit a másikunk akar az elkövetkező években, minden olyan lépést, amivel Annát vágytuk megszerezni.

Sorban pusztultak el, és Anna sorban siratta el őket, keservesen kisérvén magából a szeretetet, amit irántuk érzett, s azt gondolhatta mindenki, hogy amikor a harmadik is kimúlik e földi világból, minden szerelme majd afele az egy felé fordul, s az az egy megszerzi magának az ő nézését, az ő hallását és tapintását, de nem így történt, mind csak az a hidegség fordult az egy felé, amit szerelme mellett érzett még, s innéttől fogva minden nyomorúságot annak az egynek kellett megélnie, hogy végül testét végérvényesen benőjék a méreggombák, s kegyetlenül elsorvasszák - gondoltam elhagyva Vácot -, vagy csupán az lett volna a baj, hogy vágytam magamnak megszerezni azt, ami megszerzhetetlen? Felismertem, és magaménak hittem azt, amit felismerni nem lehet?

Vagy amit felismertem, nem a szív gyönyörűsége volt, vagy az volt, de megszerzvéen magamnak nem vágyakozhattam már utána, és semmi nem maradt, ami rejtett lett volna belőle, s úgy felfedve nem nyújtott külön látványt, mint bármely más ékgyöngy? Vagy elvesztettem, mert nem vigyáztam rá? Túlőriztem, s nem bírhatta nálam tovább? Testén örökösen ott nyugodtak kezeim, hogy mozogni sem bírhatott? A szívére olyanféle súlyok neheztedek, hogy megszűnni látszott annak dobbanása? Elrabolták tőlem, akik megsejtették, hogy én őrizem, vagy az állatvad város fertelmes vonyítása rejtette el önmaga teste mélyére? Vagy sohasem szerettem, csak magamnak akartam...

Milyen más a táj arca, mint húsz évvel ezelőtt. Akkor a dögvész nyomai látszóttak, a kipusztult falvak, a leégetett, földrerombolt házak. Most a házak épek, s az emberek seregestül menetelnek erre és arra, kívül mintha nem látszana az a kórság, ami évtől évig emésztette őket. Pedig a dögség beleöröklődött az azóta születettekbe, s nem hagyja nyugodni azok testét és lelkét. Ha valaki a szemükbe pillant, látja ott a szemvívben lötyögni a mérget, s ha házaik öblébe lép, látja ott ládába hordva az álnokságot, amitől nagyokká és gazdagokká lettek. Meghíztak és megfényesedtek, de testeik kalickájában ott hömpölyög a gonoszság...

Olyanokká váltak, hogy az Úr elpusztította volna őket: sáskákkal etette volna aratásukat, békákkal rothasztotta volna kútvízeiket, a férfiaknak megdagasztotta volna szervüket, s a nők ágyékára kígyókat küldött volna... De rettent félt az Úr, hogy minden ezen pusztult népet a túlvilágon ellássa, és ott tartsa akár a legrosszabb túlmélyi zugban is, és félt az Úr, hogy mikor eljő a föltámadás órája, s megfúvatnak a gyöngyös harsónák, mindezek a semmitérők részabadulnak az újonnan lett világra, s gyötrelmévé tesz az örök életet. Ezért aztán nem büntette őket, s mikor meghaltak, lelkeiket nem fogadta a földöntúli kastélyokban, hanem visszairányította a földre, hogy legyen valamely akkor születő lelke, akár állaté, akár emberé.

S most pedig ittmaradtak mindazok a lelkek, akik a gonoszságban jeleskedtek, itt fertezik egymásnak a levegőt, hol hiénák bőrében tűnnek föl, hol galambok ájtatos képeben, s mikor éppen emberek lesznek, csak kérdezzetik a legnemesebb gazdát:

- Uram, Istenem, miért kellett nekem ilyennek lennem?

- De az Úr nem ad választ senkinek, nem küld nyugtató angyalokat a lélek mellé, nem ápolja, nem fogja oldalról, hogy el ne essen... - mondta Jeremiás, és közben foltozta rajtam a fénykabátot, forrasztotta, gyógyítgatta meleg tenyerével.

Harangok zúgása mosta ki fejemből Jeremiás arcát, s azokat a vég gondolatokat, amelyeket ő diktált éppen életre induló lelkembe. Egészen közel voltam már Sándorpusztához, hiába nem láttam már évek óta, a vidéket felismertem. Jobbra az úttól egy majorság épületei látszóttak, balra szántóföldek, s mögöttük az Ipolyt kerítő fasorok. A harang zúgott hosszan, megszámolni sem lehetett, hány vers kíséri útjára az elhunytat, a hangok előrerohantak, dongásukkal bedöntötték az egek kapuját, hogy beröppenhessen rajta az elpusztult isteni maradványa, legalábbis így gondolta a harangozó. Jobb kezével a nagyharang kötelébe markolt, ballal a kicsiébe, táncos mozgással lendítette a hatalmas hangszereket, húzott a jobb, hang szakadt ki a toronyból és még nem hallt el a bongás, amikor a bal is lendített, s kicsit vékonyabban, lassabb erővel egy másik bongás indult útjára, s aztán visszalendültek sorba mindketten és a tuló oldalukat ütötte meg a nyelv, s itt mintha mindkettőnek lágyabb lenne a hangja, mintha a harangok elülső fele adná a férfihangot, s a hátulsó az asszonyi puhábbat, holott férj és feleség voltak. A kisebb, a törekenyebb volt az asszony, s a nagyobb, a robosztusabb

a férfi, s kicsi lélekharang, amelyet csak a halált jelző rászak meg, volt a gyermek. A hangok sorba borultak bele a levegőégbé, először a nagyból s aztán a kicsiből, egymáshoz értek, ölelkeztek, szerelmesen simogatták egymást, eszükbe sem jött, hogy beverjék a legnemesebb gazda palotájának kapuit, itt maradtak a földközeli légségben. Ha gazdag ember halt meg, hosszabban tarthatott szerelmük, ha valaki szegény, akkor alig nyomhattak csókokat egymás orcájára, s máris megszűntek lenni.

Most aztán élhetik egymást – gondoltam magamban, elhagyva a majorságot –, hisz már mióta hallok a bongást, és semmi nem mutat arra, hogy befejeződni akarna. S míg a hangok szerelmesen ölelték egymást az égben, a táncoló harangozó a bongás révületében a mennyek felé vezető csillagútról képzelgett, hogy majd a rengetegsok harangozásért az Úr őérette aranyhintót küld, mint a prófétaért, Illésért, s a lángoló aranyfogaton hajt fel a magasságokba, s hogy majd ott áll az egész falusi sereglet, fejüket az égnek vetik, s bámulnak ámulva, míg végül az egyik megszólal:

- Hát nem a Jani bácsi ül azon a lángszekéren?

- Milyen Jani bácsi? – kérdezték többen.

- Hát a harangozó.

- Tényleg, és micsoda pejkek ott a kocsirúdnál, és micsoda ékkövekkel kirakott ostor, a lovak szerszámzata pedig csupa gyöngy.

Mustrálták a hevesen száguldó égszekeretet, s rémes irigység kezdte rágni a szívüket, mind ilyen szekeret akartak maguknak, mind ilyen lovakat akartak maguknak, mind ilyen halált akartak maguknak, amit jól végig lehet nézni, s elképzelték, ahogyan állnak az utcán a falu népével, s látják, amint holt lényüket repítik az égre az Úr paripái, a bátrabbak még arra is gondoltak, hogy lenéznek onnét a fentmagasból, s integetnek a lent állóknak, saját maguknak is, holott gondolatjuk csak a megelőző pillanatról lehet majd, a halál pedig, ami végül elsodorja semmitéző testüket és semmitéző lelküket e világból, észrevétlenül teszi dolgát.

A harangozó lelke jó mélyen átjárta az egek vidékeit, találkozott a túlvilági örökekkel. Aggyon isten! Aggyon isten! – ekként üdvözölték egymást, hisz húszévek óta tart már ez az utazás. Aztán elhaltak az utolsó bongások is, a nagyharang még egyszer végigcsúszott a kicsi harang testén, még odasúgta: gyöngymátkám, szívem gyönyörűsége, nyelvével megérintette a melleket, majd karjai önmaga ölébe hulltak vissza, ahogyan a harangozó lelke is megtért evilági helyére.

Az első házak elmaradtak mellettem, lassan a szüleim portájához értem, a kerítés dugadólt, a falak éppen állnak még, de meszelés már alig rajtuk, s a sárvakolat is elhagyta itt-ott a vályogokat. Az utca öregjei közül többen felismertek, s üdvözöltek már messziről, a fiatalabbak nem tudták ki vagyok, nekik csak egy férfi voltam Budáról, s a mesedolgokat, amiket felőlem hallottak (Törökkanizsa visszavételét, bajvívásom a mindenre elszánt Thürbálival), sehogyan sem tudták összeegyeztetni valóságos alakommal. Végigjártam az udvart, ott, ahol valaha az állatok kapartak, s mindenféle munkák zajlottak, ahol a fatuskókat repesztettük nagyapámmal, ahol a malacokat vágtuk télen, mindazon a szorgos munkahelyen most derékig ért a gaz, az állatok ólai megroggyanva, a kocsiszín teteje beszakadva, a pincébe lemenni életveszély...

- Ki halt meg, András bácsi? – kiáltottam át a szomszédnak.

- Szilveszter – hangzott a válasz.

Szilveszter – gondoltam –, akit a falu hiénájának tartott mindenki, akit gyűlöltek a módos gazdák és gyűlöltek minden szegény is. Eszembe jutott mindaz, amit Tarnóczy Mártontól hallottam, a megnémulás szerelemtörténete, elképzelttem miféle tíz esztendő

lehetett az élete. Reggel némán föl az ágyból, gyűlölvé lesni az asszonyra, aki mellőle keveredik elő, aztán gyűlölvé nézni a két lányra, akik miatt itt kellett maradnia az asszony mellett, és szó nincs, csak kelés, öltözés, hideg víz az arcra, kevés étel, aztán ki az istállóba, befogni a lovakat, és indulni a földekre, munka délig, délben egyedül hangtalan enni, aztán délután újra munka, egészen estig, aztán haza, megint a gyűlölt pillantások az asszonyra, a gyerekekre, éjszaka pedig ki a kertbe, és lapátolni a földet kifelé a mélyremély gödörből. Mindent némán, ha ráköszönnek, elfordul, ha szólnak hozzá, mintha nem venné észre, ha az asszony szeretően megcirógatja, borzadást érez, ha a lányai mellé húzódnak, iszonyattól remeg a bőre, egyre gondol csak, a nosztrai boszorkánynőre, annak minden kezemozdulatára, annak minden arcmozdulatára, a bőre selymére, az izzadása ízére, gyöngyöző szavaira, csak erre gondol, de nem tudja azt mondani: szereti őt.

Végül az Úr megkönyörült rajta, hagyta, hogy tíz évig kínozza hangjának szálait, görbítse-hajlítsa a száját, hagyta, hogy tíz évig ne tudja kimondani: szeretem őt. S mikor a tizedik év is letelt, s a gödör már olyan mélyre vált, hogy majd átlukasztotta a földtányért, az Úr angyalai nagyot csaptak Szilveszter szívére, a szív pedig elakadt a dobolásban, az erek és a húsok még szívták volna magukba a vért, s az orron is vágyott volna bejutni levegő, de hiába, minden félbe maradt, elakadt, mint a kerekét tört szekér, se előre, se hátrafelé nem lehet mozdítani, s a befogott tehének nekigyürkőznek egyszer, de a rúd visszahúzza őket, s lendülnek hátrafelé, de a szekér hátra sem mozdul, s megint előre, a bakról valaki a hátukra csördít, nekiveselkednek, de visszarántódnak, aztán csördítés, próba újra, végül hiába minden ostorcsapás: a két nagy állat mozdulatlan áll.

- Meghalt - mondja az asszony, s kicsit fáj valami benne, talán az, hogy egész tízéveken át nem tudta ennek a férfinak megmutatni azt a tündöklő gyémántot, amit mellének kasában rejteget, mert a férfi sosem akarta volna megnézni, kicsit fáj valami benne, de méginkább örül, hogy megszabadult tőle. Kis zacskó aranyat vitt a harangozónak, hogy méltó égzene kísérelje Szilveszter lelkét a túlsó világok valamelyikébe, de amikor a férfi markába nyomta a pénzt, a fülébe súgta:

- Legyen veszettnagy a hangzavar, hogy kergesse minden határokon túli messziségbe az uramat, nehogy visszalopakodjon ide közénk. - A harangozó cinkosan kacintott, s felosont máris a templomtoronyba és megkezdte a kalimpálást. Az asszony hosszú évek óta most először aludt nyugodtan, az álom puhán nyúlt szét benne, a teste minden percéből énekek fakadtak, s betöltötték az egész házat, a kertet, s a kert fölötti egeket...

- Mikor temetik? - kérdeztem.

- Két nap múlva.

Két nap múlva... Óvatosan bementem a házba, s tettem annyi rendet, hogy valamelyest lakható legyen a szoba és a konyhában főzni lehessen. Hamarosan vendégeim is érkeztek, a bíró és a jegyző. Felajánlották a falu nevében a Szilveszter házat, mert az nem az áruló családját illeti meg, hanem azt, aki vitéze volt ennek a halálerős küzdelemnek, vagyis engem. Szilveszter amúgyis a falu vérén gazdagodott - mondták -, azokból az aranyakból épült a ház, s most a falu annak adja, akinek akarja...

- A szilveszterek évei kifutottak - mondta a bíró.

Ráztam a fejem, nem, nem, s közben láttam magamat, amint elnyúlok azon az ágyon, ahol Szilveszter feküdt tízéveken át, láttam a magambórét, ahogy hűl az asszony

hideg testétől, láttam ahogyan kilopózkod éjjel a gödörhöz, és ások, és láttam, ahogyan formálom a szavakat a szájjammal, erőltetem a hangom szálait, de nem bírhatom ki-mondani: szeretem őt.

- Nem - mondtam határozottan, holott minden olyképp tűnt föl, mintha máris ott laknék.

*

Az atya kezében csillog a szent kehely, az érces hang felajánlotta az Úrnak vérét és az Úrnak testét, hogy majd ilyen módon a megbánt bűnök bocsánatra leljenek a túlvilági hatalmagnál. S az oltárhoz menetelők valóban úgy érezték, hogy húst esznek, és vért isznak. Sokadszor veszik magukhoz a szent kenyeret, szinte a testük nagyja már az Úr testéből van összerakva - gondolják, megsemmis halnak halállal, hiszen hogyan is halna meg az, akinek teste az Úr húsából épült fel. Minden vasárnap, minden hétközi napon falják a megszentelt falatokat, az örök élet tápját. Mikor lerészegednek esténként, elhevernek a szénakazal tövében vagy bárhol a puha zsákokra, s mielőtt elaludnának, megfogdossák a kezük bőrét és húsát, megnyomkorásszák a lábukat, a hasukat, mindazokat a testrészeket, amelyek majd élve maradnak haláluk után is.

Élni akarnak a világnak vége után is, az Atya pusztulása után is, a Fiú halála után is, mind élni akarnak, holott a testférgek már kirágták a lelkük minden apraját is a hús-öblökből, s olyanná lettek, mint egy veszett kés tokja, semmirevalók, félredobni érdemes holmik. Menetelnek sűrű igyekezettel az oltárhoz, csak én maradok a padban egyedül, mint ki bűnöktől lenne sujtva. Sokan összesúgnak, amikor mellettem elhaladnak: „Látod, nem megy áldozni, mi vétkek nyomhatják a lelkét, lehet, nem is a török ellen csatázott, hanem a király katonáira rántott kardot, lehet templomok kincsét rabolta, lehet, fosztogatott és gyilkolt, gyenge asszonyokra támadt, letépte ruháikat és férfierejével beléjük hatolt, több bűne van ennek egymagának, mint nekünk az egész falunak egybevéve.”

Néztem, hogy hajta őket a hamisság s a gyűlölség az oltár felé. A gyertyákon csúszkált aztán a tekintetem, lobbantak-libbentek, a szemem világával játszottak, hogy magukkal vigyék valami mesebeli tájra, amiről oly sokszor mesélt a nagyapám. Mint egy aranyszelence, kipattant a fedél, s mintha látni véltem volna a tündérek birodalmát, ahogyan a tündérfik és tündérlányok önfeledten játszanak, hangjukkal megcsendítik az aranyfákat, s az aranyleveleket.

- Nem sír ott senki bánatból - mondta nagyapám -, csak az örömtől gördül ki könny a tündérek szeméből, s ez aztán leszivárog a földek mélyére, s ott a földmélyi mesterek gyémántot formáznak belőle, hatalmas gyémánt az, lehet akkora, mint egy sziklakő, minden királyok szeretnék megkaparintani, hogy ezzel bizonyíthassák, az ő hatalmuk a legnagyobb a világon.

- A törökök szultánja is azt keresi? - kérdeztem izgatottan.

- Bizony, mit gondolsz, mi állal érkezett a Magyarföldre? Úgy mesélik, valahol Buda alatt a földek legmélyén pihen az a híres kincs, a dzsigerdilen, a szultán emberei soktíz éve ásnak ott a váralatti mélyben, de bizony eddig még nem lelték meg a csodakincset.

- S ha valaki mégis megtalálná?

A gyertyafény oldalra libbent, valaki teste meglökte a levegőt, s hirtelen kibillentem az öreg férfi meleg tenyeréből, vissza a templomba. Most már jöttek el az oltártól nyeldesve, forgatták szájukban az örökvilágot. Az atya megint könyörögni kezdett, hogy Szilveszter testvérünket fogadja el az Úr, adjon neki kicsiny pamlagot valahol

a palotája hátsó sarkában, mert mindahányan büntől vagyunk fertőzve. Hosszasan könyörgött, az örökké élők helyeselték, úgy legyen. A hangok közös zúgása azt a viharos napot juttatta eszembe Babócsánál, amikor úgy látszott, a vízárdat elsodorja az egész vidéket, s mindent belemos a márványos tengerbe, hogy olyan formán kapja meg a szultán Magyarországot, hogy nem neki kell értémennie, hanem az országot sodorja elébe a víz. De a keleti vándor mindent megelőzött. Meleg karjai becsúsztak a keletre nyíló Hidegvölgybe, lassan araszoltak át rajta, törülték föl szárazra a köveket, s az eget, aztán a Lámpásvölgy következett, serényen melengették át a földtakarót, s minden cseppeket szárítottak, végül a legerősebb viharkaput, amit a törökök Dömörnek neveztek, azt is áttörték, s ott is megtöröltették az eget, eltűnt a felhő, amelyik oly nagyon beleszeretett a földbe, s mikor aztán a keleti vándor teljes testével átjutott a Dömörkapun, kicsi időzést követően legördült az egek peremén, másnap pedig, hogy újra érkezett, már vidáman szánhatta át a vidéket, mindenki eltűnt, aki ellene volt.

Súgtak rólam így visszafelé jövet, szájuk peremére bukott egy-két morzsa szentkenyér, lestek, bele a szemem mélyébe, de nem láthatták az elmúlt éveket, hogy megtaláltam Annát, s hosszú utakat jártam végig vele, a szívemnek lett gyönyörűsége, de most nem szerethetem, mert teste nem az én testem, és lelke nem az én lelkem. Vártam, hogy az Úr eltöröljön a föld színéről, ahogyan eltörölte az andalusokat, az avarrusokat, és végül a szlávokat is, vártam, hogy büntessen, s gyúrjon bele a sátnbirtokba, vagy emeljen oda Köprüli mellé, arra a fényhelyre, ahová a szerelmükbe belefájdultakat emelni szokta. De nem szárította le foltomat a föld hasáról. Elküldte hozzám szent angyalát, Jeremiást, hogy összeférceljen rajtam mindent, ami megszakadt, hogy akként éljek tovább, mint ki szemet vetett a gyémánt kincsré, hogy olyanok legyenek napjaim, mint Szilveszteré, aki tíz éven át formázta a szót, de tíz éven át nem bírhatta kimondani: szeretem őt. Mert boldogságában mind lehet más és más, holdszablys vitéz és sárkezü gazfickó, de egyfajúvá forraszt a sorsunkban való szerencsétlenség.

A mise akkor végére jutott, mint a fellökött buzászsákból a szemek, peregtek kifelé a templomból, senki sem tudta magáról, hogy hamarosan az állatgyomrok kazamataiba keveredik, s ott porlad húsa-csontja semmivé. Csak a Szilveszter tetemén magadó földhalmot látták, meg a mélységet, ami a koporsót elrekeszti a földek színétől.

A koromégre az Úr már felszórta csilláit. Félig világba játszott az égpalota vidékünkre nyíló erkélye. A korlátnál ott ücsörgött három társam: Bridorits Pál, Kristóf János és Pethő Gergely. Tudják, nehezebbek lesznek napjaim, mint az ő bármelyik napjuk volt, nehezebbek, mint az ő pusztulásuk volt. Hol rám néznek, hol az Atya felé, hogy rávegyék az ég nemes gazdáját, emelje ki mellkasom alól a lelket, s nyisson akárcsak kicsiny rést az égpalota ablakán, ahol besurranhatnak. De hiábavaló minden sírásuk: az Úr nem akar engem ismerni.

Már rég elhaltak a harangkongások, a kisharang simogatására már nem emlékszik a férfi, a levegő sem rezdül, fent az ég telis-telepotyogtatva mindensféle fénypontokkal. Mint ha az Alef, a Vénusz és a Hold egymás mellett állnának, bolott mérhetetlen a távolság, s a földi szem előtt évezredekkel korábbi és későbbi események zajlanak egyidőben. Aki feltekint a csillagpötyös fekete égre, egy simafolyású szövetet lát, amelyen minden hímzés egymáshoz képest van elhelyezve. Nem szakadhatnak el egymástól a foltok – mint valamely kenőcs, egybekeni őket a boldogtalanság.

GÖMÖRI GYÖRGY

A tél illata

„Illata van a télnek”
Füst Milán

Illata van a télnek,
s a szélnek is: szomorkás, nedves,
rőzse-, vagy esőszagú így tél idején,
ami nem is igazi, mert szigeti tél:
olyan angol, hogy zöldel benne a fű
és hamarosan újra lángot vet a kikerics is a réten –
illata árad a télnek,
remény-illata! a bokrok alatt a bogarak
rejtelmesen élnek,
vagy tán alusznak is ilyenkor; s én sem
ítélem el azt, aki csak a sötétbe réved
esténcént és forralt bort tölt talpas poharába
azon töprengve: hová is bújt a világból
a könnyörülő Isten (hogya egykor benne volt),
és hová, hová rohan ez a megszentelt
örületében cincogva szaporodó,
le- és felfelé mutató, ősgyarlón testvéri emberi fajzat?

1996 január

Állapotok

Ritka kegyelmi állapot:
nem fáj semmi, elméd s érzékeid nyugodtak.
Most csak messziről szemléled
az önsanyargató szerelem odaadását,
ahogy a fiús keleti rabnő
aláveti magát a római kardnak.
Villan az és lecsap – metsző kéjt okoz,
majd hosszan-sajgó fájdalom forrása lesz.
Te meg karodat vigasztalásul
nyújthatod csak óvó ölelésre.
Így a Nirvánát sosem érzük el –
túl erős még mindig a vágy,
s az ismerős formák meglepetése.
Újra kinyílt egy ablak, s becsukódott;
újra virágozik majd a megsébzett karcsú akácfa.

„Van a kimondásnak is értéke”

BESZÉLGETÉS CZIGÁNY LÓRÁNTTAL

*Czigány Lóránt kiszakadt a magyar kultúrából, és belecsöppent az angolba. Ösztö-
nözte ez a két kultúra kapcsolatának, egymásra hatásának vizsgálatára?*

Rögtön tiltakozással kezdeném, nevezetesen azzal, soha, egy pillanatig sem éreztem, hogy kiszakadtam volna a magyar kultúrából. Az kétségtelen, hogy nem voltam benne jelen a szó francia értelmében, hiányzott a jelenlét, a *présence*, de a modern kommunikációs viszonyok közt lehetetlen úgy „kiszakadni” egy kultúrából, mint ahogy a XIX. században kiszakadt az, aki elment. Aki a mindennapok baját-gondját nem is tapasztalja a saját bőrén, az madártávlatból azért ráláthat az egészre, amit, legalábbis én, hasznosnak találtam. Ettől persze még igaz, hogy a befogadó társadalom és kultúra hatása alól sem vonhatja ki magát senki sem, még az sem, aki történetesen ezt akarja. Újra kellett gondolni sok mindent, mert egy *alárendelő* viszonyok szerint működő társadalomból *mellérendelő* viszonyok alapján szervezett társadalomba kerültem, kerülünk mindannyian, akik 1956-ban emigráltunk. Kultúránkhoz ragaszkodtunk, hiszen ez volt identitásunk alapja, de ez nem gátolt meg abban, hogy idegen szellemi terek ne kalandozzunk, most már tilalomfák kerülgetése nélkül. Peregrinus diákok voltunk, akik nem tudtuk, lesz-e visszatérés valaha is. Egész felnőtt életemben a magyar kultúrát szolgáltam, az angol és a magyar kultúra kölcsönhatását vizsgáltam, szellemi jelenlétünk útját egyengettem a magam szerény eszközeivel. Ezt csinálom ma is. Érdekes módon annak viszont nem láttam értelmét, hogy az angol kultúrát közvetítem hazafelé, egyrészt azért, mert mint „disszidens”, erre nem is igen nyílt alkalmam, a rádiót leszámítva, mely nem ismerte a vasfüggönyt, másrészt azért sem, mert amit beengedett a gondolatrendőrség, annak feldolgozására készen állt az évek során egyre felkészültebb hazai szakértő gárda. Abba viszont a hatalom nem szólhatott bele, hál’ Istennek, hogy mi ott kinn mit csinálunk. Fittyet hányhattunk a magyar kultúra éppen kötelező, legtöbbször meghamisított értékrendjére.

Van-e jelentésbeli különbség a disszidens és az emigráns irodalom fogalma között?

Bizony, nagy különbség van. Egyik legfontosabb dolgunk a posztkommunista világban, hogy rendbe rakjuk az örökölt fogalmi készletet, mert a szavak visszahatnak, és a jelentéstartományuk mögött lappangó értékítéletek azoknak a gondolkodását is befolyásolják, akik nem azonosulnak, vagy *már nem kívánnak azonosulni* a szóhoz tapadó melléközöngével. Erre a legjobb példa a nemrégiben megjelent *Új magyar irodalmi lexikon*. Amikor a nyugati magyar írók életrajzát ismerteti, össze-vissza dobálódzik az igékkel. Van, aki „külföldre ment”, „külföldre települt”, „külföldön folytatta tanulmányait”, „emigrált”, „disszidált”. A „disszidálás” eredetileg vallási elkülönülést jelentett. 1945 után csak az 1849 után kibujdosókat és az 1919-es kommunistákat nevezték emigránsoknak. A hatalom így akarta megkülönböztetni azoktól, akik a kommunista rendszert hagyták ott. Így lettünk mi néparuló disszidensek. Engem nem neveztek „emigránsnak”, pedig egy forradalmi emigráció tagjaként hagytam el az országot, éppen úgy, mint ahogy még *ma* sem nevezné senki sem a moszkovitákat, Révait vagy Lukácsot: disszidensnek. Ez rávilágít a disszidens pejoratív stílusértékére. Pedig ugyanarról van szó: Révaiék is és én is otthagytunk egy nekünk nem tetsző rendszert, mely amellet még személyes szabadságunkat is veszélyeztette. A szóhasználatban tehát nagy különb-

ség mutatkozik meg. Vagy az egyik, vagy a másik. De szerintem nincs kétféle irodalom: emigráns vagy disszidens. Amikor tehát a hetvenes évek végén az Anyanyelvi Konferenciák miatt először lehetett szót ejteni a Nyugaton élők irodalmi munkásságáról, leültünk Párizsban Béládi Miklóssal és Sipos Gyulával, hogy a terminológiai vitát elkerülendő, kitaláljunk valamilyen semleges elnevezést. A „nyugati magyar irodalom” elnevezést találtuk a legjobbnak. Fején találtuk a szöveget, bár akkor még a legtöbb nyugati szerző „emigráns írónak” tartotta magát. Utólagos bölcsességünk fényénél ma már tudjuk, hogy a nyugati magyar irodalom egy külön entitás, külön világ, ami túlmutat azon, hogy művelői politikai okokból távoztak, mert egy rendszerrel szemben álltak: ma már nincsenek „emigráns írók”, nincs emigráció sem, de nyugati magyarok és nyugati magyar irodalom továbbra is létezik.

Csaknem húsz éve jelent meg A magyar irodalom fogadtatása a viktoriánus Angliában, 1830–1914 című monográfiája az Akadémiai Kiadónál, amely főként a reformkori magyar irodalom angliai visszhangjáról szól. Vajon a mai magyar irodalom miért nincs nagyobb súllyal jelen a mai Angliában?

A hiba bennünk van. Túlságosan vérmesek az elvárásaink. Feltehetném az ellenkérdést, mit tudunk mi Magyarországon a modern portugál vagy dán irodalomról. Elvárásaink gyökere pedig minden valószínűséggel a Trianon utáni propaganda azon tételére nyúlik vissza, hogy azért történhetett velünk olyan mértékű igazságtalanság, mint ami történt, mert nem ismertek bennünket. Ergo, mindent meg kell tennünk, hogy jobban megismerjenek, s akkor a Nyugat is a mi igazságunkat fogja látni. Az emigrációs lét nagy tanulsága, hogy ez így nem igaz. Persze, hogy van közvélemény, és persze, hogy a rokonszenv számít. Ezt éppen a megtorlás elől menekülőök tapasztalhatták a saját bőrükön 1956 után. De a közvélemény csak ritkán befolyásolja a magas szintű politikai döntéseket. Ma már úgy vélem, hogy kultúránk jelenléte azért fontos nekünk, mert ezzel kívánjuk kompenzálni magunkat minden bajunkért. Másrészt jelen vagyunk, persze, hogy jelen vagyunk, talán jobban, mint itthon gondolnánk. Ezt viszont éppen saját kutatásaimból tudom: azt, hogy a hazai köztudat alig rendelkezik megbízható ismeretekkel arról, hogy mit tudólunk a „művelt Nyugat”. Mai véleményem szerint be kellene látnunk, hogy az irodalom nem a világ közepe. Erre Anglia a legekleatásabb példa: középiskolában nem oktatnak angol irodalomtörténetet, egy-két művet elemeznek évekig, legtöbbször egy Shakespeare-darabot. Ezzel módszert tanulnak a diákok, s rájuk hármlik a feladat, hogy később mit ismernek meg önállóan, képességeiknek és hajlamaiknak megfelelően. Hogy ez hasznosabb-e? Nem tudom, de tény, amit figyelembe kell vennünk, ha a külföldi visszhangról beszélünk.

És a fordítások?

Sok magyar művet fordítottak angolra, többet, mint gondoljuk, de ezekről és recepciójukról itthon nincs tudomásunk. A hatvanas évek végén Angliában úgy tűnt, hogy a költészet ismét népszerű lesz. Több sikeres nemzetközi költői fesztivált rendeztek Londonban. Ezeket három kelet-európai költő „kiugrott”: Miroslav Holub, Pilinszky János és Vasco Popa. Az európai költészet megújítását tőlük várták. A költészet iránti érdeklődés a nyolcvanas években lehanyatlott, éppen olyan érthetetlen módon, mint ahogy a hatvanas évek közepén felerősödött. Az emberek *non-fictionot* olvasnak a legszívesebben, életrajzokat, népszerűsítő tudományos munkákat, és hát persze, krimi. Tehát nem vagyunk háttérbe szorítva. Nemrégiben jelent meg két *Tragédia*-fordítás, Esterházy Péter és Nádas Péter egy-egy könyve. Ettől függetlenül az angol

hon nem volt divatja a dolgok néven nevezésének, hiába lázadozott ellene például Nagy Gáspár emlékezetes Nagy Imre-versében. Ahhoz, hogy három-dimenziós képünk legyen a (még mindig nem) befejezett múltból, ki kell mondani például, hogy Zelk Zoltán, akinek öregkori líráját megtanultuk becsülni, 1949-ben *A hűség és a hála énekeiben* és más akkoriban írt verseiben arcpírítóan túllihegett mindenkit. Erről szól a könyvem, de nem kértem, hogy ezeket az írókat lefejezzék, még azt sem, hogy kirekesszék őket a magyar irodalomból.

1994-ben megjelent kötete, a Gyökértelen, mint a zászló nyele az emigráns magyar irodalomról szóló tanulmányainak gyűjteménye. Vajon az irodalomtörténész, az esztéta segítheti ezt az irodalmat abban, hogy gyökeret verjen „nálunk és más nemzeteknél”?

Megint csak köszönöm a kérdést; valójában ezügyben szorgoskodom. Amióta jelen vagyok az itthoni irodalmi életben is, ezt érzem magam vállalta dolgomnak. (Nem mondom, hogy „feladatomban”, mert ezt a szót nem szeretem. Csak diktatúrákban van az embereknek „feladata”). Anomáliának tartom, hogy hatvan felé járó magyar írók hiányzanak az irodalmi tudatból, s noha legtöbbjük jelentős életművel rendelkezik, itthon mégis gyanakodva nézegetik őket, „messziről jött ember...” Ezért van szükség prókátorra, még ha fogadatlan is. Ez persze távolról sem azt jelenti, hogy én akarom vagy szeretném helyüket kijelölni az irodalmi életben, csupán egyengetem az útjukat. Gyakran nem sok sikerrel. Domokos Mátyás például kihagyta antológiájából (*Kortárs magyar irodalom, 1945–1990*) nemcsak a nyugati, de a szomszédos országok magyar irodalmát is *en masse*. „Bármennyire közös is a sorsunk, látnunk kell, hogy az élet mennyire más utakat vett...” – nyilatkozta a *Magyar Nemzetnek* (1994. dec. 30.). Hát erről van szó. Bármelyik nyugati költő, ha helyet követelne magának az antológiában, az önmaga előtérbe helyezésének, tolakodásnak tűnne. Ha én mondom ugyanezt ki, tehát nevezetesen azt, hogy az öncsonkító szemlélet kirekeszti az egyetemes magyar irodalom egy részét a látenszen jelenlévő *Extra Hungariam non est vita* provinciális elve alapján, ez viszont egy londoni irodalomtörténész ellenvéleménye, amit lehet vitatni, cáfolni, de nem lehet azt mondani, hogy személyes sérelem vagy személyeskedés készített a kimondására.

Ettől függetlenül nem vállalkoznék, és soha nem is vállalkoztam arra, ha szerkesztők kértek: hogy Cs. Szabó László esszéiről, Horváth Elemér, Siklós István vagy Kemenes Géfin László verseiről írjak itthon, ez hazai kritikusok dolga, mert csak abból tudja meg a nyugati magyar író autentikusan, hogy milyen elvárásrendszerbe csöppent bele, hogy mit gondolnak róla. Ugyanígy nem szívesen vállalkoznék elsőkönyves hazai szerző bemutatására, akiről minden további nélkül írnék 10–15 percet egy nyugati rádióknak. Van ugyanis egy negatív erőter, elvárásokkal, csoportérdekekkel terhes, s az én interpretálásom, megközelítési módom más lenne, disszonáns hang, olyan támadási felületeket nyújtva, amiről fogalmam se lehet. A válaszom tehát az: a nyugati magyar irodalomtörténész éppoly keveset tehet azzal kapcsolatban, hogy a nyugati magyar írók „gyökeret verjenek” itthon, mint ahogy a pesti irodalomtörténész sem tud beleszólni a magyar írók angliai vagy amerikai recepciójába. Ő is, én is csupán a háttérből egyengethetjük útjukat.

Hogyan változott meg a „nyugati magyar irodalom” kifejezés jelentése megszületésétől napjainkig?

Nyilvánvaló, hogy most már „posztnyugati” magyar irodalomról kell beszélünk. Intézményrendszere szétesőben, a szerzők nagy része belekerült az irodalmi élet vér-

keringésébe, a szerkesztők tárgyalóképes partnereknek tartják őket, bár ettől még kissé csodabogár maradt a nyugati magyar író a hazai olvasó szemében. Ettől függetlenül a befogadás folyamata megindult, minden szerző egyenes adásban szólhat ahhoz a közösséghez, melynek a nyelvén ír. A legfontosabb, hogy a méregfog, a politikai töltet már ki van húzva. Nincs szüksége a nyugati magyar írónak, hogy naponta hangoztassa: *Ugocsa non coronat*. Mégsem örülök egyértelműen a befogadás megindulásának, mert a nyugati magyar irodalom kései szakaszában kialakult valami illékony, politikumot nélkülöző, sajátos látásmód, mely azokat az írókat jellemzi, akik nyugaton lettek íróvá, s ha ők hozzáköszörülődnek a hazai irodalmi tudathoz, ez az egyetemes magyar irodalom vesztesége lesz.

Tehát az ötvenhatos nemzedék írótáborá - pl. Papp Tibor, Ferdinandy György, Sárközi Mátyás, András Sándor, Keszei István, Siklós István nemzedéke testesíti meg a nyugati magyar irodalom fogalmát?

Igen. Szerintem Cs. Szabó László, Márjai Sándor, Faludy György vagy Határ Győző nem tartozik ide, nem „nyugati magyar írók” a szónak abban az értelmében, ahogy én használom a szót most, hiszen ők már kialakult írói magatartásformák birtokában mentek nyugatra, és élnek, vagy éltek ott. Ezt korábban nem szívesen fogalmaztam volna meg ennyire sarkítva, mert kirekesztésnek tűnt volna. Ugyanakkor semmit sem von le például Cs. Szabó László értékéből, ha megállapítom, hogy életművének nyugati része szervesen illeszkedik a hazaihoz. Cs. Szabó ugyanazzal az attitűddel járta a világot Budapestről, mint Londonból. Megvolt a lehetősége már a háború előtt, nyelveket beszélt, utazott, tájékozódott. A következő nemzedék életének formatív szakaszát már nyugaton töltötte, ott végezte el az egyetemet, és teremtett egzisztenciát magának. Ezek a fiatalok más szemszögből nézték az irodalmat, más magatartásformák szerint kezdték meg irodalmi tevékenységüket. Kétségeik voltak a magyar irodalom hagyományos értékeivel szemben, amit távol a hazai irodalmi élet elvárásrendszerétől szabadon hangoztathattak. Ez lojalitásaikat meg nem ingatta, de felfedezőutakra ösztönözte őket. A külső látószög mindig hasznos, mert a hagyományos folyamatot revidálni kell, egyébként az irodalmi folyamat megáll, elposványosodik, provinciális lesz. Azt szoktuk mondani, hogy a magyar irodalom elsődleges értékeit a költészet hordozza. A nyugati magyar irodalomban is hasonló struktúra állt elő. A nyugati magyar irodalom fő értékét az a másfél-két tucatnyi költő képviseli, akik közül mindegyik elég fiatal volt ahhoz, hogy egy másik társadalom elvárásrendszerét megismerje, abból, amit jónak talál, magáévá tegye, ugyanakkor azonban elég idős ahhoz, hogy a hagyományok teljes spektrumát magával vigye, vagy készletet érezzen arra, hogy az első években a mulasztást bepótolja, és tudomásul vegye, hogy hová kötik, honnan találkoznak kitéphetetlen gyökerei. Ugyanakkor külhoni életük olyan féltreérthetetlenül új utakra vitte lírájukat, melyekkel a hazai elvárásrendszereket képviselő szerkesztők alig tudnak valamit kezdeni. Kifinomult urbánus hangvétel, magabiztos jártasság olyan irányzatokban, melyekre itthon csak később rezonáltak; a magyar költészet négyökrös szekerét könnyedén átalakították; de ha visszanéztek – ők is a prédikátor írókat, Balassit, Pázmányt látták a visszapillantó-tükörben.

És a többi műfajban miért nem született jelentős alkotás?

Született igényes próza (Ferdinandy György), de nagylélegzetű regényt (talán Domahidy Andrásénak a kivételével) a körülmények nem engedték. Tudományos monográfiák, melyek legalább annyira időigényesek, mint a regény, azok születtek; az egyetemek lehetőséget adtak erre.

Milyen specifikus jegyei vannak a nyugati magyar irodalomnak?

A már említett tanulmánykötetem (*Gyökértelen, mint a zászló nyele*) címadó írásában, amelyben a természetes világkép felbomlását vizsgálom az ötvenhatos nemzedék költészetében, a költői toposzok megvizsgálása és csoportosítása után hét tudatkomponenst sorolok fel, melyek együttesen, mint egy újonnan feltalált koktéltrecept, adják azt a sajátos ízt, azt specifikumot, mely a nyugati magyar irodalmat megkülönbözteti más alakzatoktól. Itt most egyet emelnék ki. Ez a kollektív mítosz teremtése a kataklizmáról, mely a mítosz origója. A mítosz azért kollektív, mert minden költőnél csupán töredékesen fordul elő, ezekből, mint az archeológiai leletekből azonban összerakható a teljes kép. Mozzanatai a négy elemre (tűz, víz, levegő, föld) épülnek. A szárazföldet tűzőzön pusztítja el, akiknek sikerül elmenekülni, vizen keresztül menekülnek, mely undorító, hínáros, iszamlós. A hosszú, víz alatti utat csak azok élik túl, akik képesek alkalmazkodni, kopoltyút növesztenek. Mikor a menekülők újból szárazföldre jutnak, a légszomj megöli azokat, akik nem képesek kopoltyúiktól megszabadulni és ismét tüdő segítségével oxigénhez jutni, mert az új *terra firmán* ezzel lehet újra kezdeni az életet. A vonatkozó idézetek főként a víz alatti út gyötrelmeit részletezik és a hirtelen támadó légszomjat a megérkezés után. A költői képek a tűzőzönrel kapcsolatban a világ teremtését idézik, s mintha az élő világ törzsejlődésére, a filogenezisre is vonatkoznának. Nem Odüsszeusz kalandjairól van szó, annál sokkal többről. Mindez együttesen modern illusztráció ahhoz, amit Jung a kollektív mítoszok keletkezéséről megsejtett. Ha nem is a kollektív tudatalatti működést látjuk abban, hogy különböző országokban élő költők azonos módon kódolják represszió alá helyezett élményeiket, mégiscsak különös, hogy eltérő, de összefüggő rendszert alkotó költői képekkel ugyanarról beszélnek; ha akarom, a haza elhagyásának kínkeserveiről, de ha akarom, egy kozmogóniai mítoszt teremtenek, a történelem által létrehozott kísérleti feltételek között, melyek egyszerűségéhez és megismételhetetlenségéhez nem fér kétség.

A következő generációnál új ismertetőjegyek kialakulására lehet számítani?

Új generációja nem lehet a nyugati magyar irodalomnak, lezárulófélben van az a 30–40 évig tartó folyamat, mely megteremtette. Ha újból lesz tömeges kiáramlás Magyarországról, új nyugati magyar irodalom születhet más feltételek mellett. De ne legyen, mert a tömeges kiáramlás előfeltétele csak nemzeti katasztrófa lehet.

Tehát most eltemethetjük ezt a fogalmat?

Nem általános véleményt fogalmazok meg, amikor azt mondom, igen. Amikor a pártállam összeomlott, szerintem megtört a varázs, ami az extraterritoriális irodalmat – Oslótól Vancouverig – valamilyen rejtelmes feszültség erejével összetartotta. Atomizálódott. Amikor erről először beszéltem nyilvánosan, sokan megsértődtek, azt hitték, „leírom” őket, kirekesztem a nyugati magyar irodalomból. Nem erről van szó. A nyugati magyar irodalom megszűntét én sajnálom a legjobban, de a tényekkel szembe kell nézni.

A Hegyi Béla által 1981-ben készített interjúban említi, hogy más szemszögből látta a magyar irodalmat akkor, amikor külföldieknek magyar irodalmat tanított a különböző egyetemeken Angliában és Amerikában. Mik voltak ezek a tapasztalatok?

Amikor elmentem, nagyjából azonos volt az értékrendem az itthoni, nem hivatalos értékrenddel (akkoriban ezt a „hamburgi mércének” mondtuk, manapság „konszenzus értékrend” a neve). Már az ötvenes években is tudtuk, hogy Babits Mihály vagy Szabó Lőrinc óriás, Illés Béla pedig középszerű anekdotázó, és hogy a szocialista realizmus propagandairódom, bár a könyvkiadás és a kritika nem ezt mutatta. Nem

arról volt tehát szó, hogy nyugaton „politikailag” át kellett képeznem magam. Amikor elkezdtem tanítani, az általam is vallott értékrendet kellett módosítani, mert rájöttem, bizonyos dolgok nem úgy hangzanak angolul, mint magyarul. Mondok példákat. Katona *Bánk bán*-ját gyatra fordítások alapján is jól lehetett elemezni. Ez érthető: Shakespeare-típusú dráma, és nyelvezetének darabossága, amire oly gyakran panaszkod(t)unk, angol fordításban eltűnik. Arany Jánossal vagy Móricz Zsigmonddal már baj volt, bár bizonyos mértékig Tennyson is azt csinálta, amit Arany. Sok körülményes magyarázatra volt szükség, és mégsem láttam a relevanciáját annak, hogy mi az a plusz, amit diákjainknak adhatok velük. Mennyivel fogják a világot árnyaltabban látni? Adyról rögtön érezték, hogy *par excellence* nagy költő, ha negyedrészt sem értették annak, amit mondok. (Balassival is így volt: az angol katonaköltő, Sir Philip Sidney és Montaigne kortársa, egyfajta heroikus életérzés kelet-európai megnyilvánulása, nem utánoz, színezi az összképet!) Krúdy ugyanúgy összetöri a lineáris idősíkot, mint Virginia Woolf az *Orlandóban*. Izgalmas dolgokat csinál. Játszik. Nekem is ekkor világosodott meg, hogy a századeleji nagy újítást Ady és Krúdy hajtotta végre, nem Ady és Móricz. Csak Krúdyval nem tudtunk mihez kezdeni, mert őt nem lehetett a *Nyugat* nemzedékbe sorolni, meg azután Móricz szociális érzékenységére szükség volt az elkötelezett irodalom kidomborításához. De mit mondjak még? Hogy Kosztolányi *nyugatiul* írt, hogy Vörösmarty nyelvi pompája átsüt a szó szerinti fordításon is. De vissza egy pillanatra a *Bánk bán*-hoz.

Ott, a Csendes-óceán partján világosodott meg előttem, hogy a *Bánk bán* 1820-ban előre válaszol arra a kérdésre, ami 1848-ban az osztrák sereget üldöző tábornokokat gyötörte Schwechatnál. Lehet-e a hatalom legfőbb letéteményese, a király ellen lázadni? A király iránti lojalitás győzött a haza iránt érzett lojalitással szemben.

Teljesen természetesnek tartom, hogy itthon nem sikerül ráhallani arra, ami a külföldinek érdekes. Azt hisszük, ha azt majmoljuk, ami külföldön a divat, ez a siker titka, ha az „emberiségnek” írunk, tehát lehántjuk a „magyar sajátosságokat”. Ezek itthon is csak pótléknak hatnak. Rögtön érthető lesz, amit mondok, ha külső perspektívába helyezem. Nem hiszem, hogy Pesten nagy sikert aratna az a külföldi író, akit az azal mutatnék be, hogy ő a „román Umberto Eco”, vagy hogy ő volt a „dán Oscar Wilde”. Nálunk szegény Déry akart „magyar Proust” lenni, de Révai még azt is megakadályozta, hogy „magyar Thomas Mann” legyen. Hogy ez kellett-e ahhoz, hogy megtalálja a saját hangját, nem tudom. A *Niki* nemcsak itthon, de külföldön is sikeres lett. Amikor kiszabadult a börtönből, megint példaképeket keresett, próbálkozott „magyar Kafka” lenni, majd amikor a pop-zene kifutotta magát, megírta a *Képzelt riportot*, amit a Nagy Magyar Elzártágban mindenki büszkén lobogtatott (annak idején), hogy már nálunk is van. De kit érdekelt ez Nyugaton?

Van persze ellenpélda is. Eötvös például. Én is azt vittem magammal középiskolai emlékül, hogy *A falu jegyzője* bonyolult körmondatokban van megírva. Nehézkes, túlterhelve értekezésekkel, melyek a cselekményt fölöslegesen késleltetik. Amikor tíz évvel később kíváncsiságból angolul újraolvastam, akkor jöttem rá, milyen zseniális munka. Milyen kitűnő a szerkezete. Persze, hogy vannak benne kitérők, de szervesen a tárgyhoz tartoznak. Dosztojevskij is hosszan elfilozofálgat, s könyveinek éppen ez a sava-borsa. Mi ebből a tanulság? Az, hogy nem szabad 15 éves gyerekeket arra kényszeríteni, hogy *A falu jegyzőjét* olvassák. Egyáltalán nem biztos, hogy igaz az az anti-elitista tétel, mely szerint az igazán nagy irodalmat éretlen fővel kell olvasni, kötelező olvasmányul. Ezek a század eleji pintérjenősködések túlélték Péterfy szép és értő esszé-

jét (1881) és Szabó Dezső zseniális tanulmányát (1912). *A falu jegyzője* értékeit a korabeli angol kritika mutatta ki az 1850-es évek közepén. De idézhetném Eötvösnek egy másik munkáját is: *A XIX. század uralkodó eszméit*. Alapvetően fontos eszmetörténeti munka, melyet John Stuart Mill is haszonnal forgatott német fordításban. Eötvös mondanivalójának lényege az, hogy a francia forradalom jelszóhármásából a harmadik, a testvériség helyett a „nemzetiség” lett a szabadság és egyenlőség társaságában a XIX. század harmadik uralkodó eszméje. Ma már tudjuk, hogy a „testvériség”, tehát a „nemzetközi” munkásosztály szolidaritása már az első világháborúban elvérzett a lövészárkokban, hiába ágált Marx, hogy az osztályérdekek erősebbek a nemzeti hovatartozásnál. Hiába állította „talpára” a történelmet, még ma is csak Szarajevónál tartunk. Eötvös tudta, hogy a nemzetiség eszméjéből baj lesz, már akkor, amikor a nagy európai nemzetállamok (pl. a bismarcki Németország) még meg sem születtek. Azt is tudta, hogy a nemzetiség eszméjének, tehát a virulens nacionalizmusnak csupán egyetlenegy ellenszere van: a „békés egymásmellett élés” (ezekkel a szavakkal!). A progresszív gondolkodók csak legyintettek a nacionalizmusra: „Idejét múlt dolog... ugyan kérem”. Úgy vélték a baloldali széplelkek, hogy amiről nem beszélünk, az nem létezik. Mert ugye bár, a világ nem abba az irányba „halad”. Annyiban persze igazuk volt, hogy a nagy-orosz imperialista törekvések kordában tartották a kisnemzetek függetlenségi vágyát. Pedig már a harmadik világ törekvései, a gyarmatbirodalmak széthullása feladta a leckét. Azt még lehetett magyarázgatni, mint a kizsákmányolás elleni harcot, a csecsen-földi háborút már nem. Messzire vezető kérdések ezek, s lehetne még sorjáztatni az izgalmas kérdéseket, erről a kontinensnyi terra incognitáról, a magyar irodalomból.

Irodalomtörténetére is, melyet az Oxfordi Egyetemi Nyomda adott ki kézikönyv sorozatában, 1984-ben The Oxford history of Hungarian literature címen, jellemző ez a szemszögváltás?

Az irodalomtörténetben igyekeztem a konszenzus-értékekhez ragaszkodni, már amennyire lehetett a specifikus stipulációk miatt. Minden szerzőt figyelembe vettem, aki angolul megjelent. Ez sok kisebb szerző esetében azt jelentette, hogy csak akkor tárgyaltam, ha fordításban létezik. Mert ha mondjuk, például az olvasó nem találja meg benne Körmendi Ferencet vagy Markovits Rodiont, nem az jut eszébe, hogy ezek – bár rengeteg fordításuk van – nem érik el azt a színvonalat, hogy belekerüljenek egy irodalomtörténetbe, hanem arra gondol, hogy milyen irodalomtörténet az, amelyben nem talál eligazítást olyan szerzőkről, akiket levehet a polcra. Hozzájárult ehhez a politikai él, én ugyanis nem vehettem figyelembe, hogy a marxista kritika kiket kanonizál, és kik állnak anatómia alatt. A hazai kritika részéről számos burkolt támadás ért ezért, remélem szerzőik ma már pironkodnak miatta.

Az elmondottakból sok mindent beledolgoztam a tárgyalt anyagba, de egy dolgot nem mertem akkor még megcsinálni: A *Nyugat* nemzedék „felrobbantását”. Pedig ezt kellett volna a legjobban. Mert nem elég, hogy a második nemzedékről beszélünk, ahogy az évek teltek, úgy szaporodtak a nemzedékek, harmadik, negyedik (sőt előszóban már az ötödik nemzedéket is hallottam tréfásan emlegetni). Ha most írnám az irodalomtörténetet, vállalnám a megkövezést, bár könnyen meglehet, nem következne be. Ma már itthon is tudjuk, hogy az Ady-József Attila hagyomány mellett van egy Babits-Szabó Lőrinc hagyomány is. Ha egy angol irodalmárnak röviden jellemezném a Nyugatot és értékeszményeit, utána röviden jellemezném Karinthy és Móricz Zsigmondot, nem tudná, hogy miért teszem, mi a közös bennük. Ez a „Nyugat” szemlélet rátenyerelt egész XX. századi irodalomszemléletünkre...

A Nyugat tulajdonképpen maga volt az elkésettég, 30–40 év késéssel modernizálta a magyar irodalmat. Természetesen erre is égető szükség volt. De létezett nálunk szinkronban lévő modernizáció is: Kassákék, az avantgárd. Ők kortársak, Marinettiék, a Dada, a Bauhaus kortársai. Az ő művészeti forradalmuk a forradalom művészetét kívánta megvalósítani. Ez már korábban Leninnek sem tetszett az orosz körülmények között. Kassákék sem tetszettek Kun Bélának (volt az a bizonyos levele a „Művészet nevében”). Révai, noha ő is Kassák köpönyegéből bújt elő, visszatért a szolid, XIX. századi polgári értékrendhez, amelynek Thomas Mann volt a csúcsa. Lukács még Kassák 60. születésnapján is azon sopánkodott, hogy „Kassák nem akart a Nyugat körül csoportosuló polgári irodalomhoz simulni!”

Az egész XIX. századi irodalomtörténetünket újra kell vizsgálni, hangsúlyokat áthelyezni, de nem ugyanabban a sémában, amelyikben eddig mozgottunk.

Valamikor Horváth János irodalmi tudat-koncepcióját is készült felülvizsgálni. Hol tart most ebben?

A kérdés egy szörnyű babonámat igazolja. Nem szabad az embernek kibeszélnie azt, amivel foglalkozik. Igen, ma is készülök rá, sokat foglalkoztam vele és használok, mert a marxista vargabetű után vissza kell térnünk az irodalom autonóm szemléletéhez, tehát Horváth Jánoshoz. A témát azonban koncepcionálisan még nem sikerült kidolgoznom.

Czigány Lóránt most a Miskolci Egyetemen tanít. Itt és most hogyan változott az az elvárásrendszer, az a szemszög, ami alapján újra kell értelmeznie a dolgokat? Hogyan viaskodik ezekkel?

Valóban viaskodom. Már korábban, amikor az Eötvös Kollégiumban tanítottam, időnként akkor is elbizonytalanodtam. Gondolkodtam azon, hogy módszertanilag milyen formában, csomagolásban kellene előadnom a mondanivalómat, hogy rezonanciát váltson ki. Ehhez persze a hallgatóktól is bizonyos erőfeszítésre lenne szükség, a magyar egyetemi hallgató azonban takarékoskodik az erőfeszítésekkel. Amerikában hozzászóltam, hogy a hallgató belekotyog az előadásba, ha nem ért valamit. Berkeleyben talán a harmadik előadásom alkalmával, lendületesen kezdtem: a magyar reneszánsz... Rögtön megjelent egy kéz, professzor úr, mi az, hogy reneszánsz? Tudtam, hányadán állok. Ebből persze nem azt a következtetést kell levonni, hogy egy amerikai diák milyen buta, hanem azt, hogy ha valaki tanul, akkor jogosult feltételezni, hogy bizonyos dolgokat nem tud. Az sem következik belőle, hogy minden magyar diák tudna épkezláb mondatokat mondani a reneszánszról, csupán az, hogy *dekkol*, lapul az óvóhelyen. Ha kérdez, elárulja tudatlanságát. Leég. Egy olyan társadalomban nő fel, amelyben nem ismerik el a tévedéshez való jogot. Nem véletlen ez egy olyan társadalomban, ahol az előző rendszerekről mindig kiderül, hogy abban *bűnös tévedéseket* követtek el...

Az az ideális, ha szemináriumokon bátor tanárok bátor diákokkal vitatkoznak, olyanokkal, akiknek nyitott szellemiségét még nem kötötte gúzsba az egyedül üdvözítő, egyetlen lehetséges igazság keresése. Én most azt látom, hogy sokan úgy gondolják, ha mindennek az ellenkezőjét mondják és teszik, mint korábban, akkor minden megoldódik. Egy deklaráltan ateista társadalom egyik napról a másikra buzgó vallásoságot mímél (mint ahogy az ateizmust is mímelte), vállalkozónak, munkaadónak nevezi a tegnapi gúnyrajzokon még szivarral ábrázolt tőkést... Ez történik az irodalom-szemléletben is. Hirtelen mindennek az ellenkezője lett igaz.

Az Eötvös Kollégiumban egyszer én voltam a felvételi bizottság elnöke. Ámultam a diákokon is, meg a kollégákon is. A kollégák egymásnak brillíroztak, röpködtek a szel-

lemesen bennfentes kitekintések, citációk, könyvészeti utalások. Mintha nem is arról lett volna szó, hogy felelősségteljes feladatunk van: potenciális értékeket válogatni. A diákok merevrémületben remegtek, hogy a kérdésre a helyes választ adják. Mikor rám került a sor, arra kértem a sötét öltönyben izzadó felvételizőt, hogy mondjon egy olyan író, akit nem kedvel, és hogy miért nem kedveli. A diákon látom, hogy mérges, mert felkészült, és ilyen számárságokat kérdezek tőle. Pedig ez az egyetlen lényege, van egy tétel, amit meg lehet védeni, meg lehet cáfolni, teljesen mindegy. Az argumentációs eszköztárról van szó, nem pedig a lexikális tudásról, arról, hogy egy érettségizett, irodalomkedvelő meg tudja magyarázni elemi szinten, hogy miért lehet, illetve nem lehet Jókait „nemzeti romantikus” írónak tekinteni, hogy Adynak a szerelmi lírája fontosabb-e neki, mint a forradalmi és így tovább. Az argumentációs eszköztárából kiderül a felkészültség foka, értékítéleteinek megalapozottsága, irodalmi ízlésének paraméterei.

Az angol vagy amerikai diákok nem ilyenek?

Az amerikai diák szerintem a legnyitottabb a világon. Ehhez persze járul egy adag naivság is, éppen ez a bája. Látom, ahogy elgondolkozik azon, amit hall. Erről véleményt nyilvánít, s ha kiderül saját maga előtt is, hogy véleménye nem állja meg a helyét, esetleg ostobaságot mondott, elintéződik azzal, hogy „sorry”. De közben öles lépésekkel fejlődik a szellem. Az angol diák pragmatikus, nehéz elrugaszkodtatni a valóság talajáról. Habzsolja a részleteket és abból építkezik. (Nehezen is kapott Derrida díszdoktorátust Cambridge-ben.) Azt tartja a legfontosabbnak, hogy megtanulja, hogyan lehet kitalálni mindent arról, ami érdekli. A magyar diák egyiket sem teheti, mert le szoktatják róla. Ő tudja, hogy nem az iskolának, hanem az életnek tanul. Az élet pedig a létért való kíméletlen harc. Azt az egyetlen igazságot kell megtanulnia, amit a tanára helyesnek tart, mert csak akkor kap jelest. A tekintélyelv, mely a parancsuralmi rendszerek velejárója, maradéktalanul érvényesül.

Módszertanilag Szabó Zoltántól tanultam meg valamit, egy nagyon egyszerű dolgot, azt, hogy mi a forradalmi gondolkodás. Új dolgok kitalálásához új perspektíva szükséges. Erre viszont csak úgy lehet szert tenni, ha az ember az alapvető dolgokra, a kézenfekvőségre, melyeket senki sem vitat, folytonosan rákérdez. Angol pragmatizmussal, francia racionalizmussal és a teuton misztikától való idegenkedéssel.

Ön repertóriumokat és bibliográfiákat is állít össze, és ezt a munkát nem tartja rangon alulinak. Miért fontos ez a tevékenység?

Ha valaki kutató akar lenni, akkor először legalább egy évig dolgozzék egy nagy könyvtárban, mint beosztott alkalmazott. Angliában – mint fiatal kutató – nem egyszer láttam, hogy jónevű professzorok benn ülnek a British Museumban cédulákkal. Nincsen abban semmi szégyen, ha valaki a segédtudományokban is járatos. Az általam készített bibliográfiai munkákra nagy szükségem volt, nem várhattam meg, amíg valaki megcsinálja helyettem. Nálunk a segédtudományok lenézése miatt már Szekfű Gyula panaszzkodott. En csak a téves vagy hiányos bibliográfiai utalást találok rangon alulinak.

Budapest, 1995. június 1.

Erdélyi Erzsébet – Nobel Tivár

Faludy-díjasok műveiből

Ötödik alkalommal került sor a Faludy-alapítvány díjának kiosztására. A három tagú kuratórium 1991 óta jutalmazza azt az ifjú prózaíró, költő, drámaíró vagy eszéistát, akit az adott esztendőben a József Attila Tudományegyetem hallgatójaként szépirodalmi tevékenységéért a háromtagú kuratórium (elnök: Dr. Ilia Mihály docens, tagjai: Baka István költő, Dr. Fried István egyetemi tanár) erre méltónak tart. A díjazottak száma évenként nem lehet több kettőnél. A Faludy-alapítvány Faludy György nemes gesztusának köszönheti létrejöttét. Szeretett költőnk ugyanis zeneakadémiai estjének teljes bevételét ajánlotta föl a följebb említett célra, felajánlásához kiadójának, a Magyar Világnak igazgatója, valamint a József Attila Tudományegyetem is hozzájárult. Évenként ekképpen sikerül az alapítvány kamatából jutalmazni Szeged fiatal tehetségeit, irodalmi reményégeit. Az eddigi jutalmazottak: Jónás Csaba és Sánta Gábor; Domokos Johanna és Nyáry János; Győrei Zsolt és Kelemen Zoltán; Papp p Tibor és Plugor Magor; az 1995/96-os tanév díjazottja Balogh Tamás. Közülük Jónás Csaba, Domokos Johanna, Győrei Zsolt, Kelemen Zoltán, Papp p Tibor, Plugor Magor és Balogh Tamás már kötettel igazolta, hogy a kuratórium méltó szerzőt jutalmazott, Papp p Tibor és Kelemen Zoltán szerkesztői tevékenykedése szintén említést érdemel.

F. I.

DOMOKOS JOHANNA

* * *

*fraktálvilágban túlzás lekicsinylés
viszonylatában torzulás torzítás
tébolyában keresve őt, másikat vagy
nem keresve felismerve idejét
megtalálhatni létét világa színét
kedvenc italát féltékenyen egyetlen
érkezését aholamikor megváltható:
Találkozás*

*felismerni vagy azaz másokban őrá
találni magamra maradátként aláhullva
mint eredeti változó Állandókra mint
egyre végtelenre kizárva és feltételezve
egy mást*

*e gyönyörű spirituális játszmában
sárkányvágásban majdnem egyben
majdnem egyedül a végesvégtelennel:
mi nő és férfi egyben benn és közt a
legerősebb hinnéd*

NYÁRY JÁNOS

Tűz a tisztáson

Az ágynemű, a párna hófehér volt és könnyű, mint a toll maga. Hűvösen fénylő, selymes huzat, halvány kéz verte csipke. A tisztaság illata; nem tolakvó, szinte észrevétlen. A betegség illata.

Az ágyon fekvő testet befedte a könnyű takaró. Csak az arc látszott, épp kiemelkedve a párnából. Nyirkosan, vörösen fénylettek rajta a kifakadt hólyagok; szénszínű hajszálak keresztették a ráncokat. A nedves csillogás éltette még, a piros foltok a kor-mos bőrről.

Órák óta állt némán az ágy előtt. Nem mozdult, félt, zajt csaphat. Miután megérkezett, még nyugalmat adott a cipő csikorgása, saját ruhája suhogása, de szívverése, melyet a hosszú gyalogút szaporított, lecsillapodott, a hangok elhaltak s a levegőből előbújott a párna illata.

A tárgyak látványában keresett menedéket. A pontot kutatta szemével, amely el-fehéríthette volna a körüllevőket, minden láthatót, végre kívülzárva őt a folyó időn.

Árnyéka a lába elé vetült. Követte vonalát a padlón: sorra metszették el a deszkák hézagai, ritmust keltve a mozdulatlan felületen. Az egyik sötét egyenes azután oldalra vezette a tekintetét, legvégül a kilincsré. Lebegni látszott minden.

Az ágy lábára nézett, a megbarnult hasábra; éleiből szállkák álltak ki. Mögötte sötét. A félrecsúszott takaró sarka a földig ért. Akaratlanul is vándorolni kezdett rajta fölfelé, meg-megakadva, ugorva tovább, mint a mélybe bukdácsoló kavics. De a párnáig, a belesüllyedt fejtől ágazó fényes ráncokig nem jutott el.

Elfordult, a teste megfeszült, az egyensúlyvesztés határán maradt, míg a ráncok közé képzelt arc látványa el nem halványult előtte.

Újra nekiindult; a deszkák sötét rései ezúttal a székhez vezették.

Súlyos árnyék ült a falon. A szék mozdíthatatlannak tűnt; a fa maradt, amelyből faragták: a fénytelen erdőből vonszolták a tisztásra; míg élt, a hűvös hajnalban fürdő madarak tanyája volt. Párja, az asztal mellette állt, lapján levágott ágak nyomai, edényből kicsöppent víz csillogása.

Itt ért véget az útja. Az üvegekancsó falán megpillantotta az ablak gömbölyűre hajlított tükörképét, benne a fákat és felhőket, hullámzó lombokat.

Kopár, sárga dombtetőn ült. A fölszálló levegő száraz hullámaival borított erdő kézfeje alatt lebegett. A fák kékes foltba mosódtak, alig váltak el a víztelen, reszkető égaljától. Fehér szél fúj, meddő és testetlen, mint a szikes homok. A fű sárgás árja csendesen hullámzott a sodródó porban.

Emlékezett arra az erdőre. A száraz távolság nem feledtette a párába burkolt fa-törzseket, bokrokat, a nyers illatú avar és a sötét lombok között visszhangzó vízcsobogást, sem a kavicsok alatt elhaló madárvijsogást. A korhadó fatönkök gombái, a kövek-re tapadó moha szaga egyszerre testté vált benne, finom iszapként bújott elő emléke-zete üregeiből.

Lágy, csendes erőszak. Esőként permetező öröm, amely a seb nedveként mosott tisztára minden tüskét, ami valaha átszúrta a nyugalom szövetét.

Ott ültek, ahol a patak megszületik a széles, lapos kövek közt. A levegőt párás illatok nehezítették: a földből felszállva töltötték meg a teret a lombok sűrű zöldjéig.

Tekintetük elvegyült a kavicsokon porladó vízben. Súlyos volt a kezük térdükön.

A tüdejében sötétlő illatok nem hagyták szólni, hiába szerette volna hangjával fedni el az erdő nyomasztó egységét. Hiába szeretett volna belenyúlni a némaságba, akár egy leülepedett tócsába, belenyúlni a szótlanságába annak, aki mögötte ült, s aki nyugodt lélegzése mondta – összenőtt a kővel, melyen ült, nem akart kitörni.

Fatörzsek heverték körben tehetetlenül. Fekete kérgük pora a földbe vegyült, belsejükbe hosszú, földszagú hasadék vájódott. A fanyar illatú barnaság tompítani kezdte a fényt. Magasan, messze a lombok fölött suhogott az idő, míg alól a kevés, amit a szem befoghatott, immár összehúzódó gömbhéjnak tűnt. A madarak hangja, a sötét, puha függöny és az éles víz; gyöngülmi tetszett az erő, amely visszatartja őket az egymásbaomlástól.

Egyszerre a táj, mint egy száraz gally, elúszott. Az erdő egy lett a fakéreg szagával, eltűnt a kő is, amelyen ült. De abban a pillanatban, amikor képektől már nem gyötört teste néma lett, vízbe csöppent vörös tinta, megrezsent. Madár szárnya, valami borzongatóan puha súrolta a haját, ijedten állt föl akkor. Csecsemőként bámulta az előtte heverő fákat. Egyedül maradt. Alkonyodott, lassan minden újra elemeire bomlott. A monoton szélben hosszán rezdültek meg a levelek.

Aki mögötte ült addig, eltűnt. Testének melege is fölszállt, hűvös köd foglalta el a helyét. Utána kiáltott, de hangja csak a közeli fákig jutott.

A fény még nem fogyott olyan gyorsan, hogy pupillái ne követhették volna, füle is rátalált a sima zúgásra a csend alján.

De magasan fölötte, meredek ív csúcsán, az ágak összezárultak. Hangot nem engedtek kirepülni, fény alig jutott át kupolájukon. Romlékonynak tűnt így a maradék világosság.

Nekiindult végül, hogy megkeresse. Követte a patakot, az egymásba szövődő bokrok közt más út nem volt.

Miközben elhajlította maga elől az ágakat, eszébe jutott, azok a tüskék karcollják most a bőrét, amelyek őelőle elhajoltak, a kövek pedig, ha engedelmesen gördültek el a lába alól, követőjét fölbuktatják. Nem érheti utól.

Akkorra sötét lett. Megvakult, már csak hangok vezették: csobbanások, csöpögő víz zaja, útja mintha barlangban vezetne, ahol a leeső dolgok emléke örökre függésben marad a falak közt. Újra és újra megállt, mozdulatlanul állva pihent, várt, elszálljon a lába keltette zaj és a folytonos zúgás mélyén igyekezett rálelni a rohanó test hangjára, amely a bizonyosságot jelenthette volna, nem az erdő néma szíve felé halad, ahol a pataknak nyoma vész.

A távolság semmit sem mondott, s végül saját lépéseit is elvesztette. Szemhéja megszűnt a sötétség határa lenni, mozdulatai képtelenek voltak kiszabadulni testéből.

Nem maradt más benne határozott, csak valami finom remegés. Nem félelem vagy szomorúság. A bánatot elejtett kendőként vitte el a szél. Az alkonyat fogyatkozó fénye talán ráijeszthetett volna, de az éjjel nemhullámzó sötétsége soha.

A remegés volt vele, amikor kiszóródtak agyából az utolsó képek is, a kútban fuldokolva, sötétben, mielőtt a csendben látója lett volna a túlhan színeinek.

A fák: lovak az istállóban, az éjszaka túlpártján pihentek. Leheletük végigsimított a ráncolt arcon. Ki sejtette volna, néhány lépés, és mező illata váltja föl az avarét, tücsökzene a csöndet?

Átért. A telihold éles árnyékot adott a leveleknek.

A tisztáson talált rá társára. Állt az ember nagyságú tűz közvetlen közelében.

Lassan haladt a ropogó forráság felé. Fékezte lábát az erdő emléke.

A lángok keltette hullámok csak az erdő szélén vesztették el hatalmukat. A tisztáson, minden vörösen rezgő fűszálon, a tűz uralkodott.

Nyugtalan, szeles felszín tűnt elé először, de nem telt el sok idő, a lüktetés őt magát is ringatni kezdte. Azután húzni, mint az ének a kisyereket. Öntudatlanná tette végül a sóvárgás, akár a vízen úszó muzsika a csónakost.

Csak akkor pihenhetett meg, amikor immár a tűz előtt álló ember árnyékába ért, az éles vonalú, ide-oda imbolygó szigetre.

Látta alakjának lángragyult körvonalát. Előre lépett. Úgy hallotta, hívják.

A fényes alak megfordult. Szemben álltak egymással: sugárzásra gerjedt rubin és hamvadó gránit. Csak a tekintet égette pedig az arcát, amely elvált a tűztől.

Társa akkor hozzálépett és ellökte, őt magát a lökés ereje a tűz felé taszította. A lángokba zuhant, amaz arccal a fűbe.

Hűvös volt, nedves. Nem tűnt idegennek íze sem, a nyugalomban oldott fanyar, keserű. A tűz még élt, de átjárva az éjszaka csöndjétől. A sötét felhők magukba szívták fényét is, melegét is.

Mozdulatlanul hevert a fűben. Az utolsó pillanatok képe beléje égett, kéken villogott szemhéja alatt a parázs. Lassan fölszállt a ropogás, nyugodni látszott minden.

Ám a tűz távolodta a színre csábította a holdfényt. Sápadtan világított tarkójára. Vállára szállt fehér szárnyán, arca elé rajzolta a kráterek, sötét kőtengerek képét. Fészket keresett magának az üres, kopasz fán.

Ő messze járt már. Régen útnak indult, hogy rátaláljon arra, ami otthagyta a tisztást.

Nem repülhetett még. Gyalogosan járt, mintha csak kilépne az udvarra, átsétálna a puha fűvön, s a szélről sarkig tárt kapuhoz érne, ahol út nyílik a vakító hegytetőkhöz.

Hosszú út, mégis pillanatok telnek el végéig. Nem siet, de a táj, szemközt vele, repül. A holdfényt szikrázva ül trónra az útszéli fák levelein, csúcsán.

Kopár sziklák, kopasz fák. Fennsík, ahol a szél formálja a köveket.

Ott megáll. Csönd. Madár csapat repül át az égen, csak hangjukat hallani. Füle rátalál a korhadt fák üregeiből hangzó füttyülésre. Tekintetét a csillagokra függeszti. Vonásuk olyan erős, hogy ha erőszakkal a földre vonná tőlük, többé képtelen lenne újra fölemelni. Megrendül és nevével fizet a találkozásért, mert gondolatai ráncatlanul simulnak el a forró csomópontokat együtt tartó hullámmásban.

Kopár, sárga tetőn ül. Szemét árnyékoló kézfeje remegni kezd saját súlyától.

Utójára annak fala mögé próbálja zárni a távoli erdő emlékét, mielőtt átadná a csendes lombokat, a kövekbe bújt madárhangokat a csontfehér szélnek.

A néma fatörzseket, a köveket, amelyeken szóltalanul ültek, a patak nehéz csobogásán hintázó madárdalt, amely végül elmerült, elveszett.

Fába nőtt szög a szoba emléke. Nem a bennléte, hanem a pillanaté, amikor immár kívül állva, a sötét ablakon tükröződő felhők mögül érezte meg a gyengülő lehetét.

PLUGOR MAGOR

Kastélyok udvarán

Fenyő meggyfák s dióág hajlik a kertben
Lomb hull méz csordul mintha törnék rúddal
S marék jég elég hogy a termést leverje:
Végét járja a hajdani kincses udvar.

Sokszáz kastély más címerrel lesújtó dísz
Óreg fák között: hiúzszájban rókeabaj
Ennyi békét hagytak volna maguktól is
Akár a gyom a földből szivárogo a baj.

Padlásról korhad a gerendázott pompa
Míg cserépként csúszik csúszik a képzelet
S aranyba mártja maradéka naponta

A kastélyok üres páncéllként kevélyen
Órzik a fedetlen napfényes terméket
S pihennek akár egy madonna ölében

Muroroa

Ujjaim körül forgatom a korállt
mint hajdan anyám köldökét
ragyog az ég ragyog a víz ragyog a föld

Nagy kár hogy a hullámok taraja
anyámból kilökött
és ugyanúgy arcon csap
a fekete földre szálló köd

Belátom mostmár
minden gondolatom babona
hajóutam csak elképzelttem
míg a dereglye áldott hasában körözött

De nem tettem a kezem semmire
s mint vasajtó fűsöhajtanék
nem őt rúgtam hanem a teremőt

Itt kint? zátonyra futott a forradalom
egy-kettőre széttörött sajkám
és örökre a partra száműzött
ragyog az ég ragyog a víz ragyog a föld

KELEMEN ZOLTÁN

Angyalporban gázoltam egykoron.

Angyalporban gázoltam egykoron
 Ködhorizont tükrében nézem most hajamat
 Meddig lesz enyém?
 Apró talpaim bűdös bakancsokba nőttek
 S nem hallok kakasszót a diófa alatt
 Köd nyaldossa a fatörzseket és az erdő lassan behatol a parkba
 Pohárposfák imbolyognak a hajópadlón
 Soraimat törött kés vágta át
 Kiút
 A meredek rétek haranglába felé
 Futás közben szoknya villan
 Viaszcsepp zuhan le a láng karimájáról
 Behálózna az utak

1995. május 18.

És

És ha átok borul a földre
 mint egy nehéz virág
 És a dermedt fák nem nyújtogatják tovább
 tekergő rúna-ágaikat
 És pára sóhajt penészes ég alatt
 És bőrödre légy száll lustán
 mint dögmadár kút fölé a pusztán
 És nyeli a dermedt veritékcseppeket
 És zuhanni tűnő perceket
 számlálnak a vizek
 És amikor már azt hiszed
 ez már csak ilyen
 És akkor majd igen

1994. június 30.

BALOGH TAMÁS

Történetek írókról

Három szem keksz

Márton László fekete bőrtáskájával kezében sétálgatott Szeged utcáin.

Nem volt sok dolga, már nem kellett szakítania sem a hagyományos narratív logikával, a kauzalitás (okszerűség) és a valóságra vonatkozathatóság epikus követelményeivel; írói világát, regényeinek belső rendjét már régen az esetlegesség, a központnélküliség és az önmegsemmisítő szerkezetek határozzák meg. Manapság nem is törte ilyenmin a fejét – most például sétált, mondom.

Az egyetemről indult, megjárta mindhárom antikváriumot, aztán evett egy sajtos pogácsát és vonatra szállt, indult vissza Pestre. Azt azonban igen kevesen tudják, milyen kalandban volt része, amíg megtette ezt az utat.

Megtámadták.

Védekezni sem tudott, olyan hirtelen érte a dolog. Egy szakadt külsejű, loboncos hajjú, mogorva nézésű, búzló lehetőleg öreg nénike toppant a fiatal író elé:

– Pénzt vagy életet!

– Életet.

A néni rájött, a módszer befuccsolt. Taktikát váltott:

– Kedves fiatalember, ön ugye egyetemista? Nem tudna pár forinttal kisegíteni?

Márton László nem felelt, de nem is ment tovább. Még a fejét sem fordította el: egyenesen a támadót nézte. Egy összetört, jámbor, talán szebb napokat is látott öreg hölgy állt előtte, aki éppen aprópénzt kéregetett két antikvárium között egy járókelőtől.

• A nénike ismét megszólalt:

– Kedves fiatalember, önön látszik, hogy jó ember. Nem tudna pár forintot...

Tudja, két napja nem ettem... Éhes vagyok.

Más ilyenkor legyint egyet, megy tovább, mert tudja, úgyis piára vagy cigire kell a pénz. Vagy behúzza egyet neki, hogy meri zavarni nyugalmát? Vagy azt feleli: én is éhes vagyok. Vagy egyszerűen azt: nincs pénzem, adnék szívesen, de tessék elhinni, éppen én is el vagyok adósodva, nincs egy vasam se, a hitelezők itt loholnak a nyakamban, tetszik látni őket, ott szaladnak, hú, már nagyon közel vannak, tetszik látni, ne tessék haragudni, igazán adnék, de nekem most rohannom kell...

Márton László azonban nem ezt tette.

– Ha így áll a helyzet és éhesnek tetszik lenni...

– Igen, éhes vagyok.

– ... akkor...

Itt Márton László a fekete bőrtáskájába nyúlt: a néni szeme felcsillant, aztán el is kerekedett, mihelyt meglátta az író kezében a zacskót.

– ... tessék, itt van egy kis keksz, ezzel majd jól tetszik lakni.

– Nekem nincs fogam, fiatalember. Nem tudom megrágni.

– Dehogynem. Tetszik látni: „omlós keksz”. Finom.

A néni kezébe öntött három szemet.

– De nem lehetne mégis húsz forintot? Egy kis tejrevalót adjon inkább.

- Nagyon finom kis keksz ez. Tessék nézni, én is milyen jóízűen eszem - ő is bekapott egyet. - Tessék elhinni, hogy finom. Jó étvágyat! Kezét csókolom.

Antikvárium, sajtos pogácsa, vasútállomás. Vonat.

Kecskemét után tört rá újra az éhség. A megoldás magát kínálta: kekszet kezdett ropogtatni. Meg is ette mindet, de ahhoz, hogy jóllakjon, hiányzott még három szem keksz.

- Mit évszázad legyek? - kérdezte magában. S hogy figyelmét elterelje az éhségről, olvasni kezdett.

Maradványok kézikönyve

Darvasi László éppen a fürdőkádból mászott kifelé, amikor meghallotta, hogy csöngettek.

- Pillanat. Azonnal megyek.

Letörölte magáról a maradék nedvességet, fürdőköpenyt vett fel. Ajtót nyitott.

- Darvasi László úr?

- Igen. Én vagyok.

- Meghoyztuk a márványtömböket. Ön rendelte őket, ugye?

- Nem, én nem rendeltem semmiféle köveket. Valami tévedés történhetett. Nekem már van itthon márványom.

A szállítók beletörődtek. Elmentek. Darvasi pedig végigsimította a hasát: volt már neki otthon márványa. A hasa, a köldöke körül mintha ókori görög atléta szobrának lenne: márvány.

Önrácsodálkozásából ismét csak csöngetés riasztotta fel. Az ajtóban két másik szállító állt.

- Darvasi László úr?

- Nem, nem én vagyok.

- Nem ön szerzett a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán 1986-ban diplomát? Nem tanított? Nem volt 1989-től a Délmagyarország kulturális rovatának vezetője, nem az 1990-től a Szegeden megjelenő Pompeji c. folyóirat szerkesztője? Nem az Élet és Irodalom főmunkatársa 1993-tól? Nem kapott 1989-90-ben Móricz Zsigmond ösztöndíjat? Nem lett 1991-ben az Életünk novellapályázat harmadik helyezettje?

- Nem, nem én vagyok.

- Akkor nem is ön rendelt márványtömböket?

- Nem, nem én voltam. Sajnálom. Nem kell márvány.

- És ha olcsóbban adnánk?

- Akkor sem.

- És ha ingyen hagynánk itt?

- Sajnálom.

- És ha fizetnének mellé?

- Tartsák meg! Viszlát.

Nem értette, miért akar mindenki márványtömböket rászózni. És egyáltalán: ki küldi őket? És ki rendelte meg őket?

Csengettek.

- Darvasi László úr?

- Nem. Valami tévedés. Itt Szív Ernő lakik. Nem kell márvány. Már van itthon. Köszönöm. Viszlát. Már van itthon.

Többet nem csengettek. Végre nyugalom.

Darvasi László tudta, hogy márványt faragni csak úgy érdemes, hogy egyedít alkotunk. Kivéve ugye a rómaiakat, akik másolatokat készítettek a görög eredetiekről, vagy a hamisítványokat. Tanulmányozni kell tehát az elődöket. Meg kell ismerni a korábbi márványszobrokat: Nehogy véletlenül magunktól, teljesen spontán kifaragjuk Dávidot, a Diszkoszvetőt vagy Laokoont a fiaival.

Magyar márványszobrot kell faragni.

A magyar márványszobor jellegzetessége, hogy tömör, kis méretű, mindent egy kis tömbből kell kifaragni. Nincs pénz nagy darabra, de van idő a megmunkálására. Mindent abból a kicsi darabból kell kihozni, türelmes munkával. A magyar márványszobor akár a briliáns. Kicsi, de szépséges. Nem csillog. Matt. Mattul ragyog.

Levette a fürdőköpenyt. Anyaszült meztelenül állt a szobában. Köldöke körül márvány. Combjai is márványosak. Mindene az.

A kádból nem eresztette le a vért. Este is akart még fürdeni.

A harmadik jel

Esterházy Péter egyszer csak feltűnt a sarkon, ott volt. A Bródy utcából úgy kanyarodott ki, a Múzeum Étterem ajtajához ért.

- Pártolni kell a fiatal irodalmat! - súgta oda az ajtónállónak. - Akár meg is kell ebédeltetni őket.

A fiatal irodalmár csak ekkor vette őt észre.

- Ha nem tévedek, ön E. P.

- Ha nem tévedek, ön a nagy levélíró.

Így ismerkedtek meg személyesen. Verbálisan már druzsák voltak pár hónapja, a postás jópárszor megfordult közöttük, és a telefonkagylóból is hallották egymás hangját. De személyesen találkozni! Az azért mégiscsak más... - gondolta a másik. Megismerni egy nagy, híres, ismert író! Egy toposzt!

Szerzőket megismerni valóban nincs minden rizikó nélkül. De ez nyilván az olvasóra is áll. Ezt E. P. írta neki. Nehéz és veszélyes találkozás előtt álltak tehát.

- Talán menjünk bel - javasolta E. P., amikor már igazán semmit sem csináltak az utcán.

Bementek. Leültek. A séf hozta az étlapot.

(Ugyanaz a főúr hónapokkal később nem akarja majd beengedni a másikat, aki akkor nem íróval, hanem egy lánnyal kívánt volna ott ebédelni. Azt hitte, csak *üdtőzni* szeretnének, annak pedig nincs akkor ideje: ott ilyenkor urak komoly emberek fogyasztják komoly társaságban komoly étkeiket.)

E. P. valami kimondhatatlan nevű salátát kért, aztán segített a másiknak választani, mert az nem ismerte az ilyen úri étkek mibenlétét. És franciául sem tudott, a magyar nevet pedig csak később vette észre.

- Nem tudom, mit válasszak...

- Milyet szeretne?

- Megkérhetném, hogy tegezzem?

- Én tegezhetem. De nem szeretem a felemás viszonyokat: vagy te is tegezel, vagy önt is magázom.

- Maradjunk a tegezésnél. Szervusz, Péter.

- Szervusz.

- Valami húsfélét kérnék... de ne legyen nehéz...

És E. P. tanácsára hagyatkozva „Gombával töltött pulykamell »Amerigo Tot« módra”. Lilahagyma-körítéssel. E. P. kért még két ásványvizet, aztán elment pisilni.

Ekkor jött rá vendég, hogy az író is ember. Mert aki pisil és írni is tud, az csak ember lehet.

Ez az ember érettségizett volna piarista gimnáziumban, lenne matematikus, majd szabadfoglalkozású író. Széchenyi akadémiai tag, Aszú-, Füst-, Déry-, József Attila-, Örley-, Vilenica- és Krúdy-díjas és Soros-életműdíjas? Ő lenne az egyik jelentős tagja a hetvenes években indult írónemzedéknek? Ő folytatná a Nyugat-Ujhold (Kosztolányi-Ottlik) vonalat? Az ő műveiben fedezhető fel a posztmodern próza számos sajátossága? Az idézet- és utalástechnika, az önreferencia, a metanyelvi kiszólások és a többiek?

Igen, úgy látszik, ő az. Olyan, mint a fényképeken.

E. P. visszatért. Megsózott egy szelet kenyeret, és amíg kihozták az ebédet, előételként jóízűen elfogyasztotta.

Ekkor jött rá az ember, hogy az író is ugyanolyan ember. Mert aki kenyeret eszik és írni is tud, az csak ugyanolyan ember lehet.

A hagymaköret égette a másik száját rendesen, de megette mind. Elvégre E. P.-től kapta. Megköszönte. Egészségére.

- Olvastad már az Iskolát? - kérdezte az író.

- Nem.

- Kötelező olvasmányként feladom.

- Köszönöm.

Az Astoriánál váltak el. E. P. kezében már ott volt a metrójegy. Az emberség harmadik jele.

GYŐREI ZSOLT

A titkok perce

*A titkoknak percén
Meggillantjuk, amit nézünk
Holtta nyitott szemmel
Csöndben heverészünk.
Házunk piros óre:
Cserepek a szánkon,
Nemlétre ébredt lét –
Szeretnénk, hogy fájjon.
Cserepek karolnak,
Időnk bennük árok,
S pihen benne, földjeinkben
Emlékünk: virágok.*

Törött

Angyal rakta rend van.

Padlón nyújtózkodó szőnyeg.

Földbe takarózó fények.

Elmennél-e innét?

A széklábak csókok, karcsúik.

Az árnyékok titkok, korszók.

Elmennél-e innét?

Ernyő rejti el a lámpám.

Nem áztatja sötét sárgán.

Elmennél-e innét?

Árnyak lakta csend lesz.

Reklámsong

Igyatok Sprite-ot! Sprite a demokráciák új fokmérője.

(Diétás limonádé műanyag üvegekben.)

*A jó-lét ontó automaták bűse, akárból jársz is,
elhalmoz e nedv lágyan pezsegő, seLYmes áradatával.*

(Nélküle dalt már sehol nem zeng a szív zenéje.)

Demokráciánk új fokmérője a Sprite. Igyatok Sprite-ot!

(Műanyag üvegekből diétás limonádét.)

---

*A közreadás – azon túl, hogy immár a magyar irodalom rendszerében is bevetté kezd válni – számomra talán a legfontosabb része az irodalmi közvetítésnek. A közreadó (szerkesztő, filológus) által betöltött mediátor-pozíció nélkül akadozna a rendszer (természetesen itt csupán irodalomról van szó). A hagyomány szerint a jó mű mindig kiharcolja a kánonon belül őt megillető helyet. Ezt én nem egészen gondolom így. Egyébként is egy rendszer nem kizárólag jó művekből áll össze. Engedjék meg hát, hogy közreadjam most b Kovács Kázmér régebbi költésű verseit, melyek félháborús körülmények között jelentek meg, szétszórva délvidéki és/vagy jugoszláviai illetve ex-jugoszláviai médiumok hasábjain. Azóta persze megváltozott a helyzet. Nyakunkon a kikényszerített béke, s e közép-bácskai köd költő magyar nyelven fogant versei is utat találnak maguknak, ha máshol nem, akkor az általam is szerkesztett Symposium hasábjain (L.: Japáni körvess magyar nyelven, A vers helyi narratívja, Paradigmatikus töredék.) Félő azonban, hogy a gyanú hermeneutikáját magukról levetkezni képtelen receptorok kabátlopási ügybe kívánják keverni szerzőnket, mintahogy azt szerzőtársnőnk, Aaron Blumm sem kerülhette el, ki nek személyazonosságát írásainak egyik ismertetője igen erőteljesen megkérdőjelezte. Nos a szövegvilág és a referencialitás közötti azonosság/különbőség dichotómia fejről a talpára való állítása már, véleményem szerint, nem kifejezetten mediátori feladat. Az ugyanis többnyire csak szövegek között közvetít.

Irgalom

*Cseppnyi irgalom sem maradt, hogy eljött a hó-hollók hava.
A völgyre vaskos köd kövült, dagadt már a vádak vak sava.
Vért zilált ezer gyáva, sértődött vétek vágya.
A bércről szilaj szél szaladt: a tiszták bős, taroló joga.
Hó-hollónk hava ím alászállt, szívéünkben jég már a moha.*

Testamentum

*Falhoz állt – midőn vétkezett – köd-költőnk is, hisz nem létezett
számára, tudta jól, esély más, mint a dal, vagy egy zord beszély.
Meghalva, össz vagyontát e falba testálta át.
Soha költő még – ez szent igaz, és elég lenne tőle az,
ha korunk ennyit is eltanul – nem élt (pojetikátlanul.*

Szegsáron születni

*Szegsáron (akár, ha ama Szekszárdon is) századvégeki
tájon születni meg – meddig fájjon e hely- s kortünet – bélyeg.
(Színész nő és szerelem, Bihály kibaszott velem.)
A választott szent kegye, ki nem találhat öblős cetgyomor
mélyén menedélyt, s a borzalmak éjén rá is sort keríteneek.*

Meríték újból

D. K. KONTRA K. D.

*Mert nem én kezdtem, de nem ám, e hagyományt testálták reám,
mely nem kényszerít, s enged mernem kristályvizéből.
Meríték újból: koponyám telik eme homokpocsolyán.
Melybe ez ócska óra csonka, gúlányi ó orra csontja
épül be - nyergén meg a szép a jóval békül meg.
S telepereg ez elmekerek szempuha homokszemkeret
(szomj a borongó emlékek romja tövén már nem ül).*

TANULMÁNY

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ

A kanonizáltság poetológiája

ESTERHÁZY SZEREPFELFOGÁSÁNAK VÁLTOZÁSAI

A BEVEZETÉS... UTÁN

*A szerző nem személy. A személy ír és publikál.
A szöveg és nem-szöveg határán egyensúlyoz,
és a kettőt összekötő vonal. A szerző arról ismerhető fel,
hogy egyszerre létező és szociálisan felelős személy,
illetve termelője is egy diszkurzusnak.
(Lejeune: Le pacte autobiographique)*

Ha valamely átfogó alaktani kategóriával akarnánk illetni a *Bevezetés...* lezárhatóan szerkezetét, akkor legpontosabban a rhizomatikus¹ fogalma jelölhetné a benne tárgyiasult epikai alkotásmód sajátos karakterét. Metaforikusan szólva: az elbeszélés egyetlen meghatározott irányban kifejlő „leágazási” struktúrájától eltérően itt olyan eljárással van dolgunk, amely nem centrum és perifériák összjátékában építkezik, hanem az egymással tetszőlegesen, bárhol és bármikor összeköthető pontok hálózatában. Innen tekintve a *Bevezetés...* olyan nagyepikai alakzatként is felfogható, amely funkcionális értelemben épp azért nélküli saját poetológiai középpontját, mert nem kívánja egyetlen („mérvadó”) érték- és értelmezéstávlatba vonni a könyv fejezeteit. És bár igaz, hogy a *Bevezetés...*-t többnyire a korábban önállóan megjelent regények emlékezetével vesszük kézbe, bizonyosan elhibázzuk a befogadás stratégiáját, ha a könyvet valamely „kitüntetett” egysége felől próbálnánk meg egybeolvasni. Az ilyen hierarchikus-integratív befogadásmód ugyanis azért nem fér össze az implicit olvasói szereputasításokkal, mert azok már eleve is csak a centrumnélküliség befogadási horizontjában válnak hozzáférhetővé. Hisz e horizonton túlról csak olyan poétikai útmutatások „rekonstruálhatók”, amelyek a szöveg igényével szemközt – előbb vagy utóbb sikertelennek bizonyulván – végül önkényesként leplezik le magukat. A *Bevezetés...* tehát bizonyosan nem „fejthető meg” szervesen egymásra épülő jelentések összehangzó rendszereként.

A mű egyik legszembeötlőbb strukturális sajátossága pontosan abban van, hogy Esterházy folyvást ismétli, váltogatja és cserélgeti a legfontosabb elbeszélésmodulokat. Azzal viszont, hogy új és új kontextusban szerepelteti, egyúttal meg is fosztja őket attól, hogy rögzített értelemlhorizontok indexeivé válhassanak. És végső soron azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a két fordított zárójel, illetve a körkörös kozmosz-ábrázolások közé zárt szöveghalmazhoz a rhizomatikus Megyik-alkotás adja a legfőbb befogadási útmutatást. Ez pedig kifejezetten olyan térbeli olvasásra tesz javaslatot, amely a struktúra minden pontjáról eljuthat bármely tetszőleges másikig. Anélkül, hogy valamely létező centrum előírná a kapcsolat létesítésének pályáit. „A rhizoma-

labirintus – jellemzi ezt az alkotásmódot Eco – olyan sokdimenziósan van megszöve, hogy minden járata összeköthető az összes többivel. Nincs sem középpontja, sem perifériája, még kijárata sincs, hisz potenciálisan végtelen.²

A modernségből így kilépő epikai alkotásmód – párhuzamosan az én-felfogás diszkurzív-nyelvi fordulatával – nemcsak egy új regénystruktúrát, hanem egy a magyar recepcióban szokatlan olvasásmódot is elindított a kanonizálódás útján. Amint azt a kritikai recepció jelzett fogyatékoságai mutatták, persze inkább csak az elvi méltányolhatóság, mintsem a mélyebb esztétikai belátás szintjén. És ennek – sajátos módon és meglehetősen áttételesen – érzékelti lehetett a visszahatását nemcsak Esterházy új műveinek fogadtatására, hanem magára az írói szerepértelmezésre is. S a folyamat mindinkább nyomot hagyott az 1986 utáni művek poétikai arculatán.

Az a fordulat, amelyet Esterházy a magyar epika történetében végrehajtott, a 90-es évektől elvileg új alapokra helyezhette volna irodalmunk interkulturális összehasonlíthatóságát. A *Bevezetés...* számos idegen nyelven megjelent – darabjai legalábbis lehetővé tették prózánk élvonalának szembesülését a kortárs világirodalmi folyamatokkal. Már maga a tény, hogy Esterházy regényei az artistikus alakítású nyelvi játéktérben nem a konstatív jelentésképzés elveit termelték újra, hanem a szövegek összjátékának performatív lehetőségeit szabadították fel, elvileg másutt is ráirányítható volna a figyelmet a magyar irodalom megújult önértelmezésének jelzéseiére. Hiszen a befogadási kultúra hagyományait tekintve az bizonyosan nem következmények nélküli fejlemény, hogy Esterházy műveiben olyan irodalom lépett a kanonizálódás útjára, amely az esztétikai jelentésképzés kiteljesítésének műveleteit nálunk szokatlan mértékben engedi át a recepciónak.

Anélkül természetesen, hogy alábecsülnénk ennek a világirodalmi összefüggésben is számottevő fordulatnak a jelentőségét, látnunk kell, hogy a *Bevezetés...* idegen nyelvre fordított darabjai a komolyabb külföldi sikernek csupán a küszöbéig jutottak. Holott a *Függő* és *A szív segédigéi*, de kivált *A próza iszkolása* jelentősen gazdagíthatta volna az új epika nemzetközi színpétét. Az, hogy éppen ez utóbbi hiányzott a fordításra javasolt művek közül, azért feltűnően érthetetlen, mert talán épp benne mutatkoznak meg legtisztábban a hetvenes évek meghatározó epikai folyamataival való együtt-alakulás jegyei. (Az elmulasztott lehetőség miatt ma már alighanem megítélhetetlen, milyen irányt vett volna Esterházy epikája, ha *A próza iszkolásával* veszi kezdetét könyveinek külföldi fogadtatástörténete. Vagy, ha legalább a szűkebb szakmai környezetében akadt volna olyan megbízható világirodalmi tájékozódású pályatárs – író vagy kritikus –, aki a kézirat önálló publikálására ösztönözte volna *A próza iszkolása* experimentális poétikája láttán elbizonytalanodó író.)

Mert ne áltassuk magunkat: a *Bevezetés...* kivételes értékeit külön-külön nem hordozhatták annak szeszélyes rendben lefordított darabjai. Ha tehát azt állítjuk, hogy Esterházy világirodalmi jelenléte csak hazai nézetből volt elképzelhető a Pynchon, William H. Gass, Cortázar, Calvino, Handke, Ransmayr vagy Nadolny művei képezte erőterben, az vélhetőleg azon is múlhatott, hogy nem sok szakértelemmel építették meg neki az oda vezető utakat. Mert miközben valóban fennállt az oda való belépés esélye, mára többé-kevésbé belátható, miért nem váltak részévé művei a sztenderd szaktudományi hivatkozásoknak. A posztmodernség korának mérvadó szakirodalmában Esterházyanak – mondjuk Pavichoz képest – éppúgy nincs érdemleges nemzetközi recepciója, mint Hrabalnak, Danilo Kišnek, Nádasnak vagy Kunderának. Voltaképpen még a legértőbb – és díjak dolgában legfigyelmesebb – német fogadtatásban is csak elvétve van nyoma a kulturális publicisztikát meghaladó érdeklődésnek.

Annak a kérdésnek persze, hogy a *Bevezetés...* miért nem kerülhetett be a kortárs világirodalom posztmodern kánonjába, nemigen járunk a végére, ha az avatatlan közvetítést vagy a külső méltánytalanságot kárhozzátjuk. A nemzetközi fogadtatást befolyásoló nyelvi, művészeti és kultúrideológiai hatóelemek összjátéka ugyanis jóval bonyolultabb annál, hogysem egyvalamiben okát lehetne adni egy-egy joggal remélt áttérés elmaradtának. A *Bevezetés...*-t követő művek hazai visszhangjáról viszont joggal állapítja meg Szirák Péter, hogy „Esterháznak a nyolcvanas évek végén született műveit sem övezik analízáló-kritikai írások”.³ Sőt, már a *Hrabal könyve* után akad megfigyelés, mely szerint „mintha már nem élveznék annyian Esterházy prózáját, mint a korábbi időkben”.⁴ És valóban, meglehetősen szembeötlő fejlemény, hogy Esterházy művei iránt nemcsak a szakbírálati érdeklődés csökken, de változás észlelhető a – nemrég még alélta ámuldozó – zsurnálkritika hangnemében is. Úgyannyira, hogy a Holmi tréfás „recenziója” többek közt már a jólismert térben való terjeszkedést, a kényelmes és könnyed önismerést veti szemére az írónak: „Csokonai Lili könyve, Hrabal könyve, Hahn-Hahn grófnő könyve, Házy Eszter könyve. Állítsátok meg Esterházy Pétert. A buhera színimája: vakera. *Bevezetés...* után kivezetés az irodalomból?”⁵

A könyvheti ritmusra járó túltermelés feltartóztatási szándékában talán nem is az a tanulságos, hogy először éppen a konzervatív esztétizmus fórumában tűnik elénk. A klasszikus modernség itt csak annak a – nálunk Lukács óta közkedvelt – dichotómiának a tüneteit termeli újra, amelynek jegyében ez az irodalmi episztémé inkább saját hadállásait szokta védelmezni. A recenzens ugyanis gyanútlan nyíltsággal igen hamar előrebocsátja fenntartásainak végső indokát: „Esterházy nem regényt ír, hanem szövegekörnyezetet. Amelyben mondatainak jó az akusztikája.”⁶ Ennek az értelmezésnek az esztétikai axiomatikája épp azzal derít fényt egy marxista átszínezésű, kései esztétizmus előfeltevéseire, hogy lényegében nem tartalmaz egyebet a régi klasszikus vs romantikus művészetfogalom értékellentéténél. Amely szerint az „igazi” műalkotás titka tartalom és forma zárt harmóniájában, nem pedig hatásának nyitottságában volna. A mű így értett létmódja láthatóan a mű-szerűség értékfogalmát rejti – szemben a hatásától elválaszthatatlan szöveg létmódjának dialogicitásával. Nem egyebet tehát egy normatív, századeleji esztétikánál.

De csak a felületes szemlélőnek tűnhetik fel úgy, mintha a *Hahn-Hahn grófnő pillantása* nyelvhasználatát utánzó szellemeskedésnek – ez sem lévén idegen az esztéta kritikától – a művel versengő ékesszólás volna a célja. A szerző iránti rokonszenv ironizált retorikája másfelé irányul. Az improduktív írói önismerésre ugyanis pont azzal kívánja felhívni a figyelmet, hogy Esterházy elbeszélő stílusát elvileg immár bárkitől imitálhatónak nyilvánítja. Ami az esztétikai önelvűség nézetéből akár még rendjén is volna, ha ezt sikerrel és nem a '86 utáni legjobb Esterházy regénnyel tenné a kritikus. Az ilyen jelzések háttérben mindazonáltal valóságos dilemmák erősödtek fel, még ha jórészt megalapozatlanok voltak is a fentebbi típusú ítéletek. Vagy legalábbis mértéket tévesztők, amennyiben megfeledeztek az élvonalbeli pályatársak ekkortájt írt műveiről. Mert elfogultság nélkül az adott periódusra visszatekintve sem igen állítható, hogy 1986 után akárcsak egyetlen magyar regény is homályt tudna vetni a *Tizenhét hattyúk* nyelvi kísérletére vagy a befogadás megosztottságát jelentésképző funkciókkal felruházó *Hahn-Hahn grófnő pillantására*.

Legyenek azonban mégoly kétségesek is a kortárs világirodalommal való összehasonlítás műveletei, annyit feltétlenül képesek jelezni, hogy az analóg helyzetekben hozott eltérő alkotói döntések miként befolyásolhatják a következő pályaszakasz alakulá-

sát. (Az ilyen összehasonlításoknak persze fontos szerepük van már a *Bevezetés...* befogadására vonatkoztatva is. A könyv elején elhelyezkedő Megyik-konstrukció többek közt arra is figyelmeztethet, Esterházy művét nem a *Rayuela* rejtett útmutatásaihoz hasonló szisztematikával kell olvasnunk. A rhizomatikus elve, noha látszólag sokban hasonlít Cortázar regényének szerkesztésére, itt például épp azért nem feleltethető meg az „ugróiskola” szabályrendszerének, mert hatását – a *Rayuela* identitáskereső „vezérfonalával” ellentétben – nem integráló funkcióval fejt ki.) A térségi közelség kedvéért idézzük csupán annak a Ransmayr-nak a példáját, aki manapság azért számít e világirodalmi régió epikai reprezentánsának, mert művei sok tekintetben ugyan felismerhetően egyfajta történelmi és kulturális peremvilág anyagából építkeznek, mégsem közép-európai, netán „kelet-közép-európai” regények. Az esztétikai tapasztalatnak ezt a tematikai korlátozhatatlanságát poétikailag úgy érik el, hogy a tér- és időviszonyok attraktív összeszövése mindvégig egy kivételes nyelvművészeti igényesség teljesítménye marad. A regény kontextusában egymást olvasó szövegek kulturális, térbeli és időbeli hovatartozása ugyanis olyan nyelvben válik értelemképző komponenssé, amely egyszerre képes a történelmi, mitológiai és kortárs képzetrendszerek kölcsönös aktualizálására. Az egymást értelmező elbeszéléselemek és történetmodulok ilyenkor olyannyira elszakadnak saját retorika- és stílustörténelmi indexeiktől, illetve eredeti megtörténésük földrajzi terétől, hogy valójában már nem annyira rájuk „emlékeztetnek”, hanem új értelemhorizontot nyitva részesítenek egy episztémén túli virtualitás tapasztalatában:

Itt meg volt írva, hogy Tereus a búbos banka. Procne pedig a csalogány. hogy Echo a visszhang, Lycaon pedig egy farkas. És nem csupán múltbeli, hanem a vasváros jövőndő sorsai is ott lobogtak Trachila kémlékein a szélben, vagy csusszantak át megfejtve Cotta ujjai közt. A rongyok felfedték annak a hókoronázta hegynak a nevét is, amelynek fénye átsugárzott a repedt ablakon: Olümposz. Hatalmasabban, mint bármi más. ami valaha is tükröződött a Fekete-tenger vizében, vetette árnyékát ez a hegy a vasváros partjaira.

(Ransmayr: Az utolsó világ)

Az Ovidius nyomába eredő Cottát a ténylegesen megelevenedő *Metamorphoses* vezet végig a dolgok megértésének azon az útján, amely végül felszámolja élet és művészet, mű és alkotás dichotómiáját. A *Metamorphoses* tehát nemhogy megsemmisült volna, hanem életbe lépnek a benne írottak:

Naso végül úgy szabadította meg világát az emberektől és az emberi rendtől, hogy minden történetét végigmesélte. Akkor aztán valószínűleg ő maga is belépett az ember nélküli képbe, sebezhetetlen kavicsként legurult a hányók oldalán, kormoránként elshant a hullámverés habjai fölött, vagy diadalmas bibormohaként kuporodott a város egyik utolsó, eltűnőfélben lévő falmaradványára.

Könyv és élet egygyéválásában tehát annak felismerése következik be, hogy a művészi szónak voltaképpen nem a pusztán anyagi értelemben vett megőrzés állít „emléket”, hanem mindig az az – időről-időre változó – virtuális világ, amivé a mindenkor esztétikai tapasztalat alkotja a vasvárost. A *Metamorphoses* folyamatos „életbe lépése” azt jelenti, hogy – a dolgok megértésében érdekelt – Cotta szemében a kezdetben pusztán *környezetként* észlelt Tomi a regény folyamán lassanként *világgá* változik. Mert ahogyan lét csak a megértésben, úgy világ is csak alkotottságban lehetséges: alkotás által keletkezik. Minthogy azonban a tőlünk elválasztott, távoli alkotás beszédét

csak az alteritást áthidaló esztétikai tapasztalat képes megszólaltatni, a művészet – itt: a *Metamorphoses* – világteremtése mindig rá is lesz utalva a Cottákra, azaz a befogadásra. Az „eredeti”, az egykori Tomi ugyanis nem létezik: a vasváros – mint megérthető világ – mindig csak Ovidius „partvidékeként”, s ami ezzel egyet jelent: a *Metamorphoses* megszólaltatott beszédeként lesz hozzáférhető.

A szövegköziség temporális összjátéka ilyenkor valóban közel hozza annak beláthatóságát, miért az irodalom képes egyedül olyan hermeneutikai híd megalkotására, amely a távolin, a tőlünk elválasztotton keresztül mindig az új önmegértés váratlan és tervezhetetlen lehetőségeire nyit távlatot. Hisz végül, a mű befejezésében a nyelv életbe léptette átváltozások vezetik el Cottát is ahhoz a váratlan metamorfózishoz, melynek során önmagára is egy új tapasztalat megváltozott alanyaként ismer rá. Minthogy „a valóság feltalálása már nem szorul feljegyzésekre”, pontosan tudja, mely szótagokat kell tartalmaznia a még hiányzó „dokumentumnak”. A történő megértés pillanata ezért lesz a dolgok teljes átalakulásában részesülő én új konstitúciójának eseménye is. Azaz, a művészet így van mindig önmegértésként is ráutalva a megértésre:

Cotta néha felhajtotta a köveknek ezt a két szótagot és mindjárt válaszolt is: "Jelen!", ha kiáltásának visszhangja utolérte: mert amit így megtörtén és ismerősen vertek vissza a falak, az a tulajdon neve volt.

Cotta tehát nem lehetséges Ovidius, Ovidius pedig nem lehetséges Cotta nélkül. A könyv végén külön is szembesített világok – „a régi világ”, illetve „az utolsó világ” – ezért nem állnak hierarchikus viszonyban egymással. Egyenértékűségüket nem csak szereplőik leírásának párhuzamos tipográfiai elhelyezése sugallja, hanem – döntően és mindenekelőtt – kölcsönös egymásrautaltságuk esztétikai tapasztalata.

Ebben az értelemben mondható, hogy a *nyelvi* lehetőségek *összjátéka* Ransmayrnál éppen annak teremti meg az esztétikai feltételeit, ahol a receptív megértés nemcsak (és talán nem is elsősorban) a tények vagy a múlt, hanem a közreműködésével történő jövő emlékezetének eseményévé is lesz. Ezért válhat ki aztán az egymástól távoli szövegek erőterében formálódó, mégis egységes modalitású elbeszélés olyan esztétikai észlelésmódot, amely a lehetséges kontextusváltások sokaságában ismeri fel a főként kerekedő játék produktív és korlátozhatatlan hatalmát.

Az időközben harminc nyelvre lefordított *Die letzte Welt* világsikere után Ransmayr helyzete annyiban persze különbözött az Esterházyétól, hogy jóval szélesebb nemzetközi nyilvánosság várákozásaival találta szemközt magát. De a küszöbszituáció mindkettejüknél elkerülhetetlenné tette a véghezvitt fordulat következményeinek feldolgozását. Legelőször is pedig annak belátását, hogy a fordulat utólagos művészi megértésének hogyanjáról az elkövetkező művek tanúskodnak majd. Másképpen szólva azt, hogy ennek az önmegértésnek az eseményét az új alkotások teszik majd nyilvánossá. Minősítve is persze a megértés mikéntjét. Ma úgy látszik, a hirtelen kanonizálódás eltérő következménnyel járt a két írónál. Ransmayr küszöbhelyzetre adott válasza mintegy hét esztendőttel váratott magára, míg Esterházynak már 1987-ben ismét új műve jelent meg, a *Tizenhét hattyúk*. Az 1988-as regény páratlan fogadtatása nyomán Ransmayr, ha lehet, még intenzívebben igyekezett felszabadítani a nyelvnek azt a teljesítőképességét, amely többek között az interkulturális jelentéseltérítés feszültségéből, korok és emblémáik elmozdításából vagy – színhelyek és kulisszák áthelyezésével – az alakok és tetteik realitáskarakterének felfüggesztéséből adódik. Új műve, a rejtelmes című *Morbus Kitabara* (1995) ennek megfelelően olyan poetológiai szisztémára épül,

amely éppen a tapasztalati látás igényével fellépő olvasásmód elől vonja meg magát. Elsősorban tehát a nyelvben elgondolható, nyelv teremtette s csupán lehetséges világ imaginációján keresztül bizonyul megközelíthetőnek. Mint Ransmayr mondja, a kép- (zelet)iségnek ezt a valóságra lefordíthatatlan formáját valamennyien birtokoljuk, „még ha e képek örökre rejtettek és láthatatlanok maradnak is és soha nem világosodnak meg”⁸. (Innen a cím – a látás kontúrtalanságára, illetve elsötétülésére utaló, álkorrekt orvosi terminus – metaforája is.)

A nyelvi világban, helyesebben: a nyelv képességeiben rejlő poétikai potenciál kiaknázhatóságához az újabb irodalom oly mértékig rendeli hozzá a időbeliség függvényeit, hogy a dolgok és nyelv megfeleltetése helyét mindinkább a nyelv és az idő ekvivalenciájának kérdései foglalják el. A modernség lezárultával láthatóan kialakul annak távlata, amelyben a tények és a dolgok rendjének kritériumait az időbeliség és a nyelvi/mediális létmód összefüggései definiálják majd újra. „A rendőrség és a kamerák gyorsabbak mint a tények” – olvasható Bodo Morshäuser *Berliner Simulation* c. regényében, amely a klasszikus modernség után annak '68-cal tetőző művészetideológiáját is érvényteleníti. És valóban, a posztmodern epiztémében ez a nevezetes mondat nem ugyanazt jelenti, mint a vesztes 68-asok horizontjában. A szimulakurumok időbelisége az új korszakküszöbön túl láthatóan épp ezen a tengelyen kapcsolódik a nyelvi világkonstitúciók, a szimulációs közvetítettség és egyáltalán, a dolgok mediális létmódjának új poetológiai kérdéseihöz – a Proust utáni emlékezettechnikák konstrukciós időfelfogásától (Botho Strauß: *Theorie der Drohung*) a dolgokat eltüntető nyelvkalkotáson (Hartmut Geerken: *mappa*) át a másolatban látás és megértés világtapasztalataig (Bret E. Ellis: *American Psycho*). Hangsúlyoznunk kell itt, hogy a valóságtapasztalat e medialisálódásának horizontja távolról sem volt idegen attól az Esterházytól, akinek a tájékozódásában oly meghatározó szerepet játszott a bécsi nyelvanalitikai iskola. Nagyon is jellemző, hogy az *Élet és irodalom* c. elbeszélés (1993) például így fűzi tovább az *Ezredvégi beszélgetésből* korábban már idézett⁹ gondolatmenetet: „ha nincs mondat, nincs valóság...”¹⁰

De ha Morshäusernál még csak visszajáról jelentkezik az idő valóságosságának, illetve a valóság időbeliségének kölcsönössége, Sten Nadolny regénye már nem a dolgok (térbeli) rendjében-, hanem kifejezetten az időben való elhelyezkedés hogyanjával hozza kapcsolatba a lét- és önmegértés posztmodern lehetőségeit. A *Die Entdeckung der Langsamkeit* c. regényének hőse, John Franklin olyan képességekkel rendelkezik, hogy a növényi növekedést (a tropizmusokat) is képes észlelni. Az időhöz való viszonyának megváltoztatásával így végül a paradoxon elve szerint válik gazdagabb személyiséggé: „Mint-hogy Franklin ilyen lassú, sohasem veszít időt” – jellemzi egy helyütt az elbeszélő.¹¹

Nem csoda tehát, hogy Ransmayr másutt annak különleges előnyeiről számol be, hogy a *Morbus Kitahara* megírásának hét éve alatt olykor csak 7–20 sorra rúgott a napi penzuma¹². E körülmények között Ambras, Lily és Bering története értelemszerűen messze kanyarodik Csokonai Lili életének regényétől. Pedig minden jel szerint Esterházy is tudatában van ugyanannak a határhelyzetnek, amelyből a *Morbus Kitahara* megszületett. Mert egyrészt maga is azzal magyarázza az alkotás időfüggőségét, hogy a nyelvi „késztet” nem a szavak valamiféle tárházaként áll az írás rendelkezésére: „végigdöngetni – olvasható a *Tizenbét kitömött hattyúk* c. esszében – (...) azt jelentené, hogy »gyorsan« végigírni valamit, hogy kiderüljön, mi is az, ami van. De nálam az, hogy mi is van, nagyon is szavak függvénye, ami ellentmond a gyorsaságnak”¹³. Sőt, másutt a „hosszú távú” epikával hozza összefüggésbe a nyelvi telítettség poétikáját: „Amikor prózát írok, nem érzem, hogy könnyen fogalmazok, hogy ügyes kezem volna.”¹⁴

Nyilvánvalóan arról van tehát szó, hogy a küszöbhelyzetből adódó tanácstalanság, illetve az újraorientálódás igénye Esterházynál ekkor több értelemben is nyitottá teszi az időre vonatkozó kérdés horizontját. Nemcsak az alkotás közvetlen gyakorlatának, hanem a téma kialakításának problémájaként is. A kanonizáltság helyzetében azonban mindkettő sokban érinti az írói szerepértelmezés új – a korábinál jóval tágasabb – mozgásterét is. Mert már a *Tizenhét hattyúk* is felfogható úgy, mint az időbeliség, közelebbről: a nyelvi időbeliség regénye. Vagy legalább mint a nyelv művészi teljesítőképeségének történeti-temporális próbára tétele. S nem feledkezhetünk meg végül arról sem, hogy Esterházy egy másik regényben is igyekezett szembesülni a megragadhatatlan egyidejűség és az utólag megértett változás tapasztalatával. Sőt – minthogy a műnek poétikailag az időkérdés az átfogó közege –, a kritikai közvélekedéssel ellentétben azt is mondhatnánk, a *Hrabal könyve* sokkal inkább az idő-, mintsem a tér (Kelet-Európa) regénye. Nagyon is árulkodó azonban, hogy ez az elégizált regény nem annyira nyelvi valóságként érvényesíti, hanem főként tematizálja az időiség kölcsönözte jelenségek változékonyságát.

A *Bevezetés...* utáni továbblépés szándéka – legalábbis az utólagosság nézetéből – az lehetett, hogy a szöveg alkotta befogadási kontextusban mind áttételesebben jusson érvényre a szerzőiség elve. Úgy is fogalmazhatnánk: Esterházy pillanatnyilag talán abban látta saját új epikai lehetőségeinek irányát, ha a „ki beszél?” kérdése nyomán elbizonytalanítja a „ki is ír voltaképpen?” kérdésre adható válaszokat. Akár a szerzőiség felcserélhetőségének imitációja árán is. „Olyan ponton álltam – álmodozások kora –, ahonnet több felé lehetett indulni”¹⁵ – írja a *Tizenhét kitömött hattyúk* c. esszéjében. S valóban, e kiváló esszé horizontjában szinte minden lényeges kérdése megjelenik a nyitott választaknak és az eldöntetlen szerepértelmezésnek is. S ezúttal nem is az előbbieket a sokatmondóak. Hiszen e problémák jó része – a pastiche kísértésétől az olyan új írásmódokkal való kacérkodásig, amelyeket a szerzőnek „saját nevében már önnön múltja sem engedne meg”¹⁶ –, valójában az egységes szerzői individuum genetikus képzetével való vitát folytatja. Olyan dilemmákat tartalmaz tehát – új helyzetben persze –, amelyekre a *Bevezetés...*-ben már érvényes feleletet adott az esztétikai praxis szintjén.

Tanulságosabb itt a kanonizáltság helyzetének dilemmája. A *Bevezetés...* sikerének távlatában ez a szituáció úgy is értelmezhető, mint amelyik nem képes (majd) szavatolni a művészi alkotás értékeiben való megbizonyosodás feltételeit. Az álnéven, sőt, az elsőkötetesség és „céhenkívvüliség” látszatával közreadott mű ezt az esélyt is igyekezett megtartani, vagy inkább visszaszerezni. Esterházy azonban alighanem abban az egyben tévedett, hogy a kanonizáltság fedezete nélkül megjelent *Tizenhét hattyúk* értékeinek ellenőrzése – lett légyen bármily elfogulatlan művelet – végbemehet az új szituáció tudatának kiiktatásával. Az idézett esszé beszédmódjában, retorikájában ugyanis jól érzékelhető bizonyosfajta termékeny, a helyzet eme kettősségéből adódó poétikai feszültség. (Alighanem épp ez teszi a *Tizenhét kitömött hattyúkat* Esterházy egyik legjobb esszéjévé.) Az írás – Paul de Man fogalmával – elsősorban a prozopopeiára¹⁷ emlékeztető jellegével éri el ezt a különös, kettős összhatását. Az új szituáció tudata és a régi emlékezete közti feszültség a klasszikus minta szerint akár elegendő indoka is lehet annak az (ambivalens) önéletrajziségnek, amely innen tekintve sokkal inkább az ön-átélés mikéntjéről szóló tudósítás¹⁸, mintsem egy – amúgy is körülményesen hozzáférhető – referenciális vonatkozás (a megírás valóságos körülményei, környezete, esemény-összefüggései stb.) dokumentuma. Ez a prozopopeikus sajátosság itt minden kétséget kizáróan a kettős retorikai olvashatóságban mutatkozik meg. Mert az esszé olvasható egyrészt a *Tizen-*

bét hattyúk „dokumentatív” műhelynaplójaként, de tekinthető olyan személyes vallomás-megnyilatkozásnak is, amelyben – mint Esterházy több más hasonló írásában – a prozopoeia diszfiguratív funkciója lép életbe. Azaz, amikor „a prozopoeia vagy arckölcsonzés tkp. arctalanítás/kitörlés (*de-facement*)” lesz, hisz „amennyiben az arcot nyelvi aktus adja, a prozopoeia »mindössze« egy alakzat”¹⁹ marad. Erről az alakzatról azonban értelemszerűen más is, több is „leolvasható”, mint am(ennyi)it egy egyszerű műhelynapló közölni szándékozhat.

A szövegben ráadásul fokozottan érvényesül az az összefüggés, mely szerint – az irodalmiságnak megbízható formális megkülönböztető jegye nem lévén – az irodalmi szöveg eleve nem is tekinthető „olyan tárgynak, amelyet a maga különleges tulajdonságairól ismerhetnének föl”²⁰. Az innen is származtatható kettős olvashatóság elvét Esterházynál aztán külön támogatja az a befogadási tapasztalat, hogy szövegeiben egyébként is meglehetősen átjárhatóak az irodalmi, illetve nem-irodalmi megnyilatkozások határai. Ugyanazok a szövegmodulok többféle műfajba is zavartalanul képesek beilleszkedni. Mármost ha ezt az írást a diszfiguráció irodalmi retorikájával olvassuk, olyan szerep-, illetve helyzetértelmezési paradoxonba ütközünk, amely igen tanulságos Esterházy új alkotói periódusára nézve. Ez a szöveg ugyanis abbéli igyekezetében, hogy – az érték-megbizonyosodás érdekében – felszámolja, vagy legalábbis felfüggeszse az immár kanonizált írói név jelentését, voltaképpen olyan arctalanítást hajt végre, amely furcsamód inkább a kánonon belüli stabilizálódás szándékát leplezi le, mintsem a független megítéltetés igényét. Független kritikai megítéltetést – az írói név jelentéséről leválasztott értelemben, amennyiben ez a jelentés itt (némi egyszerűsítéssel) a korábbi művek megalapozta tekintéllyel egyenlő. Vagyis, a diszfiguráció során nem az önirónia kettős értékrendjének (tehát: nem a kánonon egyszerre belül és kívülletnek) az egyensúlya alakul ki, hanem éppenséggel maga a maszk diszfigurálódik. Az ön-átélés prozopoeiája így olyan vallomássá válik, amelyben az arc végül mégiscsak „kicsúszik” a maszk alól. Az írói nevet tehát nemhogy elválasztaná a hozzá társult jelentéstől, hanem – a beszélő helyzetével párhuzamosan – a kanonizált oldalon stabilizálja.

Mert miközben a szöveg folyvást a tájékozódási irányok bizonytalanságáról és a rögzítetlen szituációról beszél, az ironikus defiguratív műveletek – még ha játékosan is, de – rendre a megszilárdítás igényével lépnek föl: „Elgondolni például (...), hogy lehetne Lili az irodalompolitika favoritja”²¹, vagy: „ha olyan valakinek vannak »most« fenntartásai, aki »amúgy« böcsül, rögtön finoman fölhúzom az orrom”²². Kevésbé játékos azonban már az attól való idegenkedés, hogy „úgymond az utcáról jőve, ismeretlen kezdőként adjam be a kéziratot, s várjam, mennyit kereng a könyvkiadás útvesztőiben”²³, illetve a csak kanonizált szerzőt megillető kiváltság „elemi joggá” nyilvánítása²⁴. Az viszont – még ha finom distanciával van is fogalmazva – már egyértelműen a kanonizált szerző szemrehányásba rejtett elvárása, hogy a korábbi sikernek szavatolnia kell az új mű megkülönböztetett fogadtatását: „ez az igazság, egyszerűen nem értem, hogy egyáltalán hogyan is lehetséges ez. Tehát konkrétan: hogy aki jónak tartja pl. A szív segédigéit, az *miképpen* tud kifogást találni itt.”²⁵ A kanonizáltság fedezetével nézni szembe az új recepcióval, nos ez bizony olyan szerepértelmezés, amely némileg elhomályosítja a *Bevezetés...* előtti helyzet emlékezetét. És itt Esterházy valóban olyan választás előtt áll, ahol el kell döntenie, mihez tud kezdeni a „reprezentatív író” fogalmának oly ellentmondásos örökségével.

JEGYZETEK

1. A rhizoma fogalmának általános értelmezését l.: Gilles DELEUZE-Félix GUATTARI: *Rhizome*. Paris: 1976. 14–25.
2. ECO: *Nachschrift zum „Namen der Rose“*. München: DTV 1986. 65. (Burkhart Kroeber fordítását a magyar változat helyett itt a pontosabb értelmezés kedvéért idézzük.)
3. SZIRÁK Péter: *Az Úr nem tud szaxofonozni*. Alföld, 1994/7., 42.
4. MOHAI V. Lajos: *Esterházy-cédulák*. Jelenkor, 1992/3. 287.
5. HORKAY HÖRCHER Ferenc: *Házy Eszter és a káosz*. Holmi, 1993/7. 1025.
6. Uo. 1023.
7. Megjegyzendő, hogy Esterházy Calvino és Danilo Kiš alkotásmódját érzi a sajátjához legközelebb állónak. Az tehát, hogy e két, egymással nem könnyen egyeztethető írói világot egyaránt rokonnak látja a sajátjával, arra utal, valamiképp maga is a keleti és a nyugati kánon határán jelöli ki művei képzletbeli helyét. Vö.: ESTERHÁZY: *Írások*. Bp., Magvető 1994. 490.
8. Frankfurter Allgemeine Zeitung: FAZ-Magazin 1995. okt. 13., 21.
9. Vö.: Esterházy: *Egy kélebarisnya följegyzéseiből*. Bp., Magvető, 1994. 311.
10. KERTÉSZ Imre: *Jegyzőkönyv – ESTERHÁZY Péter: Élet és irodalom*. Bp., Magvető/Századvég 1993. 58.
11. Hogy az egész kérdéskör mily mélyen érinti a kortárs irodalmat, arra igen jellemző, hogy mára már elérte annak populáris regiszterét is. Kundera legújabb regénye például maga is a *La lenteur* címet viseli. A magyarul *Lassúságnak* fordítható cím olyan komikus kettős szerelmi történetet rejt, amelyben az egymástól több évszázaddal elválasztott eseményeket „a lassúság emlékeztetének” kódjai nemhogy tisztázni tudnák, hanem kifejezetten összekeverik egymással.
12. Stern, 1995/42. 170.
13. ESTERHÁZY: *Írások*. Bp., Magvető, 1994. 84.
14. Népszabadság, 1995. feb. 4. 11.
15. ESTERHÁZY: *Írások* 85.
16. Uo. 94.
17. Paul DE MAN az önéletírást határozza meg a hang és a név prozopopeiájaként, amely a nyelv révén kölcsönöz hangot és arcot az alanyának. Ez az eljárás, írja *Autobiography as De-facemant* c. híres tanulmányában „elfátyolozza és maszkírozza a szellemnek azt a diszfigurálódását, amelyet maga idéz elő”. DE MAN: *The Rhetoric of Romanticism*. New York: Columbia Univ. Press 1984. 81.
18. Uo. 70.
19. Cynthia CASE: *Decomposing Figures. Rhetorical Readings in the Romantic Tradition*. Baltimore: The Johns Hopkins Univ. Press 1986. 88.
20. David MARTYN: *Die Autorität des Unlesbaren*. In: Karl Heinz BOHRER (Hg.): *Ästhetik und Rhetorik: Lektüren zu Paul de Man*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1993. 23.
21. ESTERHÁZY: *Írások* 94.
22. Uo. 95.
23. Uo. 96.
24. Uo.
25. Uo. 95.

FRIED ISTVÁN

Az irodalom (történő és történeti) megértése felé

SZÉLJEGYZETEK KULCSÁR SZABÓ ERNŐ

TÖRTÉNETISÉG, MEGÉRTÉS, IRODALOM CÍMŰ KÖNYVÉHEZ

„amit valaki mond nekem – akár szóban, akár levélben vagy könyvben, vagy bármi egyéb módon, arról először (...) azt előfeltételezem, hogy az illetőnek a véleménye, s nem az enyém, és nekem tudomásul kellennem, bár nem kell feltétlenül osztanom. Ez az előfeltevés azonban olyan feltétel, mely nem könnyíti, hanem nehezíti a megértést.”

(Gadamer)

„minden, ami a belső állapotokhoz tartozik, időbeli viszonyokban képzelhető. Külsőleg az idő nem szemlélhető, épp oly kevéssé a tér, mint valami, ami bennünk van.”

(Kant)

Kulcsár Szabó Ernő jó ideje, nem magánosan, mégis szinte egyszemélyes hadseregként ostromolja az avittnak bizonyul/t/ó irodalomértelmezés/leírás fellegráit, keresi az egymástól függetlenül aligha elképzelhető történetiség/megértés/irodalom létezési módjait a közeli múlt és a jelen irodalomtudományos diszkurzusaiban, és megkísérli, hogy a napjainkig vezető előzmények felmérése révén rávilágítson ítéletek/megítélések/előítéletek, félre-olvasások élet- és természetrajzára. Munkáját nehezíti az a tény, hogy nálunk a kritikátörténeti vizsgálódások főleg a régmúlt és a XIX. század korszakait célozták meg (Tarnai Andor, Csetri Lajos, Fenyő István, Korompay H. János, Németh G. Béla munkái), és csak kivételes esetben és pusztán néhány meghatározó személyiség meghatározónak vélt műveire vonatkoztatva kerültek szóba XX. századi problémák. Jóllehet Babits Mihály, Móricz Zsigmond és mások (az esszéírók) irodalmi nézeteiről, továbbá világirodalom-elképzelésekről fontos dolgozatok jelentek meg (például Poszler György Szerb Antal-monográfiája), nemigen mondható el, hogy a magyar irodalomtudomány-történet-elmélet XX. századi historikuma kielégítő módon föl lenne derítve. Igen jellemző, hogy Hamvas misztikát népszerűsítő különcként éppen úgy aposztrofáltatik, mint végső és örök igazságokat megfogalmazó „törvényhozó”-ként; Németh László apologetikus értekezésnek éppen úgy (volt) tárgya, mint démonizáló pamfletnek, arról nem is szólva, hogy Szabó Dezsőnek torzításaiban, szatirikus elrajzolásában is figyelemre érdemes irodalmi tanulmányaival kapcsolatban sem született még meg a hozzá méltó, kritikátörténeti igényű értekezés; s a vitathatatlanul hatalmas érdemű, nemzedékeket nevelő irodalomtudós monografikus értékelése is várat ma-

gára: Horváth Jánosról sok igazat, jót (korábban jó néhány ostobaságot) leírtak már, de a mai irodalomértés nem mérte még föl valódi jelentőségének mértékét, hatását még kevésbé. Tart továbbá irodalomelmélet és széplélek-típusú („metaforitiszbe” torkolló), többnyire magahitt esszéisztika nem mindig példásan nemes eszközökkel vívott pennacsatája; ugyanakkor irodalomtörténet és kritika párosítása, párosíthatósága, az irodalomtörténész kritikus tevékenysége, a kritikusnak a történeti olvasóval kapcsolatos esetleges elemzése sem igen látszik irodalomtörténész-irodalmi közvéleményünket (ha van ilyen egyáltalában) foglalkoztatni. Különbféle (elméleti) iskolák bőségesen merítenek az újabb és még újabb külföldi irányzatokból, ezek magyar irodalmi/irodalomtörténeti jelenségekre alkalmazása azonban sok esetben megtörik, éppen az elemzőnek olykor hiányos (irodalom)történeti ismeretei miatt; más esetben a hagyományosnak tetsző irodalomtörténeti kutatás korlátai lesznek egészen nyilvánvalóvá az elméleti alapozás hiányai okán.

Kulcsár Szabó Ernő azok közé tartozik, akiknek kritikus tevékenységéhez az e tevékenységet lehetővé tévő elméleti/fogalmi rendszer kidolgozása szervesen hozzátartozik; nem ő az egyetlen, de nála igen szembetűnő, hogy az irodalomtörténet vagy akár az összehasonlító irodalomtudomány alapkérdéseit akképpen gondolja újra, hogy egy általa alkalmazhatónak vélt elméleti iskola fogalmi rendszerét az európai irodalomtörténészbe ágyazott magyar irodalom „történet” jelenségeinek figyelembe vételével használja föl, építi át. Szüntelen vitában, múlttal és jellel, kritikátörténeti örökséggel és kortársi nézetekkel. Munkálkodása visszatérést jelent irodalomtudományunk/történetünk ama hagyományához, amely mindenekelőtt a német diszciplína, az ott a XIX. század eleje óta nagyhatású hermeneutika gondolatvilágát, rendszerszerűségét, nem egyszer fogalomhasználatát érvényesíti, akkor is, ha ún. napi kritikát ír. Hagyomány ez olyan értelemben, hogy Kazinczy Ferenc óta a magyar irodalom/irodalomtudomány a német nyelvet használta, ha az európai olvasók felé akart nyitni, elsősorban németül tájékozódott (tudott tájékozódni), a pozitívizmus pedig kiváltképpen a magyar germanisztika mennyiségi (olykor minőségi) mutatóit növelte meg. De elfordulás a hagyománytól olyan értelemben, hogy azokat a hermeneutikusokat gondolja Kulcsár Szabó követhetőnek, akik a vitathatatlanul sok értékeset tartalmazó filológiai jellegű örökséggel szemben a bölcséleti, a fenomenológiai, az egzisztenciálfilozófiai megalapozás jelentőségét igazolják tevékenységükkel. Ismét azt mondom: *hagyomány*, hiszen a német egzisztenciálfilozófia az 1930-as esztendőkből ugyancsak ismert volt a magyar gondolkodók egy meghatározott csoportjának körében; az *Athenaeum* című bölcséleti-kultúraelméleti folyóirat nem pusztán Barta János máig tanulságos Heidegger-tanulmányát közölte 1933-ban (!), *Existenciális filozófia* című írását 1934-ben, s rendezett több résztvevős vitát Heidegger „existenciális” filozófiájáról 1939-ben (Jánosi József előadását Hamvas Béla, Mátrai László, Ortvyay Rudolf, Joó Tibor, Brandenstein Béla hozzászólása követte), hanem Heidegger és Jaspers erősen foglalkoztatta az 1930-as években Hamvas Bélát (vö. *Protestáns Szemle*, 1935), Németh Lászlótól pedig tanulságos idézni a *Tanú* 1935. 40. lapjáról az alábbi mondatot: „Heidegger szerint az egzisztencia az életben az időtlen létezésből az aggodalom keltette ittlétbe vett ki, alapérzése ép ez: a gond, célja: a szabadulás a gondtól” – hogy aztán a továbbiakban arról szóljon: Hamvas miért Jaspers mellett szavaz, némileg Heideggerrel szemben. Ehhez annyit tennék hozzá, hogy Barta Jánosnak az 1930-as, 1940-es évek eleji irodalomtörténeti munkássága, például Vörösmarty-tanulmánya sem igen érthető meg bölcséleti írásai nélkül, nem is szólva Madách-kutatásairól. (Madách-könyvében Jasperst idézi) De még

oly filológiai érdeklődésű kutató, mint Waldapfel József, ekkoriban a Katona József-lírában esetleg fellelhető Schopenhauer-áthallásokról gondolkodott.

Ismételni vagyok kénytelen: az 1930-as esztendőkből érzékelhető kezdeményezések ugyan a magyar bölcséleti/irodalomelméleti/kritikai gondolkodásba próbálták integrálni az újabb és legújabb külföldi irányzatok legfontosabbnak és leginkább eredményesnek ígérkező tételeit, ám végül mégsem hozhatták meg az áttörést, és talán nemcsak a történelem horizontjának elborulását kell okolnunk, hanem a konzervativizmussá rögződött filológiai-későpozitívista (vagy laposabb szellemtörténeti) iskolák hatalmi pozícióba rögzülését is, amelynek szomorú eredménye nemcsak az 1930-as évek rokonszenves törekvéseinek felejtése-feledtetése, margóra szorítása lett, hanem amely évek múltán kitűnően tudott marxista-leninista (ez utóbbin a hangsúly) irodalomszemléletté hasonulni. Ennek következtében inkább a hagyományfelejtés jellemezte az 1950-es, 1960-as éveket, mint az újraértékelés igénye. A hivatalos irodalomszemlélet ellenében artikulálódni készülő törekvések az 1980-as évekig számottevő ellenállásba ütözköztek, így Kulcsár Szabónak és másoknak az (újra)alapozást is el kellett végezniük. Hogy munkálkodásuk másokat a felejtett hagyomány új szempontú kutatására ösztönözzön. Kulcsár Szabó új könyvében igyekszik számot vetni Babits, Németh László, Horváth János folytathatóságának problémakörével, valamint avval, hogy korunk kritikai/irodalomelméleti anomáliái miként következnek a két világháború közötti évtizedek irodalomszemléletének feldolgozatlanságából; illetőleg: a két háború közötti magyar irodalomszemlélet utat vesztett-e valahol, vagy képesek bizonyult-e saját vállalásai és lehetőségei kibontására. Netán a leginkább korszerűnek tetsző nézetekkel való aszinkronitás jellemző-e rá már akkor. Nyilván terjedelmi korlátok gátolták Kulcsár Szabót abban, hogy alaposabban végigtekintse a nevezett irodalomról gondolkodók szerepét az irodalom és az irodalomtörténet fogalma és fogalmi rendszere, az irodalomszemlélet korszerűsége tárgykörében, s így például a Hamvas Bélát megrovó egyetlen mondat (amely a romantika zsenikultuszához rendeli a *Scientia sacrá*ból kiemelt idézetet) természetesen nem a hamvasi életmű és irodalomkritika bemutatását célozza, hiszen akkor a Joyce-ról több ízben írt ismertetésekre, világirodalom-fogalmára stb. is ki kellett volna térni. Más kérdés, hogy ha továbbolvassuk a *Scientia sacrá*t, akárcsak néhány mondatdal, egészen más jelentéshez jutunk, mint amit Kulcsár Szabó kommentál. Ugyanis a korszellemmel szembeszegülve Hamvas ugyancsak elítélte a zseni- vagy őstehetségkultuszt, Babitshoz hasonlóan szemben állt a byroni típusú romantikával, és sokkal inkább bírálta a „zseniális ember”-t, Hegel történeti személyiségét, mint hinnők. „Az életközösség hiánya lezárja, lefokozza, absztrakttá, elméletivé, irreálissá teszi” a zseniális embert, kinek hóbortos magánya, meg nem értettsége számos tekintetben emlékeztet Turgenyev *Hamlet és Don Quijote* című előadásának téziséire, majd úgy folytatja, hogy szinte a létfelejtés bűnében marasztalja el a „zseniális ember”-t: „Az emberiséggel való kapcsolat megszakadása mindig a lét egészével való megszakadást jelenti, s fordítva; mert a kettő nincs külön”. Itt jegyzem meg, hogy mind a *Scientia sacra* előtt, mind pedig után Hamvas szubjektumra vonatkoztatható kérdésfeltevései jócskán eltérőek az idézetektől, azt pedig külön hangsúllyal említeném, hogy a maga prófétáló eszme-futtatásait (nemcsak szépirodalmi alkotásaiban) nem egyszer meglehetősen (ön)íroniával szemlélte. Az viszont kiváltképpen figyelmet érdemel, hogy az 1930-as évek közepétől nemcsak Hamvas Béla és Szentkuthy Miklós kezdi megfogalmazni a maga antiszciantista, esszé formába öntött elméletét (amelybe az irodalom nem hagyományos szemlélése is beletartozhat), hanem nem sokkal később színre

lép Várkonyi Nándor szokatlannak tetsző emberiségi őstörténet-látomásával, majd Határ Győző Hamvással, Szentkuthyval olykor érintkező, máskor velük (legalább is nyilatkozataiban) szemben álló lételméleti megfontolásai szerveződnek művekké. Az azonban megfontolandó, hogy mi jött át az említettek írásából az érdekeltek szűk körén kívülre, mint amiként az is, hogy Barta János pályája miként módosult az 1940-es évek végén, és miért nem talál(hat) vissza 1930-as évekbeli önmagához, Berzsenyi és Vörösmarty helyett egyre inkább Arany János és Kemény Zsigmond lettek kutatásának fő tárgyai (Madách maradt), etikai alapállását tekintve Horváth János örökségét viszi tovább, nála azonban nyitottabbnak mutatkozva például az összehasonlító irodalomtudomány módszeres vizsgálódásai iránt, nem is szólva a XX. századi magyar irodalmat illető írásairól. Az viszont ismét csak elgondolkodtat: vajon miért utasította el (mert lényegében elutasította) Martinkó András és Rába György elemzéseit, Martinkó strukturalizmustól, G. Bachelard-tól is ihletett, Rába intertextuális életmű-analíziseket előlegező köteteinek éles elméjűen igazságtalan bírálatát adva. Martinkó és Rába inkább latin (franciás-olasz) érdeklődése került volna szembe Bartának élete végéig megőrzött németes orientációjával?

Megkockáztatom, hogy a Kulcsár Szabó Ernő által könyvében jelzett lehetőségek (Horváth Jánosé, Babits Mihályé és Németh Lászlóé) egy darabig éppen nem „pozitívumaikban” éltek tovább, pedig azok jóval jelentősebbek, mint Kulcsár Szabó idézte „negatívumaik”. Annak ellenére nem, hogy mindhárom gondolkodó-tudós-”közíró” (keresem a mindháromra egyformán érvényes megjelölést, de egyik sem megfelelő) számos olyan, irodalomszemléleti elgondolást körvonalazott, még ha nem mindig fogalmi nyelven is, amely felől rálátás nyílt (nyílhatott volna) a legkorszerűbb irodalom-értelmező módszerekre, a „történetiség”-nek egy irodalomrendszer kialakulását leíró változatára, vagy akár mindhárman kifejtettek olyan gondolatmenetet, amely alapjául szolgálhatott (volna) egy kritikusabb-önreflexívabb irodalomtörténeti metódus kikísérletezésére. Ehelyett – aligha tagadhatóan – „az élményszerűség”, az „ábrázolás” elve érvényesült, méghozzá abban a fajta rövidre zárásban, amely egyfelől kizárta a hatástörténetben gondolkodást, másfelől viszont olyan közvetlen kapcsolatot tételezett (mondjuk ekképpen) „realitás” és művészet között, amelynek középpontba állításával a művészetnek éppen lényegi (irodalmi) jellemzőitől, az esztétikai szempontú értékeléstől volt képes eltekinteni. Más oldalról szemlélve: olyan nemzeti-etikai mérce szerint mérettek meg alkotók-művek, amelyek révén szintén kétségbe vonható az (igaz, aligha 100%-os pontossággal megnevezhető) „irodalmiság”. Egyetlen példával világítanám meg, hogy miféle hagyományok erősödhetnek föl az 1940-es évek végétől, és élhettek szívós életet szinte napjainkig. Horváth János részt vett (Császár Elemér, Papp Ferenc és Tolnai Vilmos társaságában) az irodalmi Nobel-díjra javaslatot tévők együttesében. Mint az 1925-ben megjelentetett értekezéséből kitetszik, az esztétikai indokolást Horváth János vállalta (vagy őt bízták meg), és ő úgy tett eleget feladatának, hogy Herczeg Ferencet nem egyszerűen reprezentatív íróként mutatta be, hanem etikai-nemzeti megfontolásokkal támasztotta alá érvelését. „Nem téved sem a tézis-regények [...] szélsőségébe, mely a költői anyagot illusztrációként használja fel egy nem is mindenkor eszményi, sokszor csak erőltetett tétel számára s mely útra igen sokszor csak a költői ér szegénysége tereli a regényírókat; sem pedig abba a minden eszménységtől üres szélsőségbe, mely tobzódik az ábrázolás exakt hűségében s ép azért egyoldalúan az élet leganyagibb, legdurvább valóságaihoz tud tapadni”. Csak találgathatjuk, miféle hazai és külföldi regény(író)-célpontok ellen irányozta érveit Horváth János (1925-ben!). Alább a naturalizmust és az

irodalmi dekadenciát jelöli meg oly szélsőségként, amellyel szembe az eszmény(isége)t szolgáló-hirdető – arra nevelő(?) regényíró Herczeg Ferenc állítható. Annyi bizonyos, hogy Horváth János regényideálját már elavult vagy elavulóban lévő regényírói fel-fogásoktól határolja el; a naturalistának gondolt Bródy Sándor vagy Móricz Zsigmond, az irodalmi dekadenciával vádolható (?) Szomory Dezső (vagy Krúdy Gyula?) regény-írása semmiképpen sem fedhető le ezzel a sommás jellemzéssel, s egyébként is: mintha a századforduló irodalma lebegne Horváth János szeme előtt, amikor az irodalmi-irodalomtörténeti tudatokból kiiktatandó irányokról szól. Hogy itt Horváth Jánosnak nem csupán feladatot letudó gesztusát szemrevételezhetjük, hanem meggyőződését fejt ki, azt *A magyar irodalom fejlődéstörténete* egy passzusa tanúsíthatja. „A magyar irodalmi tudat már-már évezredek fejlődésének legtisztább s legteljesebb megtestesítői”-ként Arany Jánost és Gyulai Pált jelöli meg, másutt így szól: „Semmi kétség! (A felkiáltójel az enyém. F. I.): Petőfi, Arany, Gyulai magyar klasszicizmusában nyugvóponthoz, érettséghez, célhoz érkezett el a magyar irodalmi fejlődés egésze.” Ami ezután következik, legfőjebb folytatás, aligha továbblépés, pusztán őrzés, időben előrehaladás. Jegyzetei szerint Jókai területén Mikszáth és Gárdonyi, Arany Jánosén, a lírában (ill. liriko-epikában) Arany László, Kozma Andor, Vargha Gyula, Gyulai Pálén Péterfy Jenő, Kemény Zsigmondén Herczeg Ferenc képviseli a folytonosságot, mégha a kánonba emelt legnagyobbakhoz képest talán alacsonyabb színvonalon. Ne arra fordítsuk a figyelmet, hogy a *Nyugat* nagyjai kimaradnak a felsorolásból, ez akár a korszakváltást s az arra való negatív reakciót is jelezhetné, inkább arra, hogy az Arany-Gyulai képviselte *nemzeti klasszicizmus* vitathatatlanak, tehát minden „kétség”-en felül álló mértéknek, felül nem múlható tökéletességnek tételződik, amelyhez lehet és szükséges viszonyítani a korábbi fejleményeket (hiszen aszerint ítéltetik meg, mennyire közelíti meg ennek az irodalmi tudatnak „legtisztább s legteljesebb megtestesítői”-t). Hogy Herczeg Ferencet nem Jókai, hanem Kemény Zsigmond vonalába illeszti, igencsak beszédes; Jókai romantikája és zsánerképei ellenében az inkább magyar alkatot reprezentáló Kemény az Arany-Gyulai típusú klasszicizmusához kerülhet ezáltal, minek következtében a Jókai-követés legfeljebb részleges értéket képviselhet, Kemény követése viszont indokolhatja akár a Nobel-díjra jelölés alkalmából irtakat.

Példámmal mindössze annyit szerettem volna jelezni, hogy a két világháború közötti magyar irodalomtörténet/tudomány (konzervatívabb) legjobbainak talán nem annyira módszertani felkészültségükkel, elméleti tájékozódásuk korszerűségével volt baj, hanem teoretikus megfontolásaik és irodalmi elemzéseik-kritikai megállapításaik dichotómiájával. Horváth János esetében például a francia későpozitivistáktól, esetleg a németektől eredeztethető „irodalmi alapviszony” tézise, valamint idézett művének ama passzusa: „minden korszak állást foglal vagy foglalhat a múltbeli készlettel szemben: változó tehát az irodalmi hagyomány mozzanata is...” határozottan elválík egyrészt a „semmi kétség”-típusú magabízó kijelentésektől, másrészt attól, hogy egy markánsan leírt, kánonná emelt hagyományt mintegy az utókor elé egyetlen követhető mintaként állít. Más szerző elutasító gesztusait nem enyhíti az elemzés olykor érzékenységről tanúskodó egy-egy részlete, a maga kánonja szempontjából ítélkező (itt feltehetőleg ez a pontos szó!) kritikus egy jóval régebbi esztétikai rendszer alapján áll, annak előírásait kéri számon az ezeket az előírásokat a maga gyakorlatában semmibe vevő szerzőtől. r. r. (talán Császár Elemér) ekképpen fogalmazza meg fenntartásait Krúdy Gyula *Napraforgó* című regényével szemben (*Irodalomtörténet* 1919. 283–287.): „alig ismerem párját

annak a gyötrelmes érzésnek, melyet szenvedtem, míg ennek a sívár[!] könyvnek 23 ívének keresztül vergődtem". Ezután a recenzió a mese kezdetlegességét, a szerkesztetlenséget, a bőbeszédűséget, a „végnélküli fecsegés”-t rója föl Krúdyra. Nem fogadja be abba az irodalmi térbe, amelyet a maga esztétikai/irodalmi szemlélete alapján tévedhetetlennek tetsző biztonsággal körülírt, mindenekelőtt Krúdyra azok a jellemzői kapnak igen szigorú megrovást, amelyeket utókora újításként, újfajta regényelképzelésként fog dicsérni. Még inkább árulkodó a recenzió alábbi mondata:

„Eltanulta és teljes sikerrel alkalmazza a nyugatosok kedvelt eljárását, a halmozást, az egy gondolathoz fűződő, de egymással sem logikai, sem pszichológiai kapcsolatban nem álló képzetek végnélküli felsorolását.”

Még ha a megfogalmazás kevéssé él is a szakmai nyelvvel, ezen a helyen már mélyebb vizsgálódásba ereszkedik alá a recenzió. Célirányossága, előfeltételezése hamar kiviláglik: valójában a *Nyugat-szerzők esztéti modernsége* a legyőzendő ellenfél, r. r. a *Nyugat stílromantikáját* (?) véli Krúdyra is fölfedezni. Itt azonban legalább szövegközelbe ér, mint majd a recenzió más, a hasonlatokat bemutató helyein. A hatalmi pozícióba fölkapaszkodott recenzió a maga regényfelfogása felől elveti Krúdyra regényt „bomlasztó” törekvéseit, még inkább a hagyományos, XIX. századi regénytől eltérő kezdeményeit. r. r. egy másik recenziója (amely lapszámát tekintve követi a Krúdyról írtakat) Csathó Kálmánról, a leginkább Mikszáth és a *Gyurkovics-fiúk/lányok* Herczeg Ferencé nyomában jár az íróról közli: „az utolsó években feltűnt regényírók között határozottan a legjobb elbeszélő”. S bár bírálja a *Blanche, avagy a szegény rokon* című regény szerkesztését, mesésövésének néhány elemét, egészében a mikszáthos-herczeges vonulat érdemes képviselőjeként minősíti Csathót. Nem időzöm annál a mozzanathoz, hogy az r. r.-típusú kritikusok nem fedezték föl Krúdy „jókais” vagy „mikszáthos” (?) korszakának vélt vagy valódi, az elődként számon tartott szerzőre visszautaló vonásait, ehelyett a regényíróként kevéssé jeles Csathó Kálmánt fogadták be irodalmi rendszerükbe, inkább annak a fajta regényelképzelésnek és esztétikai minősítésnek erőteljes jelenlétét hangsúlyoznám, amely az 1920-as években meghatározta a – nevezük ezúttal így – konzervatív tudományosság osztályozási-értékelési kritériumait. A kettészakadt irodalom egyben a kettészakadt irodalomtörténet/ tudományt is jelenti, még akkor is, ha például Horváth János és Császár Elemér (r.r.) között nemcsak színvonalban, hanem korszerűségben is jelentős a különbség. Annyi bizonyos, hogy a „hivatalos”, a Magyar Tudományos Akadémia vagy a Kisfaludy Társaság által szavalt-elismert irodalomtörténet/tudomány tudott mit kezdeni sem Szerb Antal irodalomtörténeteivel, sem Hamvas irodalmi tárgyú írásaival, s nem reagált (vagy ha reagált, irodalmon kívüli szempontok előtérbe tolásával) Németh Lászlónak irodalomszemléleti megújulást, többek között egy más magyar-világirodalom viszonyt körvonalazó elképzeléseire. Mindennek következtében a későpozitivizmusnak merevebb változata annak ellenére tartotta szilárd hadállásait, hogy többfelől hangzott föl a módszertani váltás igénye, legalábbis a hajlékonyabb és tágabb irodalomszemléletet lehetővé tévő tájékozódás szükségessége. Hankiss János elutasította egy strukturalista (általa formalistának nevezett) irodalmi elemzés célszerűségéről hitt nézeteket, viszont továbbgondolta az irodalomfoglalom szélesítésének lehetőségét, az olvasói szerep irodalmi vizsgálatának módjait. Mások a magyar irodalomban végbe ment átrendeződést tudomásul véve alakították egy, a hivatalostól alapjaiban eltérő irodalomtörténet írásának esélyeit (mint például Várkonyi Nándor vagy már 1928-ban Benedek Marcell. Várkonyi Nándor *Az újabb magyar irodalom 1880–1940.* című műve teljességre törekedve, túlszűfolttsága

ellenére határozottan körvonalazott értékszempontokat érvényesít, s az irodalomban és által feltáruló történetiség nyomon kíséréssel kísérletezik, s az irodalomnak történeti szerepét hangsúlyozva szélesebb kontextusba helyezi a stílustörténeti, valamint a szociológiai alapo zású irodalomalakulás bemutatását. Benedek Marcell *Délszigete* az irodalomtörténet regényesítésével tűnik ki, a szépirodalmi forma egyben a lehetséges befogadásváltozatoknak is teret enged.)

Az 1947/48-as esztendő k után megkezdődött a korábbi évtizedek irodalomtudományos gondolkodásának elhallgatása, minősíthetetlen hangú becsmérése, torzítása. Hangulati jellemzőül nem árt idézni Lukács György egy mondatát, amely – bőséges Szovjetunióbeli – tapasztalat átvételét indítványozta az 1947-ben még pezsgő magyar irodalmi életet megrendszabályozandó:

„A nagy francia forradalom jogosan végezte ki André Chénier-t. És ezt kell tennie minden harc os demokráciának ma is.”

Még kevésbé árt, ha ennél elméletibb (?) megnyilatkozásokat citálunk az *Irodalom és felelősség* című, reprezentatív nak szánt kötetből (1955), amely tíz esztendő legjelentősebbnek minősített irodalmi kritikáit adta közre. Hogy mennyire „irodalmi kritika” Darvas József beszámolója a *Magyar Írók Szövetsége* közgyűlésén, arról a korszakban vitéz kedő ítézetek kellene megkérdezni. Mindenesetre máig ható tanulságot rejtenek Darvas mondatai:

„Irodalmunk egészséges irányba való fejlődését mutatja az is, hogy egyre több az olyan magyar mű, amelynek széles közönségsikere van. [...] Tanulmányozzák íróink pártunk, kormányunk politikáját, tanulmányozzák a marxizmus-leninizmust, mert ez segít meglátni a teljes valóságot.”

A *Játék és valóság* Sőtér Istvánja bizony nyal elcsodálkozott volna azon a Sőtér Istvánon, aki nem szűnő lelkesedéssel méltatta Illés Béla *Honfoglalás* című „regényeposzát”:

„Illés Béla olyan epikus feladatra vállalkozott, aminőhöz fogható nem sok akad irodalmunk történetében. Születésének pillanatában, folyamataiban ragadni meg az új világot: íme a téma, mely már eleve történelmi, még ha ez a történelem egybeolvad is a mával. Ez a történelmiség éppúgy megkívánja a hőskölte mény bizonyos vonásait, mint a szocialista realista regényírás elveinek alkalmazását.”

Talán ennyi elég annak demonstrálására, hogy az 1950-es esztendő k „nyugati” elméleti-történeti törekvéseihez képest miféle hangvétel és módszer uralkodott a magyar irodalomtudományban/kritikában. A derús felidézésnek nem a megörökítés a célja, hanem pusztán annak rögzítése: értékes esztendő k maradtak ki a magyar és az európai szellemi élet dialógusából, talán ennek következtében mind a mai napig érezhető az a görcsös törekvés, hogy a vélt vagy valós lemaradás a máshol megismert módszerek, iskolák, elméletek adaptálásával „hozassék be”, s ezáltal enyhüljön a feszültség az elavultnak minősített és a korszerűnek deklarált között (az irodalomtudományban-kritikában). Kulcsár Szabó kritikai jelentkezése óta azon fáradozik, hogy „műelemzés”, „értelmezés” ne essék (nagy on) távol a „megértés”-nek, a hatástörténeti tudatnak az „elválasztottság és az összekötöttség tapasztalatában” konstituáló dó viszonyától, illeténképpen aminek ellenében fogalmazza meg nézetét a „hagyománytörténe mben való benneállás temporalitás”-áról, az nem más, mint egyfelől a történetietlennek minősíthető szemléletmód, másfelől a pseudo-történetiség, amely erősen leszűkítette a történeti megértés jelentését, és az 1940-es, 1950-es években dogmává torzult, később ugyan (legalább fogalmi rendszerében) szelidülte bb változatot produkált. Kulcsár Szabó írásait áthatja a tudat, hogy az irodalom kutatója jelenében foglalkozik a tőle időben távoli (vagy

kevessé távoli) művekkel, szerzőkkel; olyan korszakok irodalomfogalmaival találhatja szembe magát, amelyek lényegileg különböznek az övéitől. Egyszerűbben: a régebbi időben született alkotást ma olvassuk, ma kíséreljük meg megérteni. Ez mindenképpen figyelembe veendő, egyfelől úgy, „hogy a múlt és a jelen közti távolságok csak időbeli folyamatok értelmezésével hidalhatók át”, másfelől (ezzel összhangban) úgy, hogy felismerjük, miszerint a „történi és a történeti megismerés bizonyos értelemben egy és ugyanazon dolog” (Kulcsár Szabó Ernő kurziválása). A gondolatmenet több oldalú erősítésére hozok más szerzőktől idézeteket, amelyekkel a történi és történeti megértés differenciáltságának voltát igazolom, azt tudniillik, amit Kulcsár Szabó Droysenre hivatkozással állít. Ezek szerint „a történelem benne van az emberben, de az ember is a történelemben”, Horváth János az idő során változó egyazon mű helyzetéről töpreng, és így történetiség és személyes tudat egymást feltételező viszonyából von le következtetést, ekképpen válik lehetővé a műnek, mint a múltban írott és a jelenben olvasódó-értelmeződő produktumnak megértése:

„Minden művel, mely a változott személyek viszonyát újból létesíti, szaporodik, nő az irodalmi készlet, de minden korábbi eleme (minden mű) változatlanul konzerválódik benne. Az irodalmi mű változatlan megmaradhatása azt eredményezi, hogy nem csupán egykorúakkal, hanem az utókorral is határtalanul közvetíthető.” Más összefüggésben már idéztem: „minden korszak állást foglal vagy foglalhat a múltbeli készlettel szemben: változó tehát az irodalmi hagyomány mozzanata is...”

Gadamer határozottan fogalmaz a hagyomány, a megértés és a történetiség problémakörét szemlélve, s bár kevésbé irodalmi mű(vek)ről szól, inkább az értelmezés-értelmezhetőség lehetőségeit mérlegeli a történi történelemben. Előbb azt mondja, hogy „minden kornak a maga módján kell értenie a hagyomány szövegeit, mert azok a hagyomány egészébe tartoznak, melyhez dologi érdekelttség fűzi, s amelyben önmagát igyekszik megérteni.” Utóbb konkretizálni látszik a megértés cselekvésének időbeliségét, azt a fajta „hatástörténeti/hermeneutikai tapasztalat”-ot, amelyre építve a történetiség személyes érdekelttségként éppen úgy jelen van az értelmezés műveleteiben, mint a hagyománytörténi objektívizálódása. Visky András egyenesen „hermeneutikus magatartás”-ról beszél, amikor az augustinusi axiómát hívja segítségül („nem keresnél, ha már meg nem találtál volna”), hogy Jaspersszel zárja fejtegetései egy passzusát („A megértés a jelen létmódja, mely mi magunk vagyunk”). A hagyományos szubjektumra-objektumra osztottság helyébe az elindulás és megérkezés kölcsönössége lép, a jelen és a múlt nem egymásnak feszülő ellentétként van jelen az értelmezői magatartásban, hanem a reflektáló és résztvevő egy személyként vesz részt az együtt végzendő műveletben. „Mi az, ami van tehát? – kérdezi Visky András – Az írással szembeni nyitottság; megszólító az, aki megszólított. (Lásd Dávid és a néma hárfa »drámáját«.) Az értelmező a *kezdetnélküliség* (Bolnow) állapotában van: az egész hagyományban tudja magát. Benne van – extenzív és intenzív módon egyaránt. A hagyományt maga a szöveg hordozza, de ugyanúgy az értelmezések összessége is.”

Gadamer opus magnumjára – az *Igazság és módszer* megjelenésekor – viszonylag kevés magyar irodalomtörténész reagált, és arról sincsen nagyon sok információ: mennyire hatotta át (és áthatotta-e) az irodalomtörténeti gondolkodást a hagyománytörténi értelmezésének gadameri módja. Tamás Attila igen alapos ismertetése a ritka kivételek közé tartozik, ő már korábban is kitűnt az esztétikai problémák történetiségbe ágyazottságával. S így nem okozott számára nehézséget sem a gadameri terminológia interpretálása, sem pedig a gadameri mű fő kérdéseivel való szembenézés. Amit

kiemelni látszik, egybevág Kulcsár Szabó Ernő kérdésfeltevéseivel: a pseudo-történetiség ellenében kialakított történeti megértés előtérbe helyezése. „A megértés – értelmezi Tamás Attila – Gadamer szerint történelmi folyamat (illetve annak része): változatok sokféleségében bontakozva egyre tovább, szerves részévé válik egymást követő befogadói létének, »bekerül egy hagyománytörténetbe«. (Ennek során nemegyszer olyasmit is tartalmaz, ami nem volt jelen szerzőjének tudatában)”. Majd: „A művel és a műveken át a hagyománnyal való cselekvő hermeneutikai kapcsolatteremtés egyszersmind önmegváltoztatás: fontos tényezője a partikuláris saját lét folyamattá alakításának, tehát valamilyen közösséggé válási folyamatnak.”

Tamás Attila ismertetése, vitatkozó befogadási gesztusa (sajnos) kevésbé talált kövökre; Kulcsár Szabó Ernő Gadamer-értelmezése tanulmányaiban (s így ebben a könyvében is) az irodalom-értés történetisége horizontjainak leírásában érzékelhető, sosem felejtve, hogy magyar irodalmi-irodalomtudományi problémákat szembeesít a maga (német és magyar) irodalmi-irodalomtudományi-esztétikatörténeti „tapasztalataival”. Ennek következtében kutatásának tárgyát a leginkább a modernség és az 1945 utáni irodalom körében jelöli ki. *Történetiség, megértés, irodalom* című könyve azonban magyar költészettörténeti áttekintéssel is szolgál, és Gadamer nyomában járva marasztalja el a romantikát (a magyar romantikát is), mint amellyel megszakadt a „határesetztétikai egység”. Csokonainál és Berzsenyinél még létezett, megvolt az „esztétikai kommunikáció modellje”-nek egyensúlya, a romantika zseni-gondolata, eredetiségképzete törést okozott, s ennek dokumentálásául Kulcsár Szabó Ernő Toldy Ferenc kényszerpályáját hozza föl. Míg Toldy igényt elégitett ki azáltal, hogy a *nemzeti kultúra és művelődési tudat* megteremtődéséről értekezett, könyveiben feladta annak lehetőségét, „hogy irodalmi történetiségként értse meg” az olvasóközönség, a kulturális közösség „saját irodalmának történetét,” sőt, arról is lemondott, „hogy az esztétikai tapasztalat történeti valóságát részévé tegye az irodalomértelmezésnek”. Az ugyan igaz, hogy Arany János „irodalomtörténete” a Toldy Ferencét követi, de Arany János (és nemcsak ő) kritikai-elméleti munkáiban nem teljesen a Toldy Ferenc kijelölté nyomvonalon haladt. Sem Vörösmarty, sem Petőfi (aki például Toldy Kisfaludy-értékelésével állt szemben). Talán Jókai az, aki az *És mégis mozog a föld* ajánlásában, illetőleg írói szerep és nemzeti küldetés apologetikus szemléletével elfogadni látszik Toldy felfogását. Annyi azonban bizonyos, hogy Toldy mindmáig meghatározó jellegű egyénisége, irányt szabója irodalomtörténet-írásunknak, létrehozója irodalomtörténeti műfajoknak, szövegkiadási típusoknak, nem egyszer még a magyar irodalom-európai irodalmak hatásmechanizmusa tételezésének is; a periodizálást-minősítést tekintve „kazinczyánus”-nak minősített korszakfelfogásáról, irodalomtipológiáról szólva vele vitatkozik az újabb magyar felvilágosodás-kutatás, az általa kialakított irodalmi renddel, kánonnal dolgozott (vagy ellenében dolgozik) azóta is nem egy irodalomtörténészünk. Az újabbban feltámadt érdeklődés nemcsak személyiségét, tudományos pályáját, roppant jelentőségű alapozó munkásságát, rendszerezési kísérleteit vette célba, hanem a kánonalkotás módszertanát, az irodalomtörténeti hagyományrend megformálásának szerkezetét is, egyszerűen azt, hogy az 1820-as évektől 1875-ig miféle elvi-elméleti alapvetésből nőtt ki a máig virulensen létező irodalomtörténeti szokásrend (vagy ha úgy tetszik: konvenció); hogy kéziratári-levéltári és egyéb adatok, változó szemléletek módosíthatták a megállapításokat az egyes írókról, differenciáltabbá tehettek a korszakok elemzését, lényegében azonban Toldy Ferenc öröksége megkerülhetetlen maradt. S még egészen napjainkban is akadt olyan korszakmonográfia, amely kiiktatta irodalomtörténete látóköréből (s így a fel-

dolgozásból is) a nem magyarnak tartott irodalmat-költészetet, néven nevezve: magyar költők latin nyelvű verseit (például Révai Miklóseit vagy Dayka Gáboréit), s ugyanígy nem tárgyalta Bessenyei György német nyelvű novelláját (magyarra egyébként Kazinczy Ferenc fordította) és újságát. Persze, a Toldy-örökség ott munkál még Horváth János irodalomszemléletében is: bár Kulcsár Szabó Ernő nem csak ide köti, amit Horváth Jánosnál észlel: „Az esztétikai tapasztalat történetiségének elvét [...] Horváth János is elutasította”; az óvatos kötőszó („is”) megengedi a kapcsolás feltételezését. A följebb említett korszakmonográfia kiter azelől, hogy feltárja a felvilágosodás korszakában föllelhető „esztétikai tapasztalat összehasonlító és antropológiai szempontjait”, ehelyett irodalomként, tehát szépirodalmi formában (ki tudja, mennyire esetleges ez a szépirodalmi forma e felfogás szerint?) jelentkező életprogramokat, verses alakban reprezentálódó (?) mentalításokat, bölcséletből közvetlenül levezetett irodalmi vonatkozású traktátusokat (és így tovább) mutat be, mint egy korszak irodalmát, valójában inkább *gondolkodástörténetet*, mint *irodalomtörténetet* adva, egészében elhanyagolva a Kovács András Ferenc megfogalmazta (és Kulcsár Szabó Ernő által idézett) versbéli szempontot. A citált vers címe úgy általánosabb érvényű helyzet-megállapítás, hogy az önirónia eszközével egy bizonyos restitúció lehetetlenségét (és képtelenségét) is demonstrálja:

*Ami volt: mindörökre van,
mert folyton előszörre lesz.
Ami történt: most is történik,
mert sokadjára fog történni.*

(Erdélyi töredék. Restaurálás)

Nem az eszmetörténet bukik-bukott meg az utóbbi évtizedekben, hanem arra derül ismét fény, hogy az *egységben*, a rekonstrukcióban gondolkodás az „utópozitivistá historizmus”-t élteti tovább, azt a fajta irodalomtörténeti nézőpontot hirdeti célhoz vezetőnek, amelyet Szauder József felvilágosodás-kutatásai már az 1960-as években célszerűtlennek bélyegeztek meg. Ugyanis az a fajta európai kitekintés, stílus- és eszmetörténeti szakirodalom, amelynek a magyar kutatásba integrálását Szauder József szorgalmazta, nem a „nagy meta-elbeszélések” irodalomtörténeti leképezését célozta meg, hanem annak a sokszerűségnek felmutatását, amely az egységesnek minősített korszak rétegzettségéről, divergenciáiról, aszinkron elemeiről tanúskodott. S amikor Julow Viktor Csokonai stíluszintézisének értelmezését kísérte meg, saját évtizedeinek terminológiájával az egyidejű egyidejűtlenségek teóriája felé tört utat. Hogy (többek között) Szauder és Julow egymással is vitázó, de egymást kiegészítő kutatásainak a vonásai nem kaptak elég elismertséget, annak okaira Kulcsár Szabó könyve is magyarázatot ad. Részben az említett utópozitivistá historizmus, részben az ezzel jórészt vitában álló strukturalista, majd empirikus, konstruktivistá, a legújabbban dekonstrukciós irányok másféle kérdésfeltevésekkel szolgáltak. Kulcsár Szabó határozottan bírálja a „(de)konstruktivistá felfogás illúziójá”-t, mivel „a jelentés keletkezésének interszubsjektív feltételrendszerét deformálja”. S a „produkcióesztétikai” hagyománnyal szemben „az értelmezői oldal autoritásához köti az interpretáció feltételeit”. Kulcsár Szabó ebben az önmagát látványos gesztusokkal konstituáló interpretációs magatartásban nem holmi „vadonatúj”-at lát, pusztán „annak tudatosítása” marad el, hogy „ez a [...] radikális értelmezéstan monizmus mindössze a szenualista-kartézianus énfelfogás egyik változatát fedezte fel magának.”

Ami a deKON-csoport immár (értékes, természetesen vitatható, de szintén természetesen a beható szakmai vitát igénylő) könyvsorozatában jelentkező „monista” (?) felfogást illeti, ott a magam részéről türelmesebb elemzést is megengedhetőnek tartanék. Hiszen ennek a csoportnak betörése az irodalomtudományos közélet francia-kertjébe, valamiképpen mégis a posztmodernnek minősíthető „kihívás” lereagálása. Nemcsak nemzedéki csoportosulásról van szó (aligha képzelhető el megosztottabb nemzedék a mai „huszon” éveseknél, bezárólag a kb. 35–40 közöttiekkel, ám ez az irodalmi ízlést, a világirodalmi tájékozódást, a módszertani orientálódást stb. rendkívül sokszínűvé teszi). Igaz, a sokszínűség nem bizonyosan a pluralitás, olykor a zavartság jele lehet, de például a *Helikon* című folyóirat különféle, általuk gondozott tematikus számai határozott értelmezői tudatokról tanúskodnak. Azt nem hiszem, amit Odorics Ferenc a vita hevében állít, hogy ti. Kulcsár Szabó Ernő „megosztó stratégiákat alkalmaz, és egyetlen beszédmódon belül gondolja el egy nem homogén inter-diszkurzus »uralmát.«” A szigorú, még oly kevéssé méltányos bíráló, az olykor valóban kimutatható gyermekbetegségek dokumentálása nem feltétlenül a hatalmi diszkurzus bizonyítéka. Az azonban megfontolást igényel, hogy Odorics Ferenc szerint „a poszt, a deKON azért rombol, hogy újat építsen, hogy hagyományt teremtsen, olyan hagyományt, mely újabb és újabb horizontokat képes bekapcsolni irodalmi és metairrodalmi diszkurzusokba”. Vád és védelem hasonló reflexeit már az 1800-as, 1810-es években fölfedezhetjük, Kazinczy Ferenc epigrammákkal védekezett és támadott, persze, még nem avantgárd kiáltványokat mímelő nyelvjátékos szövegekkel:

*„Rontott, mert építeni akart, Palladio, benne
Csak rontót látál, vad kora jó ideig...”*

(A nyelvrontók)

„Nem botol, aki helyén s tudva s akarva botol.”

Ez utóbbi sor a *Soloecismus* című epigrammából való, a cím pedig annyit tesz, mint „A grammatica törvényeivel és a szokással meg nem egyező szólás...”

Vissza azonban a magam feltételezéseimhez. A (de)konstrukciós stratégiák talán (nálunk is) a nagy meta-elbeszélések által reprezentált Egységek bukásának, diszkvalifikálódásának „élményéből” eredeztethetők. Ennek azonban nemcsak a szétoldódás, a múlt század vége óta fokozatosan elhatalmasodó elbizonytalanodás lett a következménye, származhatott ebből pozitívum is, méghozzá a különféle nyelvjátékok és életformák sokszerűségének előtérbe kerülése (Wolfgang Welsch gondolatmenetére támaszkodtam). Hogy a deKON-könyvek között (meg a csoport által rendezett konferenciák között) akadt olyan is, amelyben nem érvényesült minden felolvasásban a történő és a történeti megértés egymást segítő mozzanata, tény; egyik-másik vehemes ifjú értekező nemcsak megfélemlít rőla, hanem programszerűen tagadni látszik a történeti olvasás kikerülhetetlen problémakörét. Ismét kedves szerzőmre, Welschre hivatkozom, aki a stílus- és tónusvegyítés barokk- és jelenkori változatait vetette egybe a kezdeményező posztmodern művészeti ág, az építészet példájára hivatkozva. Welsch szerint a barokknak, késő barokknak a valóban posztmodern formálástól való különbsége ott mutatkozik meg, hogy Fischer von Erlach – eklektikus módon – a különféle építészeti rendszerek kitüntetett elemeit hozta össze, míg a posztmodern építészet – kollíziószerűen és kommunikatív – különféle építészeti nyelveket szembesít egymással. Mármost a (de)konstrukciós törekvéseknek ez a magyar (és főleg szegedi illetőségű) változata bizonyosan nem kívánja „rekonstruálni” a „történeti horizontot”, feltehetőleg nem an-

nak *konstruálása* található legfontosabbnak vélt célkitűzései között, sokkal inkább aféle köztes helyet igyekeznek elfoglalni a hermeneutikai és dekonstrukciós eljárások, gesztusok között. Kovács Sándor s. k. éppen nem ellentétet lát ott, ahol (Kulcsár Szabó Ernő előadása szerint, és most némileg túlzok) két szomszédvár vitája látszik kibontakozni. Az említett értekező Baudrillard egy megnyilatkozását idézi, hogy kitegye a maga halvány kérdőjelét a „posztstrukturalista nyelvelmélet” egy tétele után. Ehhez fűzi azt a lábjegyzetet, amelynek kiindulópontja, hogy „nincsen elvonatkoztatható, módszerként leírható, önmagával azonos dekonstrukció, legföljebb dekonstruktív gesztusokról beszélhetünk, vagy még inkább hermeneutikus gesztusok dekonstruktív láncolatairól”. Már itt a két vitázó fél egymáshoz képest létrejövő komplementáris voltáról esik szó, s ez a gondolat a lábjegyzetet lezáró mondatokban erősödik föl:

„A dekonstrukció *versus* hermeneutika relációt helyesebbnek látszik [...] egy olyan képlettel helyettesíteni, melyben a hermeneutikus gesztust egy dekonstruktív gesztus zárójelezi. A dekonstruktív zárójelet »dekonstruktív zárójelként«, tehát jelentéssel bíró gesztusként azonban csak egy újabb, immár hermeneutikus zárójel árnyékából ismerhetjük föl, ez utóbbit viszont szükségszerűen zárójelezi egy újabb dekonstruktív gesztus...”

Olykor az a benyomásom támad, hogy a különféle szaktudományos szociolektusok vitájáról van szó. Esetleg arról, hogy a fogalmi különbözőségek és az egymást tagadó értelmezői stratégiák a forrásként használt nemzeti irodalomtudományok/elméletek tudománytörténeti alakulásaira vezethetők vissza; arra nevezetesen, hogy az egyes (nemzeti) irodalomtudományok alakulás- és formálódástörténete mintegy reprezentálódik a használatban lévő fogalmi készletben, amelyet nem egyszerűen felvált egy másik fogalmi készlet, hanem újabb, terminológia-értékű *jelentésváltozatokkal* strukturál át. Bahtyin értelmezését megkönnyíti a XIX. század orosz történeti poétikájának, a XX. század eleje orosz mítoszkritikai iskolájának ismerete, hiszen mindezek valamilyen képpen Bahtyin által átértékelődtek, az „eredeti” terminusok gazdagodtak, miközben őrizték a visszautalást az előzményekre. Az azonban aligha képzelhető el, hogy fordítsan a Bahtyin-szöveg tartalmazza mindazokat a konnotációkat, amelyek az orosz irodalomban jártas (vagy a világirodalom orosz nyelvű fordításaiban jártas) orosz olvasó számára természetesek. Amikor Bahtyin művei és tézisei megjelentek a francia és a német elméleti gondolkodásban, ott az intertextualitás kidolgozásához, tudatosulásához-tudatosításához *is* vezettek, miközben az irodalomban erősödtek azok a törekvések, amelyek szintén az intertextualitás kutatására késztek (s ennek révén vagy ezzel párhuzamosan a világirodalomból ismét kiváltképpen érdekesek lettek azok a szuperstrukturált alkotások, amelyek a följebbi „irány”-ba hatottak). Mindez nem jelenti, hogy a különféle nyelvű, nemzeti irodalomtudományok (akár a fogalmi készletet tekintjük, akár a megcélzott terminológiai rendszerre gondolunk, akár az ennek háttérben alakuló elméleti gondolkodásra) feladnák azt a (nemzeti, anyanyelvi) tudományos örökséget, amelyet folytatnak, amelyet tagadnak, amellyel szemben új pozíciót igyekeznek elfoglalni-kialakítani. S bár Kulcsár Szabó Ernő egyfelől, a deKON-csoport másfelől inkább (többnyire joggal) bírálni valóra lel a magyar irodalomtudomány élő és halott múltjában, s támaszul egyfelől a német(nyelvű), másfelől az angol(nyelvű) elméleti iskolák tárházából merít, a szóhasználatok *akartsága*, a törekvés a megfelelőnek érzett terminológia megteremtésére, illetőleg az állandó számvetés igénye jelzi: a hagyománytörténésnek olyképpen is részesei, hogy mindenekelőtt az anyanyelvi tudományosság megmerevedettségét kívánják lazítani. S ha átérzik (mert átérzik) a jelenkori

magyar irodalom/tudomány (és nemcsak a tudomány) értékrendszerének válságos voltát, akkor ez számukra is – Peter V. Zima szavait kérem kölcsön – a szemantikai relevancia válságaként jelenik meg. Az igazságkereső elméleti vagy retorikai-politikai diszkurzushoz hasonlóan – vélekedik továbbá Zima – a fikció az irodalmi és a nem irodalmi szövegeket pastiche-ban, paródiában vagy ironikus összefüggéseiben dolgozza föl. Az a deKON-csoport, amely a magyar irodalom egy-egy alkotását happeninggé transzformált „de”-konferenciákon mutatja be, tudatosítja a tudománynak és a társadalomnak ezt az állandósuló szemantikai válságát, kilép a konferenciák konvencionális diszkurzusából, és megalkotja a konferenciák pastiche-át, paródiáját, mintegy idézőjelek közé teszi a tudományos tanácskozások külsőségeit. Hogy aztán mindehhez a csoport föllelje az adekvát nyelvezetet, ráleljen a maga számára és a maga gesztusait érzékeltető szociolektusra. Nyilván ez lényegileg el fog térni a Kulcsár Szabó Ernő által a maga nézőpontjából egyáltalában nem jogtalanul igényelt elméleti/tudományos megfontolásoktól; bár azt sem tartom elképzelhetetlennek, ha valaki szabályos konferencián, „jól öltözötten”, betartva számos, nem mellékes külső formát (például a jelenlévők megszólítását), mondjuk, Garaczi László nem szabályos „ovis” történeteiről ad elő. *Mindazonáltal* (nem tudom, a tisztelt olvasó észreveszi-e, hogy ez az ómódi kötőszó az ironikus hangvételt van hivatva jelezni?), tehát: mindazonáltal hermeneutikai-ki-fejtően „komoly” és a dekonstrukciós-deKON-os-nyelvjátékos hanghordozás, magatartás, gesztus nem feltétlenül kell, hogy kizárja egymást, annak ellenére nem, hogy az egyikből Gadamerre és eredeti Nietzsche-szövegekre, a másikkól inkább a játékosságtól szintén kevésbé mentes, bár kissé egyoldalúan interpretált Derridára és egy többszörös áttételen keresztül látott Nietzschére nyílik-nyílnak kapu. Csakhogy (nyakig belesüppedve a metaforába) egymás felé nyílik-e?

Egyelőre ama kevés „valódi” tényből azt emelhetem ki, hogy Kulcsár Szabó Ernő megírta az 1945–1991 közötti időszak irodalomtörténetét, és jól megalapozott elméleti aspektusból nem egyszerűen újraírta egy periódus historikumát, hanem például szolgáltatott arra is, hogy miféle előnyökkel járhat a *történetiségnek*, a *megértésnek* és nem utolsósorban az *irodalomnak* együtt szemlélése, illetőleg a létrejött szöveg miféle buktatókat rejthet. Rokonszenvező figyelemmel kísérem Kulcsár Szabó törekvéseit, amelyek arra készítették, hogy „az esztétikai tapasztalat horizontváltásaira irányuló vizsgálatok hiánya miatt, és e hiány folytonosságának mind fenyegetőbb tudatában” egy „olyan irodalomtörténeti értelmező rendszer kialakítására” tegyen kísérletet, „amely az esztétikai tapasztalat horizontváltásainak nézetéből értelmezhetné az irodalom történetét”. Ezt viszont képtelenség megtennie az unos untilig használt, sőt, elhasználandó fogalmi apparátussal. Már Zima is arra figyelmeztetett, hogy például a társadalom (Gesellschaft) nem írható le a valóság (Wirklichkeit), a lét (Sein), a társadalmi valóság (gesellschaftliche Wirklichkeit) terminusokkal, hanem szociolektusok és diszkurzusok összeműködéseként fogható föl, ekképpen – folytatja – a fikcionális szövegek bemutatása (Darstellung) intertextusként (szövegközikiént) lehetséges. A fentebbiekből két tényezőt külön ki szeretnék említeni:

1/ Magam, ahol lehet, magyar szavakat használok, s nem szívesen élek a sokkal kényelmesebb honosított idegen kifejezésekkel. Meghatározott esetekben azonban nemigen mondhatunk le a nemzetközivé lett terminusokról, mivel azok igazolják vissza a párbeszédben (ezúttal is jobb: a dialógusban) való benneállást. Azok, akik Kulcsár Szabót kárhoztatják honosított és kevésbé honosított kifejezéseiért, talán időnként erre is gondolhatnának.

2/ Zima szövegszociológiai elképzelése csak bizonyos sávon érintkezik Kulcsár Szabó elméleti megfontolásaival. Mégis, „kontroll”-példaként alkalmasnak bizonyulhat a(z irodalom)tudományos „beszéd” kétségeinek (ezúttal nem: dilemmáinak!) körvonalazására. Annál is inkább, mert válságélményből, sőt, válságtudatból táplálkozik mindkét kutató nézete: Kulcsár Szabó a magyar irodalomtudományos anomáliákat (megint egy idegen szó!) tűzi tollhegyre, Zima 1992-es komparatistikai kézikönyvében viszont azt az általánossá lett, szellemi lustaságra valló tézist vitatja, hogy az összehasonlító irodalomtudománynak nincsen szüksége önálló módszertanra (metodológiára).

A deKON-csoport már rendelkezik kiadványsorozattal, egyelőre vegyes tartalmú és ingadozó színvonalú tanulmányokkal, friss szemlélettel, olykor nagyotakarással, máskor keveset markolással: ám életkori sajátosságként ebben a pillanatban még monográfiával nem(igen): hacsak nem számítom ide Kiss Attila (ekkor még nem Atilla): *The semiotics of Revenger* című érdemes kisdoktori disszertációját (Szeged, 1995), amely az Erzsébet kori, illetőleg az angol reneszánsz tragédiák szubjektivitás-problémáját és a bennük kimutatható abjectio-t tárgyalja közel száz lapon.

A magyar irodalomtudományban viszonylag sokáig elhúzódo és csupán erkölcsi (morális?) győzelmek tarkította kísérletek sürgették a „váltást”. Az 1962-ben hivatalos engedélyezést kapott összehasonlító irodalomtudomány a kényszerűen megszakadt „nyugati” kapcsolatok legalizálását tette lehetővé, a *Helikon Világirodalmi Figyelő* olykor szerkesztői óvatosságokkal magyarázott tematikus számai a módszerek sokféleségét dokumentálták, Szauder József eszmétörténeti és Németh G. Béla poétikai, Julow Viktor stíluspluralitást hirdető, Barta Jánosnak német filozófiai stúdiumaira visszautaló dolgozatai éppen úgy hozzájárultak az áttöréshez, mint Martinkó Andrásnak, Rába Györgynek, Tamás Attilának egymástól is eltérő, a hivatosság irodalomszemléletével a sorok között, mögött és előtt vitatkozó, az irodalmiság, a nyelvi megalkotottság mi-benlétét firtató írásai. Itt kell az MTA Irodalomtudományi Intézete Elméleti Osztályának, valamint a szegedi elméleti iskolának küzdelmére utalnom, előbb egy hajlékonyabb realizmus-, majd egy korszerűbb irodalomfogalomért. Ezek a nehéz körülmények között született próbálkozások egyrészt jelentős irodalomtudományos életműveket, még sokáig idézendő könyveket, tanulmányokat eredményeztek, másrészt lehetővé tették a Kulcsár Szabó Ernő-típusú irodalomtörténész-gondolkodóknak, hogy az elődök fojtott szavaira friss szóval felelhessenek. Kulcsár Szabó könyvében joggal emeli ki Németh G. Béla Heideggeren edzett versértelmezéseit és irodalomszemléletét, mint az 1970-es esztendőkből a fordulatot jelző álláspontot. Azt hiszem, nem kisebbítem az általam is igen nagyra tartott tudós munkásságának fontosságát, ha mellette és vele együtt emlegetem azokat, akiknek hevenyészett névsorával szolgáltam. Kulcsár Szabó úttörése viszont a deKON-csoport tagjai előtt tisztította az utat, az ő irodalmi értéket és nem politikai virtust (nem erényt, tisztelt puristák, hanem virtust, mondjuk: Baróti Szabóék értelmében), még egyszer: virtust becsülő, határozott elméleti alapállásból megfogalmazott kritikái, Németh Lászlóról készült elemzéseit egyszerre jelentettek és jelentenek mércét és kihívást, újabb munkái akképpen „provokálnak”, amiképpen Jauszra hivatkozva az irodalomtörténet, mint irodalomtudományi provokáció jelen kell(ene), hogy legyen azok gondolkodásában, akik már nemcsak a történelem, hanem az irodalomtörténet végéről is beszélnek.

Aligha indokolt Kulcsár Szabó egzaktásra törekvő tárgyiaságát szembeállítanunk a deKON-osok (túlozzunk) exhibicionizmusával. A szubjektív tényező még a leg-szürkébb, leginkább távolságot tartó előadásából is kibukik, s ha valaki komolyan szá-

mol az idő és a tér tényezőjével a maga szituáltságát (helyzettudatát?) vagy valamely narratív struktúrát (szerkezetet?) elemezve, gondoljon a mottóban idézett Kant-mondatra. Amiben békévé oldódik számomra hermeneutika és poszt-értelmezés: Gadamer egy fejtegetése, amelyet e nyúlóssá vált töprengéssorozat végére szántam, s íme, oda is került:

„aki egy szöveget meg akar érteni, az kész engedni a szövegnek, hogy magától mondjon valamit. Ezért a hermeneutikailag iskolázott tudatnak eleve fogékonynak kell lennie a szöveg mássága iránt. Az ilyen fogékonyságnak azonban nem előfeltétele sem a tárgyi »semlegesség«, sem önmagunk kikapcsolása, hanem magába foglalja saját előzetes véleményeink és előítéleteink vállalását, melyben megmutatkozik a mi másságunk. Tudatában kell lennünk saját elfogultságunknak, hogy maga a szöveg megmutatkozzék a maga másságában, s ezzel lehetővé váljék számára, hogy tárgyi igazságát kijátszthassa a maga másságában a mi előzetes véleményünkkel szemben.”

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

Gadamer, Hans Georg: *Igazság és módszer*. Budapest, 1984.

Zima, Peter V.: *Textsoziologie*. Stuttgart, 1990.

Zima, Peter V.: *Komparatistik. Einführung in die Vergleichende Literaturwissenschaft*. Tübingen, 1992.

Horváth János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Budapest, 1976.

Barta János: *Madách Imre*. Budapest [1943].

Kovács András Ferenc: *Üdvözlét a vesztesnek. 1883–1993*. Budapest, 1994.

Visky András: *Hamlet elindul*. Chicago–Marosvásárhely, 1995.

Tamás Attila: *Értéktéremtők nyomában*. Debrecen, 1994.

Kazinczy Ferenc Összes művei. S.a.r. Abafi Lajos. Budapest, 1879. I.

Welsch, Wolfgang: *Unsere postmoderne Moderne*. Weinheim, 1988.

Kovács Sándor s.k., Odorics Ferenc: *Posztmagyar*. Szeged, 1995.

Kulcsár Szabó Zoltán: *Intertextualitás: létmód és/vagy funkció*. Irodalomtörténet, 1995. 495–541.

Kulcsár Szabó Ernő: *Az új kritika dilemmái*. Budapest, 1994.

Kabdebó Lóránt–Kulcsár Szabó Ernő (szerk.): *Az irodalomértés horizontjai*. Pécs, 1995.

Tiszatáj, 1994. 1. szám (itt jelent meg öt ismertetés Kulcsár Szabó Ernő *A magyar irodalom története 1945–1991*. című könyvéről).

BOCSOR PÉTER

Megváltó elméletek

Ha betekintünk a mai irodalomelméleti szövegekbe, úgy tűnhet, hogy növekszik a szintézisre törekvő és kevésbé körülhatárolható elméleti álláspontból megszólaló írások száma. Az efféle munkák, melyek nem a kortárs irodalomelmélet sokat idézett szerzőitől származnak, feltételezik, hogy az irodalomértésről való gondolkodás olyan pontra ért, ahol a ma is ható teóriák több évtizedes jelenléte elegendő történeti háttérrel biztosít ahhoz, hogy átfogó és objektív vagy legalábbis semleges vélekedéseket fogalmazzunk meg.

Ilyen jellegű megközelítés az is, ha arra kérdezzük, hogy ezek az elméletek hol helyezkednek el az őket körülvevő társadalom politikai spektrumán, hogyan viszonyulnak a fennálló intézményrendszerhez.

Az alább következőkben ennek a kérdésfeltevésnek a csapdait járjuk körül a strukturalista, a marxista, a dekonstrukciós és a feminista irodalomelméletek politikai kontextusába betekintve, és Peter Washington *FRAUD Literary Theory and the End of English*¹ című könyvével vitázva.

Bizonytalan talajra lép, aki különböző nézőpontokat megjelenítő elméletek előfeltevéseinek összefüggéseit vizsgálva, azokat *továbbgondolva*, szélesebb elméletrendszerek megnevezésére tesz kísérletet. Gondolkodásunktól azonban nem idegen, hogy eltérő nyelvet használó, esetleg egymástól távoli korokban teret nyerő vagy akár különböző területtel (például zenével, építészettel, politikával vagy irodalommal) foglalkozó elméletek között párbeszédet kezdeményezzünk. Ennek egyik oka az, hogy az efféle előfeltevések mentén való továbbgondolás stratégiája nem sokban különbözik a magukra az elméletekre irányuló megértő tevékenységtől, mely egymásra épülő érvek viszonyrendszerét igyekszik feltárni.

Ezért nem meglepő felvetés az irodalomelméletek és a politika viszonyának vizsgálata. Noha kevés elmélet szán tágabb teret a maga politikai pozíciójának, nem ismeretlenek azok a vélekedések, amelyek szerint a hagyományos történeti alapú kritikát például jobboldali politikai erők támogatják, míg a feminista irodalomelmélet baloldali nézetrendszert képvisel.²

Washington hasonló meggyőződéssel rokonítja az említett négy elméletet a balvagy szélsőbaloldali ideológiákkal, megkérdőjelezve a radikális politikai elképzelések és az irodalomelméletek kölcsönhatásának jogosságát. Ezt nevezi *radikális irodalomelméletnek*, melyet a politikai nézetek explicit vállalása és terjesztése jellemez, amelyre a vele foglalkozók például az egyetemi oktatás kereteit használják fel. Emellett azt veti a négy elmélet szemére, hogy azok tudományos, kulturális és politikai hegemoniára törekednek a filozófia és a teológia korábbi pozíciójára pályázva.

Felvethető, hogy a tudásról való gondolkodásban bekövetkező *nyelvi fordulat* terelte az érdeklődést az irodalomelméletre, biztosítva ezzel számos hagyományosan ismeretelméleti és ontológiai kérdés érvényességét az interpretációs stratégiákkal foglalkozó diszkurzus számára. Az azonban valóban feltűnő, hogy az európai egyetemeken, és főként az észak-amerikai kontinensen mennyire megerősödtek az irodalomtanszékek, és azok hogyan ontják az elméleti kérdésekben alapszinten tájékozott diplomáso-

kat. Ilyen helyzetben megnövekszik azoknak a *textuális gerilláknak* száma, akik az ideológiai függetlenség és az objektivitás lehetőségét megkérdőjelezve nyíltan olyan politikai kritikát gyakorolnak, amely gyakran *pozitív indoktrinációnak* hat.³

Ugyanakkor nem könnyű meghatározni, milyen megnyilvánulást ítélnénk pozitív indoktrinációnak. Az irodalommal foglalkozók körének tágulásával valószínűleg megnövekszik azoknak a szöveggyártó műhelyeknek és szerzőknek a szerepe, akik számára kevésbé nyilvánvaló az irodalommal foglalkozás nyelve és az intézményrendszerhez való körülhatárolható viszony mibenléte. Ha pedig egy intézménynek számolnia kell ilyen műhelyekkel, az saját kontúrjainak elmosódását jelzi.

A *textuális gerilla* mítosza pedig megköveteli, hogy az interpretációs csomópontokra szövegeket irányító ellenálló magát az intézmény margóján képzelje el. Az efféle *képváltság* érzését magyarázhatjuk azzal, hogy ezt az ellenállói magatartást a *bentlélet* csálthatatlanul jelző végső megoldásoknak az elvetése jellemzi, ahol az alkalmi eufória forrása a kérdések folytonos újrafeltevése. Gondolhatunk azonban arra is, hogy a szembenállás tudatos vállalását egy etikai döntésből eredő független értékrend motiválja. Ugyanakkor a gerilla tevékenysége során meghozott konkrét döntések mindannyiszor olyan morális kontextusban jelennek meg, amely, mondjuk, meghatározza azokat a folyóiratokat, ahol az illető publikálni hajlandó. Ez a kontextus viszont ellentmond a társadalmi margó kínálta szerepeknek.

Ha tehát pozitív indoktrinációnak és gerillaháborúnak képzeljük az irodalomelméleti vitákat, akkor azok színhelyéül szilárd intézményi struktúrát és leírható tudományos diskurzust tételezünk fel; a résztvevőket pedig vagy pragmatikus szempontok szerint ítéljük el, vagy egy ellentmondásos morális értékrendnek szolgáltatjuk ki.

A társadalomformáló szerepvállalás az említett elméletek közül egyértelműbben vethető fel a marxista és a feminista kritikával kapcsolatban, hiszen azok konkrét társadalmi célkitűzéseket megfogalmazó ideológiai rendszerekből nőttek ki. Azonban az ismeretelmélet nyelvi fordulatainak kontextusában, ahol a világról való ismereteink nyelvi konstituálódása előfeltévesként szerepel, a nyelv működésének vizsgálata és kritikája felhívja a figyelmet az értelmezői stratégiákat vizsgáló strukturalizmus és dekonstrukció vélt vagy valós szándékaira az intézményrendszerrel kapcsolatban. Csupán a tudományos intézményrendszert tekintve viszont a strukturalizmus és a marxista kritika rokonítható, melyek eredetileg elfogadják a kifejtett tudományos elmélet lehetőségét, míg a dekonstrukció és a feminista kritika elméletellenes álláspontból kétségbe vonja azt.

A strukturalista irodalomelmélet, mely az izomorfizmus felfedezésén alapuló elemzési módszerrel vizsgálja a jelentéslétrehozás feltételeit, első látásra besorolható a független elméleti nézőpontot megjelenítő kognitív tudományok közé. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy ez az elmélet megkísérli különböző értékrendszerek létrejöttének és befolyásolhatóságának felderítését, akkor a strukturalizmussal kapcsolatban beszélhetünk ideológia-kritikai szándékról is.

Az első esetben egy strukturalista kritikus például a századforduló novellairódmáról szólva a domináns mítoszok és a visszatérő strukturális motívumok vizsgálatával kísérletet tehetne a novellákban megjelenő női mítosz leírására. A kritikus igekezne tetten érni, hogy ez a mítosz miképp artikulálódik különböző szöveghelyeken, valamint, hogy milyen lényegi jellemzők közősek ezekben az előfordulásokban és azokban a konvenciókban – szélesebb szimbolikus rendszerekben vagy mitológiákban –, amelyekkel összefüggésbe hozhatók. Amikor azonban a társadalmi értékrend is a vizsgálat tárgya, akkor a kritikus kitérne arra, ahogyan az irodalmi struktúrák erősítik vagy ép-

pen kikezdi az érvényes ideológiai előfeltevéseket. Ez esetben a női szakralitás megváltozásának vizsgálata hírt adna a korszak nemi szereprendszeréről, történeti hátteret biztosítva a társadalmi értékrend későbbi folyamatainak megértéséhez. Az ilyen vizsgálat nyilvánvalóan nyomon követhető politikai nézőpontokat jelölne ki.

Az elmélet e két aspektusa között ellentmondásnak tűnhet, hogy eltérő módon vetik fel a *nyelvi referencia* problémáját: a strukturális elemzés a *nyelvi megfogalmazásokon belüli* jelentésalkotó különbségek és hasonlóságok megfigyelésére helyezi a hangsúlyt, az ideológia-kritika pedig a referencia érvényesítésével a *társadalmi valóságról* igyekszik képet kapni. Amennyiben elfogadjuk a strukturalista irodalomelmélet efféle inkonzisztenciáját, akkor talán sikerült leleplezni és aláásni e szemlélet politikai célkitűzéseit. Az ellentmondás közelebbről szemügyre véve azonban más következtetésre jutunk.

Az elmélet strukturális elemzésnek nevezett aspektusa abban a pillanatban, ahogy megkísérli megfogalmazni az érintett szélesebb szimbolikus rendszereket vagy az aktuális konvenciót, kilép a szűken értelmezett fikcionalitás területéről, hiszen bármely konvenció leírásához ideológiailag körülhatárolható szempontrendszer szükséges. Másfelől pedig az ideológia-kritikai megközelítés által megfigyelt társadalmi viszonyrendszer és annak történeti modellekben való leírása éppúgy ideológiai kritika alá vethető forrásokból táplálkozik, mint az ilyen kontextusban vizsgált irodalmi művek.

A strukturalista irodalomelmélet politikai pozícióinak leírásával felmerülő nehézségekhez hasonló problémákkal kell szembenéznünk, ha a dekonstrukciót vizsgáljuk ilyen szempontból. A strukturalizmussal ellentétben a dekonstrukció nem egyetlen tudományos modellek kialakítását tűzi ki céljául, csupán értelmezői stratégiák vizsgálatát végzi, esetében mégis a fent leírtaknál szélsőségesebben vethető fel az ideológiai törekvések érvényesülésének kérdése. Ha elfogadjuk, hogy bármely elméleti diszkurzusról elmondható: az nem más, mint az elgondolható vélekedések egy kontextuálisan meghatározott előfordulása, akkor könnyen érvelhetünk amellett, hogy ennek az értelmezési módszernek a követői képesek érzik magukat a társadalom ideológiai és intézményi kritika általi átformálására. Ez a tevékenység pedig az interpretáció pluralizmusának – vagy akár a hermeneutikai anarchiának – hangsúlyozásával forradalmi színezetet kap, tehát felvethető, hogy az értelmezői szabadságra való törekvés a politikai felszabadítás igényét rejti magában. A dekonstrukció ilyen felfogása által megfogalmazott problémák – a kritikus diktátori szerepe a szerzői autoritás helyett, továbbá a differenciális rendszer esetlegessége a konszenzuson alapuló referencia helyett – a dogmatikus szkepticizmus vádjából következő ellentmondásokból erednek.

Egy szélsőséges szkepticizmusra épülő rendszerben könnyen kimutathatók következetlenségek, hiszen a szkepticista rendszer fogalma maga is ellentmondásos. Ezt a problémát a gondolkodás történetében már számos alkalommal megfogalmazták olyan elméletirők, akik a tudás alapjait megkérdőjelező gondolkodókat bíralták Pürrhontól Hume-ig. Maga Hume is nyilvánvalóvá tette az *Értekezés az emberi értelemről* utolsó fejezetében, hogy csak igen erőteljes érveléssel képes alátámasztani javaslatát egy alkalmazható, *mérsékelt szkepticizmusra*. Ezek után valószínű, hogy a dekonstrukció elméleti körvonalainak megrajzolásához nem jutunk közelebb, ha egyszerűen dogmatikus szkepticizmust emlegetünk. Ez azt jelenti, hogy noha nyilvánvalóan minden dekonstruktivisták elméleti szöveg és értelmezés ki van téve politikai interpretációnak, kevés esély van arra, hogy egy kétpólusú mátrixon – jobb és baloldal között – azokat magabiztosan elhelyezzük.

A dekonstruktív irodalomtudománnyal összetett viszonyban álló posztmodern elképzelések a társadalomról rávilágítanak az újabb elméleti megközelítésekhez rendelt

politikai kontextus irrelevanciájára. A *digitális forradalom* fogalma – melyben egyebek között a *forradalom* felfogásának megváltozása is lényeges összetevő – ráirányítja a figyelmet az információ áramlásának gazdasági vonatkozásaira⁵. A gazdasági szerkezet megváltozása pedig bizonyosan eltolódásokat eredményez az érintett társadalom hatalmi struktúrájában. Ebben a helyzetben megkérdőjeleződik a szilárdnak hitt politikai intézményrendszer – akár a demokratikus elvekre épülő *állam*-felépítésének érvényessége, legitimációs csomópontjainak és problémakezelési stratégiáinak működőképessége. Mindez ismét arra figyelmeztet, hogy az elfogadott politikai diszkurzus szótárával nehezen tehetünk fel kérdéseket a kortárs irodalomelméleteknek.

A marxista és a feminista irodalomelmélet politikai szerepvállalásával kapcsolatban felvethető ismeretelméleti kifogások hasonlóak a strukturalizmus és a dekonstrukció megfelelő problémáihoz. A marxista kritikust gyakran éri a vád, hogy – a strukturalizmushoz hasonlóan – olyan átfogó elméleti alap létrehozására törekszik a marxista terminológia segítségével, amely kizárólagos érvényű társadalomértelmezést sejtet. A feminista kritikusként viszont az vehető a szemére – a dekonstrukció bírálatával párhuzamosan –, hogy a feminista szempontok szerinti társadalomkritika, miként a feminista kánon is, esetlegessé válik, ha komolyan vesszük a radikális feminizmus által elfogadott tételt, miszerint az igazság, akár az irodalomtörténet maga, fikciós struktúrában mutatja meg magát. Ezek a problémák a fent említett kifogásokkal rokoníthatók, és velük megegyező módon nem hiteltelenítik, de nem is ragadják meg a marxista és a feminista kritika politikai törekvéseit.

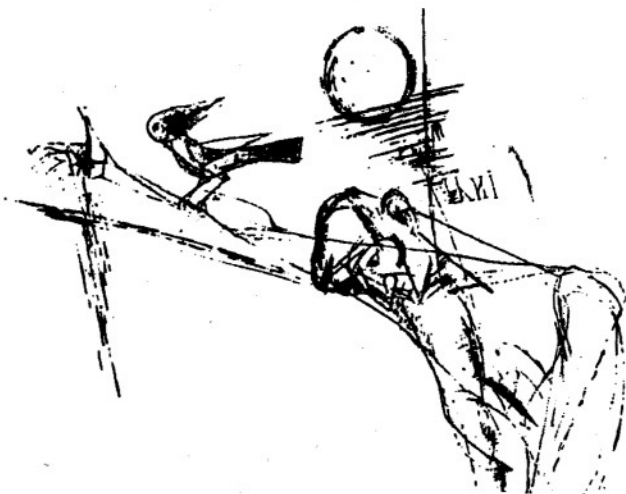
E két elmélet politikai kontextusba helyezése azonban a strukturalizmustól és a dekonstrukciótól eltérő kérdéseket is felvet. A marxista és a feminista kritikát mozgató mítoszok (a társadalmi egyenlőtlenség, valamint egyfelől a termelőerők és a termelési módok konfliktusa, másfelől pedig a *női élmény [female experience]* központi szerepe) mindkét elméletet olyan morális kontextusba helyezik, amelyben az elnyomott osztályok és a nők jogai fontosabbnak tűnnek, mint az irodalom vizsgálata, ezért kell az irodalomtudományt a fenti értékek körül kialakítani.

Ez egy olyan nézőpontból fogalmazható meg problémaként, ahonnan az ismeretelméleti radikalizmus és a radikális politikai törekvések közti kapcsolat merő retorikának tűnik, vagyis hogy a kapcsolat az előfeltevések bizonytalan és ellentmondásos rendszerére épül. Ugyanez elmondható azonban az elméletekhez hozzárendelt politikai diszkurzusról, sőt, általában az elméletek gyakorlati konzekvenciáiról is⁶. Ebben az értelemben tehát a tárgyalt elméleteket reagálásra készítő *társadalmi valóság* nem olyan szövegen kívüli realitás, amelyhez bármilyen viszonyulás inkonzisztenciát okozna az azt problémaként kezelő elméletekben.

Mindezek alapján elmondható, hogy a jelenkori irodalomelméleteknek az a feltevése, miszerint a nyelv és a valóság viszonya miatt a domináns elméleti diszkurzus befolyásolása a valóságról alkotott elképzeléseink – esetünkben a társadalmi valóság – megváltoztatásához vezetnek⁷, nem foglal magában olyan transzformációt a politikai érdekérvényesítés irányában, amely kijelölné azok konkrét politikai pozícióit, vagy leleplezné az értelmező stratégiák mögött meghúzódó szándékolt indoktrinációt. Bár mely elmélettel szemben támasztható olyan igény, hogy az megfogalmazza és folytonosan újragondolja viszonyát a társadalmi diszkurzusban való jelenlétét biztosító intézményrendszerhez, de ezt csak az aktuális intézményi szerkezetre vonatkozó érvényes állítások kontextusában érdemes tennie. Az efféle állítások érvényességét pedig a kortárs irodalomelméleti viták színterén megjelenő elgondolások erősen befolyásolják.

JEGYZETEK

1. Peter Washington, *FRAUD Literary Theory and the End of English*, Glasgow: William Collins Sons Co. Ltd, 1989.
2. Még olyan aktuálpolitikai értelmezések is szárnyra kapnak, miszerint például Magyarországon a hermeneuták a Magyar Demokrata Fórum, a dekonstruktorok pedig a Szabad Demokraták Szövetségének szimpatizánsai. Ezek azonban már olyan meggondolások, amelyek az irodalompolitika vagy akár az irodalmi intézményrendszer támogatottságának viszonyait firtató, gyakran anyagi érdekeket megjelenítő aktuális viták színterén érvényesülnek.
3. Így aztán nehéz megmondani, hogy az irodalomelmélet csupán inspirálója-e a humán tudományoknak, vagy uralni igyekszik azokat. Különösen akkor, amikor a jelentősebb elgondolásokkal szemben fölmerül az igény, hogy azok a fennálló értékrenddel szemben álljanak. Ezzel kapcsolatban Szilasi László így fogalmaz: „...az interpretáció, minden irodalomtudományos művelet alfája és ómegája, egy olyan egyedi és semmire sem való dolog, ami vagy nem is létezik a fennálló rendszerek számára, vagy rögtön, léténél fogva megbillenti azokat.” („Nyakvers (Irodalmilag releváns kontextus-e az angol jog?)”, Kovács-Odorics (szerk.), *DEkonFERENCIA*, Szeged- JATE Irodalomelmélet Csoport, 1984. 41.)
4. S az sem véletlen, hogy Pürrhon egyetlen írást sem hagyott hátra.
5. Az Egyesült Államokban például precedens értékű jogi problémákat okoz a *Microsoft Inc.* tevékenysége, melynek axiómája szerint a szoftver fogalmába úgyszólván minden belefér. Ezért a hagyományos gazdasági (így a kereszttulajdonlás megelőzését célzó) törvények érvényességét felfüggeszti például a bankrendszerben és a filmiparban való egyidejű részvétel, melyek csupán az információ alapegységének mennyiségi vonatkozásaiban és elrendezésében térnek el.
6. Erről Stanley Fish részletesen szól a *Consequences* oldalain.
7. Gondoljunk például a mai amerikai angolban normaként bevezetett *politikailag helyes* [politically correct] nyelvhasználatban érvényesülő feminista törekvésekre.

K R I T I K A

A meztelen magyar férfi (nő)

ESTERHÁZY PÉTER: EGY NŐ

Az **F** jel jól ismert horizontot jelöl a magyar irodalomértés jelen hagyományában. Megítélése egyértelműen pozitív, különféle értelmezői közösségek számára jelent kanonikus szövegtörzset. Ez annál is érdekesebb, hiszen a szövegekkel legtöbbször kapcsolatba hozott fogalom, a *postmodern* hazai befogadást sokan és sokszor bírálták, megkérdőjelezték. S valóban, a kortárs irodalom keletkező első- és másodlagos szövegeinek többsége a modernség szemléleti egységében, egységességében gondolkodik. Olyan szövegekkel állunk tehát szemben, amelyek korszakküszöbön innen és túl is érdekesnek bizonyultak. Ugyanakkor a recepció nemigen szolgál új olvasatokkal, sőt, az újabb művek elítélő bírálatának hivatkozásaiból a korábbi szövegek elismerése és nem ismerése olvasható ki. Egy mű klasszikus volta a hazai értelmezői gyakorlatban egyenértékű annak „impotenciájával”, normakövető pozíciójával. A kanonizált szerző újabb munkái tehát egy mitizált előddel találják magukat szemben, s ha a hagyomány elmásolására (*misprision*) tesznek kísérletet, saját korábbi „tradicionalizmusuk” nevében ítélik el őket. E művek helyzete azért problematikus, mert a korábbi művek narrációs stratégiái egy olyan értelmezői horizont létrejöttét tették lehetővé, mely a műveket a modernség felől olvasva *eltekint* azok széttartó, disszemináló eljárásaitól. Erős olvasatok jöttek tehát létre, amelyeket a monolit előfeltevés-rendszerek elhárító mechanizmusait működtetve elmásolták a szövegek szubjektív törekvéseit. Esterházy korábbi regényei annyiban járultak hozzá a félreolvasáshoz, amennyiben rájátszottak a modernség regényhagyományának maszkkészítő eljárásaira (Paul de Man), elbeszélés módjuk ezen tradíció újraértése.

A jel által jelölt elbeszélésrend a személyesség, önéletrajziség, nagy elbeszélői kompetencia jelenségeinek körében értelmeződik. Olyan maszkról van tehát szó, amelyik a modernség maszkkészítő eljárásait sikeresen alkalmazza. A romantikától örökölt hagyomány, mely a művek önéletrajzi kontextusát emeli ki, ebben a szövegrendszerben magas szinten működik. Valójában a nyelvi inhomogenitás által tagolt horizontot egyáltalában nem homogenizálja az implicit szerző maszkja, legfeljebb olyan nézőpontból, ahonnan az identikusként értett biográfiai szerző szavatolhat a mű egységéért. A (kvázi)életrajzi utalások ezen a ponton a befogadói horizontok hasadásához vezetnek, hiszen a korszakküszöb előtti nézőpont számára a „hagyományos” elbeszélő hangja biztosítja a mű szubsztancialitását, egy ettől eltérő olvasat ellenben a prózapoétikai tradíció dekonstrukcióját látja benne. Hasonlóan kettős lehet egyes megidézett műfajok szerepe, hiszen például az esszé, vagy akár az anekdota, melyek igen gyakori beszédmodok e művekben, egyrészt korlátolatlan kompetenciájú szerzőfunkciót implikálnak, másrészt a nézőpontok multiplikációját teremtik meg.

Adott tehát egy olyan jól megcsinált szerzői maszk, mely elsősorban az életrajzi retorikájú szövegrészek, valamint az állandó önreflexivitás következtében a befogadók jelentős része számára hagyományos prózapoétikai szerkesztésmóddal azonosul. Az

Egy nő című könyv nélkülözi a maszkkészítés ezen összetett, kétarcú eljárását. A kritika iszkolása elsősorban annak köszönhető, hogy ebben a könyvben az egyes részek disszeminálódását nem lehet egy maszk egységének illúziójával korlátozni. Ennek két fő oka, hogy az egyes részek retorikája egységes, nincs a szövegeken belüli domináns műfajváltás, másrészt a részek identitását egységesítő szerzői funkció megalkothatóságát nem támogatják a megszokott eljárások: az önéletrajzi retorika és az önreflexivitás.

Esterházy új műve tehát kétségtelenül más retorikai felépítettségű, mint a korábbi művek. A jel, mely a *Magvető* öt kötetes sorozatán* a szerzői név és a címek együttes méretét is meghaladja, fel sem került az új könyv külső borítójára. Feltételezhetjük, hogy ebben a műben a szerzői maszk átstrukturálódásának lehetünk tanúi. Nézzük meg hát közelebbről az új Esterházy-maszkot. Az egyes szövegekben az első sorok olyan beszédhelyzetre utalnak, melyben egy férfi beszél. Ezt a grammatikai alanyt a könyv hátsó borítóján található (szerzői?) utasítás, valamint Radnóti Sándor és Szokolczay Lajos** egyaránt identikusnak tételezte, s a bírálók az implicit szerzővel azonosították. Annak ellenére, hogy a szövegek alapján nem állítható össze egyetlen férfi identitása. Nem állíthatjuk, hogy egy férfi beszélne a könyvben. A bírálók azon kritikai észrevétele tehát, mely a könyv szerkesztetlenségét, sőt, összefüggéstelenségét kárhóztatja, két prózapoétikai funkció indokolatlan azonosításából ered. Ennek hátterében a megszokott szerzői maszk háttérbe kerülését feltételezhetjük.

Az eddigiekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az *Egy nő* radikálisabb poétikai eljárásai széttartó, széttartóbb szöveget eredményeznek, mint amit a korábbi művek egységes maszkja megengedett. Csakhogy, mint már kitértünk rá, a jel csak a befogadók egy része számára jelenthet disszeminációt korlátozó funkciót, s eltűnése nem jelez automatikusan radikálisabb poétikai eljárást. Az *Egy nő* figyelmes olvasása alátámasztja a fenti gyanút. Az egyes szövegek férfiszereplőinek különálló szólamait egységesíti az a horizont, amelyből ezek mindegyike feltűnik. A széttartó identitású szövegek befogadásának folyamán létrejön tehát egy egységes horizont, egységes implicit szerzői image (nyilván ez vezethette félre a bírálókat). Ennek a szerzői identitásnak a meglétére utal a hátsó borító is. Az ott szereplő szövegek közül a középső ugyanis nemigen fogható föl másként, mint a szerző egyfajta hozzá(nk)szólása. Ez a kis szöveg annak a kompetens személynek a nevében szól hozzánk, akinek hatalmában és érdekeiben áll megmondani, hogy a cím zsákbamacska-e, vagy hogy miről szól a mű. Retorikájában pontosan azokat a paramétereket hagyja figyelmen kívül, amelyeket a *Bevezetés a szépirodalomba* fülszövege problematizált, s magas színvonalon ki is játszott. Érdekes az a tény is, hogy az eddigi Esterházy művek közül az *Egy nő* az első, amelynek címében tematikai jellegű utalás rejlik, azaz nem a diskurzus tagítása, hanem szűkítése a funkciója.

A szerzői maszk reflektáltságának megszűnése összességében egy olyan elbeszélés-technika megjelenésével járt együtt, mely a szövegalkotói kompetenciát felértékelve az egyirányú kommunikációt helyezi előtérbe. Leszűkülnek ugyanis az identikus implicit szerzői horizont, és az attól eltérő szempontok dialógusának esélyei. Mintha a külső borítóról az elrejtett „igazi fedélre” átkerült identifikáló jel, az a szerző diskurzus-korlátozó funkcióinak előtérbe kerülését, és e szándék elrejtésének vágyát jelezné.

Az *Egy nő* tematikailag párhuzamban állítható a feminista kritika egyes felvetéseivel. A nemi szerepek relativizálásának kérdése kulcspozíciót foglalhat el ebben az olva-

* Már a cím is árulkodó: művei, öt kötetben

** Holmi, 1995/12., 1778.; Kortárs, 1995/9., 115.

satban. Az egyes szövegek a maskulin mítosz monológjának műfajára játszanak rá (ezt azonosította Szakolczay a szerzői magánbeszéddel). A férfi nemi szerep dekonstruálásának példáját láthatjuk abban a többször ismétlődő szerkezetben, ahol a maskulin és feminin szerep hagyományos paramétereinek (gender) felcseréltségét, s így a férfi hátrányos diskurzushelyzetbe kerülését az elbeszélő a genitáliák feltáráásával (sex) igyekszik helyreállítani (pl. [11], [16]). Hasonló jelenség az elbeszélő nemének lokális relativálása (pl. [85]), illetve a homoszexualitás szembeállítása a heteroszexualitással (pl. [90], [93]). A maskulin beszédmód egyfajta kritikája az a szűk horizont, amely az elbeszélő monológjait jellemzi, s kijelöli az implicit szerzői image horizontjának körvonalait (ennek ironikus kinyilvánítása, „leleplezése”: [8]). Csakhogy a maskulin mítosz mint tárgy van jelen ebben a diskurzusban (ahogy ezen mítoszi szólamnak is folyton tárgyyszerű alakulata a feminitás, ezt jelzi többek közt a majd minden szöveget bevezető „Van egy nő.”). Ennek köszönhető, hogy sem a maskulin-feminin viszony, sem a kritikai nézőpont és a maskulin elbeszélő viszonyrendszerében nem jön létre dialógus. Nem legitimálódik megfelelően a szövegben a nemi identitásról és a szexualitásról való beszéd, s mivel a leginkább negatív meg határozott szerzői, valamint a nem különösebben összetett maskulin szólamokon kívül más horizont nemigen jut szóhoz, némileg egy-síkú beszédmód jellemzi a könyv egészét. A hasonló tematikájú korábbi Esterházy-művek sikeresebben oldják meg a szexualitás közhelyeinek és pátoszáinak együttes megjelenítését. A barokk nyelvi hagyománynak és Csokonai Lili szerelmi történetének, vagy a Kommunista Magyarországi Pártjának és a pornográfiának a párbeszéde valóban mindkét szólam „többet mondását” tette lehetővé.

Felmerülhet a kérdés, hogy fallogocentrikussággal joggal vádolható magyar közgondolkodás számára nem produktív szerepű-e egy ilyen kérdésfelvetéseiben provokatív könyv (Nádas Péter a „nagykorúságra” vonatkozó kijelentése ebben a kontextusban nyerhet értelmet). (Magvető, 1995)

Palkó Gábor

Fanni hagyományai*

A gesztus, amellyel a DEkonFERENCIA II. élt, sokkal inkább kelti a konferenciákra jellemző egység vagy identitás illúzióját, mint ahogy az az első DEkonFERENCIA alkalmával történt. Most ugyanis a szervezők a magyar irodalomtörténetben viszonylag biztos pozíciót magáénak tudó *Fanni hagyományai* központba állításával a tematikusság erősen összetartó keresztjét vették magukra. Minden bizonnyal nagyobb munka e kereszt árnyékában a széttartáson, a disszemináción és a gyümölcsöző különbözően munkálkodni, hiszen végül is egy konkrét szöveg az, ami az interpretáció tárgyát képezi. Itt azonban ellenvetést kell tenni önmagunknak. Talán rosszul gondoljuk el a *tematikusság* fogalmát, ha azt az egy irányba tartás ígéreteként vagy metaforájaként olvassuk, vállalt, explicit vagy performatív pecsétjeként. A *Fanni hagyományainak* a kö-

---

* FANNI hagyományai. A Szegeden (in Mojo), 1994. november 10–11-én megrendezett DEkonFERENCIA II. anyagából összeállított kötet. Szerkesztette Odorics Ferenc és Szilasi László. Ictus és JATE, Irodalomelméleti Csoport. Szeged, 1995.

tet (*Fanni hagyományai*, DEKONFERENCIA II.) szövegeire oly jellemző szoros olvasása (a szoros szövegolvasás természetszerűleg fenyegeti az értelmezés koherenciáját, illetőleg az értelmezések közti eltérés nagyobb lehetőségét biztosítja), valamint a kiterjedt elméleti és intertextuális „lábmunka” tesz az, hogy bizonyos közös nevezők, „tanulmányok” vagy azonos szöveghegyek markánsa bővülése ellenére a *Fanni hagyományainak* (DEKONFERENCIA II.) írásai sokfélék. A kötet megfelel, ahogy egy receptet kitöltenek, a *klasszikus* értelemben vett témát, vagyis a *Fanni hagyományait* (Kármán József), és anomáliákat gyárt ott, ahol eddig minden tisztázottnak látszott, vagyis a *Fanni hagyományainak* hagyományaiban. A hagyomány képében pedig a legérzékenyebb pont-hoz érünk. Ahogy egy téma, egy mű vagy egy cím nem tudja maga alá gyűjteni az olvasatokat, vagy mondjuk úgy, nem őrzi az olvasatok konszenzuális biztosítékát, úgy lehet ez a hagyománnyal is. Itt még csak nem is a nagybetűs vagy határozott névelős hagyományról van szó, mert az enyhén szólva kevésbé értelmezhető, hanem egy konkrét szöveg különböző hagyományairól. Ez a kérdés pedig már közelebről érinti a magyar irodalomban hagyományosan Kármán József nevével jelzett *Fanni hagyományai* című szöveget. Itt válik érthetővé, hogy miért alkalmas arra *szerfelett* ez a szöveg, már rögtön a címében, hogy témaként kijelöljék, és hogyan ad alapot arra, hogy a hagyománnyal kapcsolatos értelmezői „boldogságfázist” a DEKONFERENCIA számára „a szerfelettség terminus szervezze” (Odorics Ferenc). Ugyanis e címben a hagyomány többszörös rétegzettségére a lehetőségek sokaságát kínálja, hiszen „egyszerre található meg benne a keresett Fanni, annak hagyományai (mint egy szerelemben elpusztult leány hagyaték), „valamint a szöveg” és (szinekdochikusan) a kármáni hagyaték („ahogy az köztudott, Kármán ravatalozásakor megjelenik egy férfi, aki egy nagyméretű ládát keres”) „körüli irodalomtörténeti hercehurca, a *Fanni hagyományainak* hagyománya, mítosza, beleértve a jelen írást is” (Kovács Zoltán). A legfontosabbnak az tűnik, hogy a *Fanni hagyományai* több szinten meglévő hagyományainak a *Fanni hagyományai* (DEKONFERENCIA II.) által történő továbbrétegzése nem e hagyományok tagadását jelenti, hanem szaporításukat: új hagyományok keletkezését a régiek mellett. Ez a munkálkodás azonban nem teljesen fájdalommentes, már annak számára, aki veszteségként éli meg a szöveg egyes hagyományainak hasadásos folyamatait, Fanniét, T-ai Józsiét (a hagyaték gondozója és egy általa írt előszóval Uránia-beli közreadója, az irodalomtörténetben Kármán alteregója), Kármánét, az irodalomtörténetét és persze a DEKONFERENCIA-ét. Hiszen a tét ebben a vonatkozásban nem kevesebb, mint Fanni tudatának, a regény poétikájának és szövegének, Kármán szerzőségének, az irodalom (*Fanni hagyományai*) történetének és kanonikusságának vagy magának a DEKONFERENCIA-nak az egysége. Talán nem véletlen, hogy a DEKONFERENCIA szívesen látja viszont magát Fanniban, abból a szempontból, hogy az ő *hagyományai*, vagyis *mondatai* („itt csak szép mondatok vannak” [Németh Gábor]) szolgáltatják a legjobb alkalmakat annak az identitásváltásnak a kimutatására, amely a címben implikált többi hagyományra is jellemző, csak sokkal leplezettebben. „Fanni mondatai ugyanis nemcsak szöveggként, hanem témaként is kínálnak egy-két jó kis köztes helyet: az én és a nem-én közti különbség, az önmeghatározás helyeit. Ennyiben elmondhatjuk, hogy Fanniban a DEKONFERENCIA bizony emberére/olvasójára talált. A DEKONFERENCIA neve ugyanis olyan elméleti álláspontra utal, melynek célkitűzései között szintén ott szerepel az önmeghatározás. Ráadásul a DEKONFERENCIA épp oly állhatatosan ragaszkodik e célkitűzés megvalósíthatatlanságához – saját örökösön köztes helyéhez –, mint Fanni. És Fanni bizony az önmagának hiányzó, önmeghatározással küszködő interpretáció – többek között a DE-

konFERENCIA – helye is” (Pete Klára). „Fanni fel nem ismert öniróniával foglalja össze a szubjektum konstituálódásának teljes elméletét: »...magamat is, ki magammal egyező nem voltam, magamat – ezt a nagy mesét – magamnak felfejteni nem tudtam, jobban esmérem, jobban megfogom.« Nem arról van azonban szó, hogy Fanni ezentúl »magával már egyezik«, hiszen a szubjektum nem egy belső maggal való azonosulással nyeri el identitását, hanem az ideológiai kontextus által áramoltatott diszkurzusokat és pozíciókat internalizálja. Önazonossága továbbra is: nagy mese” (Kiss Attila Atilla). A hűséges Fanni egyes, a DEkonFERENCIA által szívből frekventált mondatai és hagyományai tehát „biztos” alapot szolgáltatnak a DEkonFERENCIÁ-nak a hasadásra a téma, a hely és az idő négyágú konferenciális keresztjének egybetartó és egységkonstituáló hajlama ellenére is. A DEkonFERENCIA Fanniban, illetve Fanni mondataiban való illetén önmagára ismerése és mindenféle önazonosságként azonosítható gesztusa azonban épp a *Fanni hagyományainak hagyományait* érintő további kérdések miatt tűnik a lehetetlennel határosnak. Ezek azok a (fentebb már említett és a kötetben kérdőre vont) hagyományok vagy hagyományos rendszerek, melyek a *Fanni hagyományainak részei*, vagy melyeknek a *Fanni hagyományai része*, és amelyeket a DEkonFERENCIA előszeretettel illet kritikával. Kiderül például, hogy a szentimentális poétika nagyra tartott magyarországi képviselőjében a hősök tulajdonképpen bábokként is értelmezhetők, amennyiben „a szerkezet a karaktereket is gondoosan a változatlanság állapotában tartja. Így a karakterek nem találkoznak, az a csók, amely a kétségbeesés jele, inkább történik két bábu – vagy baba –, mint két hős között. Márpedig a korabeli Barbie és Ken ugyanúgy valószínűtlen *figurák*, mint posztmagyar, illetve posztmodern társaik” (Zsélyi Ferenc). Ahogy a szentimentális regény irodalomtörténeti hagyományának jótékony árnyékában a fanni dramaturgia „hibátlan” – ártatlan tudott maradni, úgy érezhette magát Fannin keresztül ártatlannak az e dramaturgia mindenkori könnyes résztvevője, az olvasó, akit pedig mint olvasó szubjektumot és egyben mint bábót észrevétlenül ideológiák kreáltak meg. „A *Fanni hagyományai* ugyanis közvetett módon a lelkipásztori pozíciót kínálja fel az olvasónak, de egyúttal ugyanezt a lelkipásztori hatalmat gyakorolja is felette a tartalomcenzúrán keresztül” (Kiss Attila Atilla). Nem beszélve arról az észrevétlenül hatalomról vagy rendről, mely egy női hangba és alanya rejtőzve megintcsak bábót – *tárgyat* gyárt, most már magából a nőből. Ugyanis „a férfi (T-ai Józsi) nem csak – föltehetőleg – pennáját használja az íráshoz (hiszen arra csak a keret megírásához van szüksége), hanem Fannit is, a halott nőt. S mi más jogosítja föl őt erre, mint hogy a hagyományok örököseként (ne feledjük, mint Fanni szeretőjére, mint férfitra maradtak az írások) hatalmában van a nő mint íróeszköz. Ez pedig a klasszikus, paternális szerző-pozíció” (Kovács Sándor s. k.). Ahogy T-ai Józsi ripacs előszavának tükrében („nem tudja megállni, hogy ne saját magát tolja előtérbe, az alany, az író, a hagyományozó helyébe” [Hódosy Annamária]), előszavának tükrében továbbhasadnak Fanni mondatai, most már nem explicit tematikusságukban, hanem a gondozó/kisajátító-gondozott/kisajátított, férfi-nő írás szintjén, úgy hasad meg (e párhuzam hangsúlyos voltára felhívom a figyelmet) ennek mintájára a kármáni szerzőség koncepciója és magának a *Fanni hagyományainak* szövegegyesége a filológiaiinak nevezett irodalomtörténeti apparátus ellentmondásainak feltárásával. Mindez ott kezdődik, hogy „Kármán-kéziratok márpedig nincsenek” (Milbacher Róbert), („ugyanis a sors akaratóból lakásomat az ostrom idején bombatalálat érte, és az ott őrzött Arany János kéziratok és egyéb írói ortograph emlékek mellett a losonci levéltárból származó több száz oldalból álló kéziratcsomó is megsemmisült” [Voinovich Géza, idézi Szajbély Mihály]).

Ennek ellenére azonban az egységes és tárgyként (bábként) kezelhető szöveg megírásán fáradozó filológia, mint T-ai Józsi Fanni hagyományait, gondos kezelésbe veszi a Kármán-szövegek virtuális ládáját, és mint kiderül, többet rak bele, mint amennyit kivessz belőle. A *Fanni hagyományainak* ahány kiadása, annyi változata, így a „Fanni hagyományai szintagmával jelölt mű nem létezik a magyar irodalmi kánonban, amennyiben elfogadjuk, hogy a mű kritériuma a lezártág, konkrétság” (Milibacher Róbert). Ha ez így provokatívnak hangzik, az talán épp annak köszönhető, hogy a *Fanni hagyományainak* irodalomtörténeti hagyománya soha nem vagy mindig kisebb hangsúllyal tekintette problematizálандónak a szöveg egységét vagy szerzőjét, vagy pontosabban fogalmazunk, ha azt mondjuk, ez a hagyomány mindig egy pozitívnak nevezhető – *megnevezhető* tudás felé törekedett a művel kapcsolatban. (Ennek egyik legszebb példája az az irodalomtörténetben konszenzuálisnak tekinthető szövegértelmezői hagyomány, amely az okok és motivációk feltárásán fáradozik, és amely Fanni halálát egyértelműen a szerelem rovására írja – „ideje” azonban „észrevennünk azt is, hogy – bár a szöveg ezt mindvégig titkolni igyekszik – az explicit formában kifejtett halál-okok kioltják egymást” [Szilasi László]). Így ez az irodalomtörténeti-értelmezői hagyomány kevésbé kondicionálta magát a szöveg minden szintjének hagyományait érintő anomáliákkal – nem szemben velük, hanem velük önmagát, ahogy egy gyengített vírussal maga a test is programozható, és ezzel csak a dicséretre méltó reflexió és visszakérdés „veszélye” fenyeget. Félreértés ne essék, azzal, hogy a *Fanni hagyományainak* hagyományait a *Fanni hagyományai* (DEKONFERENCIA II.) most meg többszörözte, még „nem kívánja Józsi halálát” (Hódosy Annamária) (Ha lehet ilyen metaforikus megfogalmazással élni az irodalomtudományos diszkurzusban, „magamban elneveztem józsinak” [Garaczi László] a tudat, a szerző, a szöveg, a poétika, a dramaturgia, az ideológia ártatlannak tűnő hagyományait), „mert különben nem lenne szöveg” (Hódosy Annamária). Kérdéseivel a *Fanni hagyományai* (DEKONFERENCIA II.) egyszerűen azt célozza, amit a *Fanni hagyományainak* eddigi hagyományai kihagytak, meghagytak. Ha pedig a „hagyomány a fölösleg, a reszti, a maradék, a többlet, a sok, a túlságos – amitől” a *Fanni hagyományainak* hagyományai „megszabadultak” (Kálmán C. György), akkor a *Fanni hagyományai* (DEKONFERENCIA II.) maga a hagyomány, mivelhogy ez utóbbiakkal foglalkozik. Ez a hagyomány hagyomány-jellege ellenére mégis kevésbé pozitív, vagyis kevésbé bízik a névben, a fogalomban, a szövegben, a hagyományban, vagyis ezek tovább nem oszthatóságában. Ha a *Fanni hagyományai* (DEKONFERENCIA II.) egy helyütt azt a vallomást teszi, hogy „értelmetlen azzal kérkednie, hogy talál egy olyan fogalmiságot, amely az erotikum gondolatosságának képtelenségét mégis szavakba önti” (Hárs Endre), akkor e szerénység mentén talán az is sejthető: Fanni erotikáján túl a *Fanni hagyományai* erotikájának, csáberejének gondolatosságáról – hagyományáról is szól e vallomás a *Fanni hagyományai* (DEKONFERENCIA II.) szájából, vagyis remélhetőleg a *Fanni hagyományai* (DEKONFERENCIA? Kármán?) nem az utolsó szó jogán beszélt. És nem értjük, miért szól így Fanni: „miért vertek fel?” (Fanni, idézi Szigeti Csaba).

Müller Andriás

Papírborítás 1994

A *Papírborítás* időrendben először is a szegedi *czóbel minka* társaság szervezésében, Mórott létrehozott felolvasó tábort takarja, mely 1994. július 28-a és 31-e között történt meg első alkalommal. A második – tehát immár legitim – *Papírborítás* alatt szerencsém volt találkozni az Odorics/Odorics/Odorics szerzőtriász döntő többségével. Egy trikót viseltek. A pólóingen az egy évvel korábban megtartott performanszuk írásos változata szerepelt, illetve csak egy része, ugyanis nyilvánvaló terjedelmi korlátot jelentett, hogy az anyag már derékmagasságban véget ért. De mégha klepetusban vagy menyasszonyi fátyolban („Akarják-e Önök, kedves hallgatóság, az itt jelenlévő igazságot nőül venni?” p. 32) jártak volna is a szerzők, sem hinném, hogy a szöveg egésze kifért volna rá. Kérdés, hogy van-e olyan mórning, melyre az akkor/ott felolvasott-performált szövegeket rá tudjuk vasalni. Bele lehet-e ezeket a szövegeket döngölni az anyagba?

Mindenesetre van egy könyv. Segítő kezek lenyúzták az üdülők móri bőrét, mórningjükből bőrlapokat vágtak ki, majd az egészet becsomagolták puha papírborításba. A deKON-csoport Irodalomelméleti és Interpretációs Sorozatának harmadik darabjaként jelent meg a tábor elnevezésével megegyező című kötet (Ictus, JATE Irodalomelméleti Csoport, Szeged, 1995). A tábor három napját három cím szervezte, melyeket a könyv fülszövegében is megtalálhatók, az elkészült szövegeket időben megelőző levél kísért. A napok címei sorrendben a következők voltak: – a betű, – szortír, – ki olvas. Írásom műfajánál fogva azt ígéri, hogy számot ad arról, mi a tábor és a könyv frigyének hozománya, hozadéka.

Már a címek rögtön elővillantják *czóbel minka* előrelátó ravaszságának kétélű és szándékoltan meztelen kardját, mely fölfelé mered a bármiről való beszélés csapdájából. Készíteti a felolvasókat, hogy egyrészt az irodalmi lapcsinálás anomáliáival foglalkozzanak egy magát „periódikus periodikának” valló táborban (ráadásul egy sorozatban is dokumentálják az elhangzottakat), másrészt ezek a fogalmak szemérmetlenül meghívják a posztstrukturalista irányzatok számtalan rögeszméjét. A „- betű” a poszt-szemiotikai megfontolások mellett rákérdez az inskripcióra, a „- szortír” az eldönthetlenség, a dekanonizálás és a pluralitás fogalmait implikálja, míg a „- ki olvas” befogadáselméleti és szubjektumelméleti megközelítésekre számíthat sok egyéb közt. Az eredmény mindezekről függetlenül is adódik: mivel a meredő kard mellett mindenki már úgyis torkig van, megragadja az ásó nyelét, és nekiáll.

E recenzió nem tehet mást, figyelmen kívül hagyja magukat az *élszóban* elhangzott előadásokat, bár ahhoz, hogy ez védhető legyen, előbb még kísérletet kell tennünk a korábban feltett kérdés megválaszolására, vagyis, hogy a könyv valóban fosztóképzője, dez-démona-e Mórának. Az érveket magából a könyvből próbáljuk meg kiolvasni. (*Haza fog beszélni...*)

A kérdés maga már tartalmaz előfeltevést, inherensen azt mondja, hogy a macho beszéd fejét elcsavarja az írásvégzet *alávaló* asszonya. Az írás és a beszéd hierarchiájának destruálása részét képezi Derrida a fonocentrizmus kritikáját is tartalmazó írásfordulatának. Ebben Derrida megfordítja a hang, illetve az inskripció fizikai gesztusainak hierarchiáját egy olyan pontosan nem definiált ősrítés-fogalom javára, melyben írásnak minősül minden olyan lehetőség is, amely általában inskripciót hozhat létre. Othello pipiskedve várja, hogy kiszívják a nyakát. Így a mórning esetében létrehozhatunk egy

láncot, amelyben fel kell tételeznünk egy „hangos” szöveget, mely papírra került, s melynek ontológiai státusza már mindig írás, melyet aztán felolvasnak („A fonocentrikus mondás hagyománya attól a pillanattól fölfüggesztődik, amint az éppen-mondott szöveg nem az éppen-mondás folyamatában konstruálódik.” p. 34), majd végül nyomtatnak, hogy újra olvasható, tehát (akár a Barthes-i értelemben is) írható legyen.

Azt kell hát mondjuk, e láncingen (vagyis eredeti analógiánk szerint a könyvben) lévő szöveghez nem található olyan szöveg, amelyhez képest emez ne lenne mindig már teljes, vagy másképp: „mozgás nem lehetséges, mivel a mozgó objektumnak mindig el kell jutnia a hátra lévő távolság feléig, mielőtt célba érne.” (p. 18) Akhilleusz, ahogy nem érheti utol a teknőst, úgy nem indulhatott el soha sem – tehát vagy nincs se vége, se hossza móringünknek, vagy e szöveg maga a szöveg. Aki le tud mondani a koncertek, a móri borok és a kellemeset a hasznossal összekötő aktív pihenés örömeiről, az biztosan vegye kezébe a kiadványt, semmiről nem marad le.

E kitérő után térjünk hát vissza eredeti célunkhoz, becsljük fel a hozadékot, következzék a *tényleges* recenzió.

Hogy éljünk ürügyünkkel, mindjárt idéznék is a könyv első mondatát: „Őszintén bevallom, nem tudok teoretikusan, csak »összegubancolódtott szívizomhúrokkal« kötődni” témámhoz (p. 5). A vallomás nem az esemény és a könyv iránti személyes elfogódottságunknak köszönhető, hanem magának a *recenzió* szónak szól. A *censere* latin ige ugyanis annyit tesz: számba venni, felbecsülni, bírálni, míg a *re*-képző visszafelé sűti el a tövet: a recenzió ily módon bírálatellenességet, ellencenzúrát jelent. A recenzió mint értékelés pedig más nem, csak magasztalás, esetleg nekrológ lehet. Mivel azonban nem célunk ilyet írni, esetünkben az ellencenzúra azt a viszonyulást fogja jelenteni, mellyel a recenzens betűzi, szortírozza, kiolvassa a könyvet.

Volt már szó a fejezetcímek természetéről. Ezek generáltak egyrészt teoretikus, (egyáltalán nem) határozott elméleti pozíciók mentén alakuló szövegeket (Müllner András, Gyimesi Tímea, Arató Ferenc, Kovács Sándor s. k., Hárs Endre, Kiss Attila), „irodalomszociológiai” és „irodalompolitikai” pragmatikus lapszerkesztői megnyilvánulásokat (Szilasi László és Takáts József), önreflexív illetve mórreflexív teoretikus gesztusokat (Odorics/Odorics/Odorics és Fogarasi György), a szépirodalom felé hajazó prózákat (Kovács Zoltán, Németh Gábor – Podmaniczky Szilárd és Szíjj Ferenc) és az általunk kijelölt négy markáns csoportban el nem helyezhető, azokat részben átfedő írásokat (Mekis Péter, Mekis D. János, Erdélyi Dániel és Neményi Zsolt szövegei).

A szerzők gyanúsán elnagyolt (négy szép kerek, meg egy csúnyácska szögletes) csoportosítása mellett/ellenére a kötet olvasható több szerző egyetlen munkájaként. Kódként használva a könyv egyik idézett mondatát: „magyarul nem tudom (és ez maga az apokalipszis), hogy létezik-e irreleváns kontextus”, valamint a primer és szekunder szövegek hierarchiájának a könyvben is követhető szubverzióját, a Papírborítás című könyvet egyetlen, három fejezetből álló szövegnek tekintjük. Tulajdonképpen ez az utóbbi állítás nem hogy nem merész, de még csak nem is vakmerő. Valamennyi szöveg létrejöttében szerepe volt a (bár öltönyben, de talpig felfegyverezve) *kísérő* szöveg elolvasásával megszülető választási kényszer (melyik fejezet alá kerüljek?) keltette feszültségnek.

A Papírborítás 1994-et saját fülszövege lábjegyzeteként olvasva kimutatható egy nyelvi pillanat (linguistic moment). Ez a saját médiumára rákérdező szövegrész pedig Fogarasi György: Ki olvas az arany kulcs alatt, *Under the golden Key?* című tanulmánya, melynek bevezetője tartalmazza a fülszöveg destrualását. („A legaggasztóbb talán

az, hogy éppen afelől merülnek fel kétségek, hogy [a fülszövegben idézett Barthes-mondatt] tényleg csinálja-e, teszi-e, amit tesz, vagy csak úgy tesz, mintha tenné, s közben már valami merőben más dolgon ügyködik [...] Végül is ki ez a levélíró? Ki olvassa Barthes-ot? És az illető olvassa-e [és ha igen, hogyan?] a levelet, amit ír?" p. 120) A „leleplező” aktus reflektál magára a szándéokra, megkérdőjelezi azt, és ily módon válik a szöveg *mis en abym-jává*, azzá az archimedeszi ponttá, melyből, ha ki-nem is, de felforgatni mindenképp lehetséges a korpusz egészét. A test, a szervek, a sejtek, a molekulák struktúrája összekuszálódik, a tanulmányok, lapok, sorok, betűk nem szortírozhatók (mindig már szortírozottak), a (címekek felvetette) problematika nem elvárásaink (irányzat, címkék, terminusok) szerint adja már magát, megszűnik *problematikának* lenni. Innen nézve a beharangozó levél presszuppozíciók életteret adó gyűjtőhelyévé, *közhelyévé* válik, s mint ilyen törlésjel alá kerül: s bár a levélíró Kronosz szövege nélkül nem született volna meg az egész olümposzi társaság, de a háládatlanok úgy intézik, hogy „a hermeneutikus gesztust egy dekonstruktív gesztus” zárójelezzék. (p. 59). Kronosz mint idő s mint falosz törlődik. Igen ám, „[a] dekonstruktív zárójelként”, tehát jelentéssel bíró gesztusként azonban csak egy újabb, immár hermeneutikus zárójel árnyékából ismerhetjük föl, ez utóbbit viszont szükségszerűen zárójelezi egy újabb dekonstruktív gesztus...” (ibid.)

A Barthes-idezetet értelmező és az értelmezést sürgető szöveget értelmező Fogarasi György szerint: „[n]emcsak az „elhatározástól” a „tettig” vezető nyílegyenes útvonal válik labirintussá, mesévé, megmosolyogva az intézményesítésről, aktualizálásról, sőt „folyóirat-szerkesztésről” mint szándékolt tetről alkotott elképzelést, hanem ezzel szoros összefüggésben, a kijelentések komolyságát, szándékoltságát övező kérdőjelek miatt, elmosódik maga a „társadalmi” és az „irodalmi”, a nyilvános és a bizalmas, a közérthető és a titkosított szféra közötti különbség is.” (p. 120) Ezzel az állításával a szerző most már önmagát hozza helyzetbe, önmagával vétkezik, hiszen maga sem kerülheti meg a megkérdőjelezett referencialitást, ősnemzés révén fogan meg a szöveg ezután következő része.

Az ilyen magukban vett feszültségek a szöveg szétolvashatóságának újabb lehetőségeit biztosítják, melyek elsősorban a fejezetek strukturáltságában szóródtak szét. A -betű, -sztori, -ki olvas fejezetek szövegeinek ideológiai beágyazottságával, pozícióival, presszuppozícióival, azok hermeneutikus gesztusaival neki lehet menni a -betű, -szortír, - ki olvas fejezetek dekonstruktív gesztusainak, melyeket értelmezni lehet, a -betű, -szortír, -ki olvas fejezetek hermeneutikus... és így tovább. Az egyes fejezetek szövege interpretálható tehát a szövegegészben felhalmozott stratégiákkal, az így keletkező háromszor hármass mátrix pedig „felgerjed”, végtelen hatványra emelkedik. Mind ez persze egy ilyen láncolat létrehozása esetén törli azokat az eldönthetőségeket, melyeket eddig állítottunk. A recenzió mint ellenfelbecslés nem ajánlhatja magát ellenelemzésként, illetve dekonstruktív interpretációként, az értékelésről pedig már korábban le kellett tennünk. Végezetül azonban kénytelenek vagyunk megszabadulni a klasszifikálástól is. A felsorolt közhelyek, a szerzők csoportosítása: a recenzens munkájának *érdemi* része válik értelmetlenné, a szövegről nem írható imterető (ahogy parafrázis sem), erről a szándékunkról ezennel le is mondunk. Semmiképp sem mondhatunk le azonban magának a recenziónak a megírásáról, hiszen ez méltán tartott és most okkal követeli jogos jussát.

Papírborítás 1994

Esemény, hogy új könyvtábor, táborkönyv született; ami pedig ezen periodika „társadalmi” és „irodalmi”, „nyilvános” és „bizalmas”, „közérthető” és „titkosított” szféráját illeti: csak tudománytörténeti szempontból volt előbb a tyúk, mint a tojás, mondják, a gyerek tiszta apja (mint két tojás, úgy, vagyis az utód(?) inkább csak magára), mindenesetre Mór(i)c(ka) a szünidőt (ó, ió, ció, dekonstrukció!!!*) már nem csak a Tatánál töltheti.

Hegyi Pál

* E felkiáltás Bocsor Péter kizárólagos tulajdona.

Sánta Gábor

„Nem élhetek Pest nélkül”

Magdy Gyula Budapestje

A **tisztáj** diák-melléklete

35.

1996. május

„Mi régebbi pesti lakosok, akik néha évszámra nem mozdulunk ki a város megszokott negyedeiből: olyanok vagyunk, mint az almamag: nem látjuk, hogy kívülről piros, sárga vagy zöld héja van-e az almának, amelyben lakunk. Ezért nem árt kimenni a város kapuin kívül, hogy távolról is láthassuk a várost, amely nélkül úgyse élhetnénk meg sehol, akármennyire szokás őt mostanában szidni, gyalázni...” - figyelmeztette több mint hetven évvel ezelőtt olvasóit a Magyarország című lap hasábjain Krúdy Gyula. (*Pest az első este, 1924*)

E felhívás megfogalmazásakor már közel harminc esztendő telt el 1897 tavasza óta, amikor Krúdy a nyíregyházi vonattal a fővárosba érkezett. Balzac hódítani vágyó hőseit, Rastignacot idéző elszántsággal lépett akkoriban a peronra - olvasható második elbeszéléskötetében, az *Ifjúságban* -, és mint Budapest krónikását búcsúztatták alig egy évtized múltán pályatársai a Kerepesi temetőben. Sokat emlegetett példaképét, a modern Budapest városképének kialakításán tevékenyen munkálkodó Podmaniczky Frigyest „Budapest vőlegénye”-ként emlegették kortársai. Krúdyt aligha túlzás „Budapest szerelmesének” nevezni. Amit a báró a gyakorlatban véghez vitt, ahhoz hasonlítható mindaz, amire Krúdy a novelláival, regényeivel és publicisztikájával törekedett. Mindketten Budapestnek, ennek a magyar irodalomban szinte mindig gyönyörű, fiatal nőként ábrázolt nagyvárosnak a rajongói voltak. Podmaniczky, a Fővárosi Közmunkák Tanácsa elnökeként a jövő Budapestjének megformálásán fáradozott, Krúdy a múltját kutatta és a jelenének állított emléket.

Nem volt egyedül. A múlt század harmincas éveitől kezdve íróink közül mind többen vállalkoztak a Duna-parti kettősváros bemutatására. A kiegészés után aztán szinte évről évre növekedett az olvasók érdeklődése is azon művek iránt, amelyek a miliónos világvárossá fejlődő Budapestet ábrázolják. Ezek az írások: variációk egy témára. Különbözőek a nézőpontok, más és más az érdeklődés iránya, eltérőek az írói módszerek és a színvonal. Egyvalami azonban közös ezekben a munkákban: aktualitásuk. Budapest kaleidoszkópszerű sokszínűségét tárják olvasóik elé. Az írók többsége egyetértett azzal az általános felfogással, hogy Budapest egyrészt Magyarország kicsiben, vagyis társadalma az egész ország tükörképe, másrészt, mint hazánk egyetlen valódi nagyvárosa, mindenkit érdeklő különlegesség. Mint egy szív, melynek állapotától függ a szervezet egészének működése. E munkák között ezért éppen úgy találhatók elbűvölően színes képeslapok, mint kiábrándító, fekete-fehér röntgenképek.

Természetesen Jókait is megihlette a téma. Számos műve közül ezúttal egy már ritkán olvasottat említenék csupán, mégpedig egy különös budapesti útleírást, a *Dumas Sándor papa leveleit*. Mikszáth munkái sem szorulnak bemutatásra; Budapesten játszódó regényei közül a szatirikus *Új Zrínyiász* minden bizonnyal a legjobbak közül való. Bródy Sándor írói pályája a nyolcvanas évek elején a főváros nyomorát bemutató novellákkal indult. Korai regényei, a *Don Quixote kisasszony*, a *Faust orvos*, a *Két szőke asszony* és a *Színészvér* eredetileg a ciklusalkotás igényével készültek, mint az író francia példaképeinek művei. A Párizsból hazatérő Ambrus Zoltán, akit Osvát Ernő a századforduló legmodernebb magyar írójának tartott, ugyancsak ekkoriban jelentkezik „tollrajzaival”. Egyik legolvasottabb munkája akkoriban a *Berzsenyi báró és családja* volt,

amely a nemességet vásároló gazdag zsidó szatírja. A kilencvenes évek a „budapesti hang” jelentkezésének évtizede a magyar irodalomban. Ekkoriban tűnik fel Molnár Ferenc, *Az éhes város* szerzője, Heltai Jenő, a *Kató-versek* költője, Ignotus, aki *Emma asszony leveleit* publikálta és Herczeg Ferenc, az *Andor és András* írója. Kóbor Tamás a lehetséges naturalista próza legfontosabb alkotója ez idő tájt Magyarországon. Életre szóló témát talált a fővárosban. Legjobb művei, mint például a *Budapest*, a *Ki a ghettóból* vagy a *Hamupipőke ónagsága* a romlott Budapest megannyi vádirata. Hasonló gondolatok foglalkoztatták a mára már elfeledett Lux Terkát is, aki a századelő magyar írói közül minden bizonnyal a legfigyelemreméltóbb Budapest-regényeket írta. Ezek közül is kiemelkedik a *Budapest*, amelyben a szerző megszemélyesítette a fővárost, mégpedig úgy, hogy jellemvonásaiban erényeire és bűneire ismerhetett rá a korabeli olvasó. Ráadásul az író zseniálisan alakja köré szötte Budapest etnikai sokszínűségét. A zsidók között hódító, elcsábított, kokottá lett Schneider Fáni sváb kőműves és tót napszámos gyermeke, akit egy magyar arisztokrata figyelme tett nagygyá. E regény, éppen úgy, ahogyan az előzőekben említettek többsége, ma már elsősorban mint kordokumentumok érdekesek. Miként kordokumentumok Krúdy Gyulának azon munkái is, amelyeket Budapest, „a földönfutók metropolisza” ihletett. (*Divatlevél*, 1918)

Az irodalmi művek – többek között – kordokumentumok is, amelyek egy adott korszak képzetét, gondolkodásmódját, ízlését és érdeklődését tükrözik. Tehát nemcsak műfajról, szerkezetről és elbeszéléstechnikáról lehet beszélni velük kapcsolatban, hanem arról is, hogy egy bizonyos időben például miféle irodalmi hatások érvényesültek, vagy pedig, hogy mi számított modernnek és miért. Ezeket éppen úgy vizsgálhatjuk egy adott korszak könyvekbe zárt lenyomataként, mint mondjuk a *témaválasztást*.

A következőkben szeretném érzékeltetni, hogy Krúdy Gyula miként vélekedett pályája különböző szakaszaiban saját környezetéről, a rajongva-gyűlölve szeretett Budapestről, hogy miféle korrajz körvonalazódik a ma olvasója számára Krúdy fővárosunkkal foglalkozó szépprózája és publicisztikája alapján.

Hogy mikor, mit gondolt a mag az alma húsáról és héjáról.

I. A világháborúig, avagy Rip van Winkle felfedezései

Budapestről „olyan korrajzi kép, olyan életmód-szociológiai metszetsorozat állítható össze Krúdy írásaiból – hívja fel a figyelmet Fülöp László –, amely nyilvánvalóvá teszi, hogy a biedermeier-romantikus rétegek alatt, azok szembevető kontrasztjaként ebben a tekintetben is megszerveződik az elbeszélői mélyvilág egyik fontos és jellegetes tartománya. Itt nem az ábrándokkal játszó, eszményítve stilizáló és illúzióteremtő alkotót láthatjuk, hanem ennek épp az ellenkezőjét, a kritikus ábrázolót, a józan valóság-látót, a hitelességre törő és éles vonásokkal dolgozó művészt.” (Fülöp László: *Közelítések Krúdyhoz*. Bp., 1986. 56.) Krúdy publicisztikája és szépirodalmi munkái igazolják e megállapítást. Kiténik belőlük, hogy a főváros rajongója milyen szenvedélyesen érdeklődött minden iránt, ami Budapest jelenével és múltjával kapcsolatos. Mint egy szerelmes, aki mindent tudni akar imádott-gyűlölt kedveséről, és aszerint nyilatkozik róla, hogy éppen miként értékeli kettejük viszonyát. Nincs igazuk tehát azoknak, akik szerint csakis egy imaginárius Budapestet, egy álombeli magyar fővárost ábrázolt műveiben az író.

Persze, szigorúan vett objektivitásról sem beszélhetünk. Krúdy mindig arról írt, ami érdekelte, így természetesen Budapest is úgy jelenik meg műveiben, amilyenek saját szemüvegén keresztül látta. A szubjektivitás nem mond ellent a valóságnak, csupán *nem jelent teljességet*. „Az én Budapestemet írtam harminchat éven át, ahogy én láttam jelenét, amilyenek én láttam múltját” – összegezhette volna Krúdy saját tevékenységét munkái e részének áttekintésekor egy pályavégi számvetés során.

Már vidéki újságíró korában is gyakorta fellátogatott a fővárosba. Budapesti témájú munkáiban leginkább napi élményeiről ír ezekben az esztendőekben; március tizenötödikéről, a szerkesztőségekben feltűnő hölgyekről, az első polgári házasságokról, a tavasszal mindig megszaporodó öngyilkosságokról. Ekkoriban fedezi fel magának a fővárost. Ismerkedik vele, mint az asszonyokkal. Írásaiban is úgy emlegeti, mint a nőket ekkoriban: megjegyzéseket tesz a neki nem tetszők miatt, de általában vágyódik utána, és „a mi kedves Budapestünk”-ként emlegeti. (*Dal arról a bizonyos szőke művésznőről, 1894*)

1901-ben három fontos Budapest-regény jelent meg. Kóbor Tamás és Molnár Ferenc már említett művei, a *Budapest és Az éhes város*, valamint Krúdy Gyuláé, *Az aranybánya*. Mindhárom szerző ugyanarra vállalkozott: úgy írni a fővárosról, ahogyan ők látják a századforduló éveiben. Kóbor Tamás, Molnár Ferenc és Krúdy regénye egyaránt azzal szembesítette a fővárosban élő olvasót, amit saját maga is nap mint nap tapasztalt: Budapest egy kielégíthetetlen étvágyú, pénzéhes város, a hiúságok vására, látogat-bazár, ahol egyedül a pénz a mindenható úr. „Az ifjú Budapest nagy, szellős körülvárosaival, egyenes széles avenüivel egy világáros komolyságával és applombjaival él; korán ébred és sohasem alszik, mert az élet rövid, és a napsugarat helyettesíti a villamos láng – jellemzi regénye cselekményének színhelyét Krúdy Gyula. – És aludni nem is igen lehetne, mert mindig történik valami. Hol? Az utcán, a kávéházban, a börzén, a képviselőházban. A levegőben nyüzsg az élet, és mindenki úgy képzeli, hogy a szerencse és a pénz az utcán hever, csak le kell hajolni érte és fel kell emelni. Amely szerencsét mindenki keresi és hajszolja.” (A kiemelés tőlem. S. G.) Ebben a városban – a másik két íróhoz hasonlóan – Krúdy is úgy látja, hogy senki sem az, akinek látszik. Lakói maszkot viselnek, „tudni nem lehet róluk, munkásemberek, avagy szerencsevadászok? Lehet, hogy mind a kettő. A munkás a pajtásának, a virradattal ballagva a nehéz munkába, az úri életről füst álmokat.” Lakóinak jórésze szerint valóságos aranybánya ez a város, csupán fel kell fedezni dús ereit, és ki kell aknázni. Mindehhez semmi más nem kell, csupán fantázia, csavaros észjárás és gátlástalanság. Krúdy társadalomrajza szerint ezek az érvényesülés legfőbb feltételei kora Budapestjén. „Ha egy kis tőkéje volna az embernek – idézi az általános vélekedést az író –, akkor belefoghatna tán valamibe. Például a börzén próbálna meg: részvényeket vásárolna, és megvárná, amikor emelkednek a részvények árai, és akkor jó nyereséggel túlalna a részvényeken.” Krúdy karrier-regényének hétp próbás gazember, szélhámos, börzespekuláns hősei e recept szerint egy fiktív aranybánya finanszírozására próbálják rávenni mit sem sejtő áldozataikat. Ez a klasszikus realista művek szemléletmódját idéző korrajz – az öreg Valter például, aki a szabadságharc idején a hadsereg szállítójaként gazdagodott meg, a *Goriot apó* címszereplőjét idézi – félreérthetetlen láttelelet tár az olvasó elé: a korrupció, mint az áttételes rákos daganat, egyre burjánzik, és már csaknem az egész társadalmat megfertőzte. (Lux Terka néhány évvel később ezt úgy fogalmazta meg, hogy Budapest „a bukott egzisztenciák ígéretföldje.”) A Krúdy tükrében látottakat hitelesíti, hogy a korabeli hírlapok szerint az efféle panamák mindennaposak Budapesten.

Talán a regény visszhangtalanságával is magyarázható, hogy Krúdy egy időre felhagy a megkezdett Budapest-portré folytatásával. Ebben minden bizonnyal az is szerepet játszik, hogy nem találja helyét a fővárosban; anyagi gondokkal küszködik és tönkrement házassága terhei nyomasztják. A gyöttrő valóság előli menekülés üdítő órái lehetnek azok, amelyeken századunk első évtizedének „mikszáthos” korszakában a nyírségi, felvidéki és középkori zsoldostörténeteken gondolkodott. Krúdy jóbarátja, Cholnoky Viktor hasonlóképpen cselekedett, amikor a ferencvárosi lepusztult bérházak egyikében, a plafont bámulva egzotikus kalandokon, vagy szülővárosa, Veszprém rejtelmien törte a fejét.

1908-tól egyre-másra bukkannak fel írásaiban a későbbiekből jól ismert különös fővárosi figurák. Helyi jellegzetességek, akik fölött eljárt az idő. Egy lassan megváltozó világ múltra emlékeztető, élő kövületei. Mint Gamauf Jeromos, aki éjjelente unalmában a háztetőkön kóborolt. (*Régi pesti történet, 1908*), vagy Hollós dr., a múzeumi segédőr, aki nem kívánta, hogy tudomást vegyen róla a szerelme. (*Ábrándok, 1908*) Ez időtől kezdve, úgy tűnik, Krúdy figyelme ismét a főváros felé fordult. Tíz esztendő alatt maga is budapestivé vált; másodszer is felfedezte magának a várost. Évtizednyi hányattatás után ugyanazzal szembesült, amit a múlt század utolsó éveiben egyszer már megfigyelt, hogy a könyvekből és hallomásból ismert város időközben milliós metropoliszá fejlődött. Akkor, *Az aranybánya* első oldalán az írta, hogy „ódsi a húsz év előtti ember, ódsi a ma született csecsemőhöz képest a tegnap megszületett. Aki átalussza a mai napot – ki tudja, nem dörzsöli-e csudálkozva szemét, ha holnap felébred? A tegnap elmerült egy egész ismerős, nagy világ, és helyébe új támadt, mintha álom volna ez.” A kilencszázas évek végén Krúdy fokozottan éli át mindezt. Képzeletben hiába menekül a Nyírségbe vagy a Felvidékre, valójában Budapesten él, és így annak változásai fölött nem tud szemet hunyni. Az évtized végétől, már nem is akar. Nincs más választása. A Krúdy-féle „én Budapestem” első figyelemre méltó hajtásai – mint láttuk, a gyökerek a századforduló éveiben keresendők, – ezekben az esztendőkből tűnnek fel a fővárosi lapok hasábjain. Ekkoriban válik általánossá Budapest-szemléletében a nosztalgia, a vágy egy lassan eltűnő, jobbnak érzett világ után. Mintha dokumentálná, mintha emléket akarna állítani neki, hogy ne felejtődhessen el. Ennek a világnak valamikor, nem is oly régen, még léteznie kellett, hiszen élnek még „korszerűtlen” emberek, akik azokra az időkre emlékeztetik. Ahogy egyre jobban megismeri a fővárost, ahogy nő a különbség a mindenkori jelen kiábrándító valósága és az ifjúság emlékei között, a régi Budapest, illetve a jelen múltat idéző negyedei egyre inkább azt a szerepet töltik be írásaiban, mint az előző években a Nyírség és a Felvidék. Krúdy Gyula budapesti történeteinek legfőbb jellegzetességei ekkor körvonalazódnak: valóságosak a díszletek, az emberek, és gyakran valóságosak a leírt események is. Mindez azonban, sajtóságos Krúdy-recept szerint, keverve jelenik meg az olvasók előtt. Az író-publicista Krúdy Gyula mindig azt ragadja meg a letűnt világ rekvizitumai közül, ami hangulatának leginkább megfelel. Nem a történetíró objektivitásával figyeli az eseményeket, még csak nem is az emlékiratain dolgozik. Inkább „önéletírás”, amit Krúdy csinál, amelynek a szubjektivitás eredendő műfaji feltétele.

A Pesttől – miként írja: még Kamcsatkánál is messzebb lévő – Buda szinte egzotikus vidéknek tűnik írásai alapján, ahol a régi világ konzerválódott részei még fellelhetők. Csak tudni kell, hogy hol keresse az érdeklődő. „Néhány esztendő előtt egy nyáron elhatároztam, hogy nem távozom el messzire a fővárostól, és valahol a közelben

keresek alkalmas nyári lakást. Hosszas megfontolás után abban állapodtam meg, hogy Budára költözöm a nyári hónapokra, mert hiszen akkor legközelebb leszek Pesthez. Képzetelemben feltűnedeztek a zegzugos, régi utcácskák, amelyek levendulaszagúak, a harmonikaszótoról hangos kiskocsmák és a holdsugaras nyári éjjelek, amelyek ifjúkoromban szívdobogással és nyári színészsnóval voltak összefüggésben. Vajon Bazsalikom Jolánka énekel-e még a Rip van Winkle-ben a szinkörben, és a Kapás-csárdában a szép halásznő főzi-e a halat? Aztán azok a régi házak a Tabánban, amelyeknek zsenillia függönyös ablakai mögött varrógép pörgött, de néha meglebbent a függöny, és a varrógép akkor elhallgatott: a függöny szegletében szemérmesen tűnt fel egy-egy kék vagy barna szempár... Amelyre másnap, harmadnap vagy talán még később is vissza-visszagondoltam." (*Az utolsó magyar író, 1909*) Az itt leírtak, különösen a korszak népszerű operettjének címe, minduntalan *Az aranybánya* fentiekben idézett bevezető gondolatait juttatják eszembe. Rip van Winkle sokszor emlegetett irodalmi alak a századelőn; Irwing Washington 1819-ben megjelent elbeszéléskötetének hőse, aki egy emberöltőn át tartó álom után tér vissza az életbe. Rip idővel a megváltozott viszonyok között helyét nem leelő ember jelképe lett. Krúdy a kilencszázas évek végétől egyre inkább azonosul vele. Mind gyakrabban emlegeti írásaiban, különösen azokban, amelyekben a régi Budapest értékeinek pusztulása miatt kesereg.

Krúdy 1910-től szembetűnő gyakorisággal vallja magát budapestinek. Úgy tűnik, végképp elszakadt a vidéktől; a Nyírség most már a boldog gyermekkor emléke. Több mint egy évtized alatt alaposan megismerte a fővárost, maga is tanúja rohamos fejlődésének. Figyelemre méltó, hogy Krúdy 1910-ben milyen szeretettel beszél Budapestről, szinte a lokálpatrióta hangján. Az efféle megnyilvánulások szépirodalmi munkáiban is sokasodnak. A következő esztendőből Buda mind gyakoribb színhelye a Szindbád-történeteknek. Szindbádot hol „egy szoknyafodrocška csalogatta” Budára (*Szindbád útja a halálnál, 1911*), hol meg a vágy, hogy „megkísérli H. Galamb Irmát ismét meghódítani, és átvenni azt a csókot, amelyhez joga volt a múltból”. (*A régi hang, 1911*) A balparti városrész, girbe-gurba utcáival, ódon házaival, hangulatos kocsmáival máskor pedig mintha a menedéket jelentené Szindbád számára, a „Bakony”-t, ahol el lehet bújni Pest nyüzsgése elől. Ahová Majmunkával lehet kirándulni. „Mire kitavasodik – olvasható a *Szindbád álma* című novellában –, egy szép, napfényes délután elemőzsiát pakolunk kosárba, és a budai hegyek közé megyünk. Lóvasúttal megyünk át a Dunán, és a híd majd zörög, dübörög. A kocsis túlköl, és egy vidéki házaspár ül velünk szemben, akik mindig azt kérdezik, hogy messze van még a Császárfürdő? A lovacskák futnak, és a kerekek jókedvűen gurulnak a síneken. A Széna téren gyerekek labdázhatnak, és egy földbe épített kiskocsmában a harmonika szól. De mi nem itt szállunk le, hanem továbbmegyünk, a kocsis megint túlköl, és a vidéki házaspár a Császárfürdőről kérdezősködik. A budai hegyek felől már szagos levegő áramlik a kocsi belsejébe, és úgy ülünk egymás mellett, mint egy boldog, nagyon boldog házaspár.”

A következő esztendőkből Krúdy jellegzetes figurákkal népesíti be írásaiban Budapestet. Általános vélemény szerint többségüket létező alakokról mintázta az író. Olyan emberekről, akikkel éjszakázásai során találkozott, és olyan már nem élő, legendásokról, akiket az előzőek még ismertek. Előbb Petőfi Zoltánról ír történeteket, aztán Szemere Miklósról, aki Alvinczy Eduárdként jelenik meg novelláiban és regényeiben. De feltűnik az alkoholista Csurlu úr is, és Lujza, aki „fiatal éveiben szentkép volt a fővárosban”, Kamill, aki a temetőben találkozik szerelmével, az Aranykéz ut-

cai bakter, aki elszokott az alvástól, mert annak idején mindig ő kísérte haza a Csigából Vörösmartyt, Nagybotos Viola, a nők bálványa, Visztula Bella, aki „egykor olyan járvány volt a fővárosban, mint a himlő” meg Janicsek úr, a műkincsgyűjtő. Mint egy élő panoptikum. Krúdy ekként akarja láttatni novelláiban a jelen és a régmúlt Budapestjének tipikus embereit. Vonzódik ezekhez a különös alakokhoz, főként azokhoz, akik a régi Budapestre emlékeztetik. De hát – mint néhány esztendő múltán majd megjegyzi – „Pesten szeretik a furcsa, rejtelmes embereket”. (Vozáry, 1916)

Az első Szindbád-regény, a *Francia kastély* 1912-ben jelent meg. Előbb a Felvidéken játszódik a történet, majd a hajós Budapestre utazik egy színésznővel. Ott aztán „Georgina és Szindbád bejárták mindazon helyeket, ahol a szerelmesek Pesten és Budán elbújni szoktak.” Szindbád nagyon jól ismeri ezeket, mondja az elbeszélő, hiszen „fiatalember korában sokat mászkált Budán. Amíg a pesti ember szerelmes, száz eset közül kilencven esetben Budát keresi föl szerelmi életének helyes lebonyolításához. Buda a pesti szerelmesek búvóhelye. Az ottani kis cukrászdák, apró, furcsa kávéházak, rejtett kocsmák halaikkal és görbeburba utcák ócska házaikkal, úgy látszik mind atyafiságot tartanak a szerelemmel. A budai korzó gesztenyefái alatt hány dermedt szív dobogott már melegen, és a padokon leülni szerelmes szívvel és hölgygel, bizony nem utolsó multság”. Georgina, Szindbád sajnálatára, nincs egyedül. Állandó kísérője egy öregasszony, aki szerint „pénz nélkül nem ér semmit a fővárosi élet”.

Pénz és szerelem. E kettő szétbogozhatatlan összefonódása fontos szerepet játszik Krúdy Gyula talán legismertebb Budapest-regényében is. A *vörös postakocsi* egy megcsömörlött, rosszkedvű ember munkája. Krúdy házassága 1913-ra már végképp tönkrement. Szállodákban – a Meteorban, később az Astoriában – lakik, anyagi gondjai vannak. Talán ezek is szerepet játszhattak abban, hogy a regényben annyi számító nő szerepel, akik örömmel adják magukat az „élet királyá”-nak, a dúsgazdag Alvinczy Eduárdnak, míg a szegény, reménytelenül szerelmes Rezeda Kázmér öngyilkosságot kísérel meg. Krúdy azt írja a bevezetőben, hogy *A vörös postakocsi* története „abban a nagyvárosban játszódik, ahol szeretni és dalolni csupán az alantas néposztályban szokás. A szerelem, amelyről egykor Petrarca zengett, városunkban nem szokásos. A kis garniz szállodák, kapualatti szobák és találkasházak körülbelül lebonyolítják a szerelmi forgalmat a városban, azonkívül meglepetésnek számít minden egyéb szerelmi jelenség. »Csodálom, hogyan nőülhetnek meg a férfiak, mikor én vagyok az egyetlen tisztességes nő Budapesten« – mondotta egyszer éjszakai kihallgatáson egy még elég csinos és kívánatos, de a szerelemtől visszavonult asszonyság, akinek éppen az volt a mestersege, hogy szerelmet vessen és arasson. Budapesten úgy nézett végig, mint a birtokán (...)”

A bevezetőben Le Sage regényét, *A sánta ördögöt* is említi az író. Nem véletlenül. „Hiszen, ahogy a Le Sage-regény ördöge emeli fel a házak tetőit, hogy meztelenül táruuljanak fel a rejtőzködő életek, úgy akarja Krúdy elénk tárni a pesti ember-vásár láthatatlan képeit is – állapítja meg Czére Béla. – A pesti vásár forgatagában meztelenre akarja vetkőztetni az urakat és a hölgyeket, s a leleplezés naturalista szándékát csak erősíti a másik, ellentéző érzés, amely fölött a puskinsi romantikus szerelem csillaga ragyog.” (Czére Béla: *Krúdy Gyula*. Bp., 1987. 78.) A regény csakugyan felfogható Budapest vádirataként is; *A vörös postakocsiban* helyenként a Krúdy által tisztelt Kóbor Tamás munkáiban található megállapítások olvashatók. (Elgondolkodtató, hogy a *Hampipőke önagsága* és a *Ki a ghettóból* című Kóbor-regények 1911-ben jelentek meg, az *Aranyhajú Rózsika* pedig a következő esztendőben.) A nihilista Bonifác Béla például

így figyelmezteti egyik rajongóját Krúdy Gyula regényében: „Nem megmondtam, hogy óvakodjék Pesttől? Ez nagyon romlott hely. Elcsábítják az asszonyokat. (...) Maradt volna otthon, nagyságos asszony, Pest feketére fest.” Hiába, a főváros, mint valami óriási lámpa, vonzza-csalogatja a fényre vágyókat. „Mikor Pestre jöttünk – panasolja az ábrándos Szilvia –, azt hittük, hogy most következik a nagyszerű, mulatságos, nagyvilági élet. Én legalább titkon mindig azt hittem, hogy valami rendkívüli dolog fog történni, ha én, a nem mindennapi, szép, tehetséges, okos és jó teremtés Pesten megtelepedem. Aztán semmi sem történik. Egyik nap múlik a másik után.” Amit pedig egy másik, kétes hírű nő, Estella mond, akár vádbeszédként is olvasható: „A férfiak mind azért dolgoznak, lopnak, csálnak, rabolnak, kártyáznak ebben a városban, hogy a ringyóknak új tavaszi kalapjuk legyen. A férfiak a Dunába ugranak, fejbe lövöldözik magukat, börtönt viselnek a nőkert Pesten, és szegényeknek sejtelmük sincs arról, hogy az imádott hölgy Steinné konyháján lesi alkonyattal a firhang mögül, hogy felbotorkál a lépcsőkön egy részeg német, vagy egy golyvás fiákeres, aki pénzt nyert az alagi lóversenyen, a kártyaházak krupiéi, akik még selyemharisnyára való ajándékozhatnak... *Az egész Pest egy nagy nyilvánosbáz (...)*” (A kiemelés tőlem. S. G.) Minden bizonnyal ezekre gondolhatott Krúdy, amikor a bevezetőben így kiáltott fel: „Pesti regény! Mit lehet írni Pestről? Ordináré passzió, mint az állatkínzás.”

Ez a pesti regény, ez a „közönséges szórakozás” Krúdy Gyula első komoly irodalmi és anyagi sikerét hozta 1913-ban. (Igaz, az utóbbiban az is jelentős szerepet játszott, hogy valaki elterjesztette: az akkoriban meggyilkolt Mánás Elza történetét írta meg legújabb művében az író.) Jelentős kritikai visszhangot keltett a könyv. A bírálatok némelyike, mint például Adyé, minden elismerése mellett azt veti Krúdy szemére, hogy a célt, vagyis, hogy olyan regényt ír, amely Budapestet tükrözi, nem sikerült maradéktalanul megvalósítania. A rendkívül erőteljes mozaikok nem állnak össze egységes képpé. Viszont Czére Bélának is igaza lehet, amikor azt állítja, hogy „a regény újszerűségét éppen a századvég Budapestjét bemutató fejezetek jelentették elsősorban. A Feld Zsigmond-féle Városligeti Színkör színésznőiről és a körülöttük rajzó újságírókról, Somossy Károly huszárruhás »hölgyregimentjéről«, az Orfeumról, ahol a legszebb táncosnő, Carola Cecília tette fel fekete harisnyás lábát a márványasztalra, a pesti lóversenyek kalandorairól és előkelőségeiről, és a kor irodalmi életének jellegzetes figuráiról színes képet rajzol *A vörös postakocsi* – igaz, már-már egy dokumentumregény aprólékosságával”. (Czére Béla i. m. 83–84.)

II. A világháború alatt, avagy Isten büntetése Pest-Ninive felett

Krúdy kiábrándultsága csak fokozódik a világháború alatt. „Budapest, a város, amely a Balkán erkölcsseit, Párizs desszillált romlottságát és a korzó férfilatogatóiban az ellenséges szigetország simára beretvált eleganciáját egyesítette magában egykoron, a mostani időben mintha megtalálná végre magát – írja keserűen, ugyancsak a *Magyarországban* 1914 végén. – Hazánk fővárosa és lakossága con amore mutogatja ragyavert és sebhelyes ábrázatát, eddig sohasem látott nőket és férfiakat hozott divatba, macskaléptekkel jár a jövedelemben szűkölködő métesz, és a foglalkozás nélküli fiatal férfiak ordináré röheje kíséri a gyászruhás nőt az Erzsébet körúton – míg másfelől szomorú sebesült katonák ballagnak nagy számmal görbe pálcáikkal, és csodálkozva néznek szét

a városon, hol a földkerekség legszemtelenebb férfiai és női talán még a világháborút sem veszik komolyan. (...) A pesti szemét, amely undorítóvá tette ennek a városnak a felszínét, amiért nem lehetett este a nagykörúton végigmenni, amiért a pesti férfiak meg szokták vetni egymást, amiért ordinaré és aljas volt ennek a városnak az állandó hangulata, beszélgetése, gondolkozása és diszkántja, amiért a kávéházakban döntöttek el a haza sorsát, és a hirlapíró biliárd- vagy kártyaasztal mellett növekedett: a pesti szemét most kedvére végighempereg a városon. (...) Évek óta járkálok Budapesten azzal a gondolattal, hogy hová tűnnek a rendes emberek lámpagyújtáskor vagy késői délután, akik munkával, szorgalommal és kötelességteljesítésben töltik nappalukat? Esténként mintha kinyitnák Promontor felé a nagy szellőztetőkészüléket: a gond, a komolyság, az élet tiszteletre méltó felfogása és az emberiség szeretete elszáll Budapestről." (*Téli bál, 1914*) A közvetlenül a háború előtt írtakból látható, hogy Krúdy kiábrándulásának nem a háború az eredendő oka. Budapest társadalmát, amely pénzcsergésre járja haláltáncát, összességében már akkor is romlottnak tartotta. A világháború igazolta korábbi dühét, és csak tovább fokozta keserűségét. (Az „ordinaré” jelző mind gyakrabban bukkan fel írásaiban.) Mind jobban erősödik Krúdyban az az érzés, hogy a békebeli világgal együtt olyan értékek tűnnek el, amelyekért annak idején érdemes volt élni Budapesten. „Hajdan, a háború előtt – emlékezik ugyancsak a *Téli bálban* –, ha nehéz borokkal volt megrakva az asztal, az ember tán még hitelt adhatott egy-két szívből jövő kacagásnak a városban, a messihi szigettengerek termékének jószagú füstkarikáin át tán lehetett úgy nézni a helybeli dolgokat, hogy itt az emberek jókedvű, szegény gyermekek, akik annak örvendeznek, hogy holnap télikabátot kapnak a jótékony előljáráson: mostanában azonban bizony minden erőlködés hiába való Budapesten, őszintén, becsületesen, a ma született gyermek természetességével ordinaré mindenki (...).”

Krúdy Budapest-szemlélete megváltozott. Nem először azóta, hogy fővárosi lakos lett. A kilencszázas évek végétől szembetűnően megszaporodnak azon írásai, amelyekben a jelen értékszegénységével a milleneumi időket állítja szemben. A háború morális következményei aztán annyira bosszantják és elkeserítik, hogy egyre-másra fedezi fel a közvetlenül a háború előtti, akkoriban persze rossznak érzett világ értékeit. „Az ember úgy van teremtve – írta a háború utolsó esztendejében –, hogy a bajt akkor felejtí, ha nagyobb bajba keveredett”. (*A gyermek és a hiéna, 1918*) A felnőtt Krúdy Gyula számára, úgy tűnik, a jelen mindig kiábrándító, a múlt ellenben olyan elsüllyedt sziget, ahol még érdemes volt élni. Mintha háttal menne előre. A jelent ezáltal mindig múltandóságában látja, sokkal kiábrándítóbbnak, mint a mindinkább ködbevesző, legendává váló múltat. És ez, a forradalmak fél esztendeje kivételével, mindvégig így marad.

Amikor Bányai Elemér, azaz Zuboly, a főváros történetének mindenki által szeretett krónikása elesett a fronton, sokakhoz, például Ady Endréhez hasonlóan, Krúdy is arra döbben rá, hogy a régi, még általa is ismert legendás alakok sorban tűnnek el Budapestről. Helyettük mások, titokzatos, idegen emberek jönnek. „Este vagy nappal megyek az utcán – kesereg a háború harmadik esztendejében –, csodálkozva nézem a főváros megváltozott arculatát. Mintha mind eltűntek volna régi emberek. Új női arcok jelentkeznek a régi, megkopottak helyett. Kik lepik el oly erőszakosan a közúti alkalmatosságokat: kik nyüzsögnek az éttermekben, hotelokban, színházakban; kik foglalták el a régi pestiek helyét mindenütt a városban, a korzón és boltokban, nevelatlenségben és lármában, fényűzésben és mohó élnivágásban? Csupa idegenek, ismeretlenek, akik valamely rejtélyes ok miatt valahol útra keltek, mint a sáskák, és sűrű em-

berrajként zümmögve útba ejtik egy napra vagy egy hétre vagy tíz esztendőre Budapestet." Korábban, Krúdy így emlékezik a békeévekre, mindenkit ismert a fővárosban, aki csak számít. De most? „Itt senki sem tudja a másiktól, honnan jött, és hová megy. Mennek, megbabonázzottan vándorolnak, mintha már senki sem lenné meg helyét a háborúban. Ebben az új emberforgatagban aztán végképp nyoma veszett az utolsó pesti lumpnak.” (*A Lumpokról, 1916*)

Krúdy ebben a borongós hangulatban írta az *Aranykéz utcai szép napok* történeteit a háború első két esztendejében. Azokban a régi, szép időkben játszódnak ezek a történetek, amelyekben cseppet sem volt könnyebb élni, viszont kiismerhetőbbek, és így valamivel boldogabbak voltak a jelennél. Az annak idején irodalommal foglalkozók „voltak az írók – a régiek – manapság semmit nem tudunk. (...) Ha én leírnám, hogy én mit éltem és éreztem, és körülöttem éreztek: talán egy toronyba zárnának” – olvasható a kötet 1916 elején írt, kiábrándultságot sugalló *Előhangjában*. Ábránd és valóság finoman ötvözőtt kettőssége jellemzi ezen elbeszéléseket. A megidézett múlt mögött úgy sejlik fel minduntalan a kiábrándító jelen keserűsége, mint szikrázó nyári verőfényben a látóhatár gyanús tintakékje. E történetek írása idején Krúdy ismét gyakran emlegeti az évtizedes álomból ébredő, és az új világban helyét nem találó Rip van Winkle-t. A kötet megjelenését követően a Magyarországon tárcát is közöl róla, amelyet azzal zár, hogy „én Rip helyében: visszamennék aludni a hegyekbe”. (*Rip, 1916*) Ez természetesen nem volt lehetséges, de talán e vágynak is szerepe lehetett abban, hogy Krúdy 1918 őszén éppen a Margitszigetre költözött.

Aki Krúdy ez idő tájt született írásai közül csupán a szépirodalmi műveit olvassa, meglepődve tapasztalhatja, hogy milyen kevés foglalkozik *kora* Budapestjével. Néhány rövid utaláson kívül alig-alig bukkan fel ezekben a jelen. Az emlékezés válik uralkodóvá e művekben. Mintha Rip van Winkle, hogy ne kelljen tudomást vennie a kiábrándító valóságról, abba a már nem létező világba menekülne, amelyben ősei éltek, és amelynek még maga is részese lehetett. Ez az emlékezés azonban nem felhőtlen; a múlt kéklő egét időről időre elsötétíti a jelen sötét árnya. A régi szép időkön való merengés legtöbbször a veszteség érzetét is felfokozza az emlékezőben. Az 1917-ben írt *Bukfenc* története például abban az időben játszódik, amikor „még nem volt háború, tehát gyönyörű fogatok közlekedtek, mintha csupa gazdag ember lakna a városban; az öregebb fiakerosok oly tekintélyes urak, mint manapság a bankigazgatók, a fiatal kocsisok megannyi nőhódító gavallérok, akik nem egy kiváló pesti bárónő kegyével dicsekedhetnének; magánfogatokon csak az urak jártak, akik barátnőt tartottak. Esténként olyan volt Pest, mint kis Páris vagy Bukarest.” A leírás nyilvánvaló túlzásai a jelen sivárságát érzékeltetik az elmúlt idők gazdagságával szemben.

Sokkal nyilvánvalóbban fogalmazódik meg mindez abban a néhány elbeszélésben, amelyek a jelen Budapestjén játszódnak. Az egyiknek egy műgyűjtő, Verbénai a hőse. A házából egyre többet kimozduló Verbénai keserűen tapasztalja, hogy a háború okozta változások hogyan tüntetik el Budapest egykori értékeit. A régi embereket hiába keresi, a toladó újakat pedig mind jobban gyűlöli, különösen a hadimilliomosokat. Alig várja, hogy a házába zárkozhasson, ebbe a darabka régi világba, ahol a „boldogabb világból” való festményeit nézegetheti, ahol eredeti Thackeray-kiadást lapozgathat, vagy első kiadású Petőfit, ha ahhoz támad kedve. A valóság elől azonban ő sem tud elbújni. „Amint a nyomor és nélkülözés erősebb hangokat hallatott a városban, hogy jól elzárt lakásán is meg lehetett hallani, Verbénai elhatározta, hogy többet forgolódik az

utcákon, hadd lássa saját szemével Isten büntetését Pest-Ninive felett." Kezdeti kárörömét azonban rövidesen a félelem váltja fel az emberek viselkedése láttán. Úgy érzi, ha a múltból minden eltűnik, neki, aki része annak, szintén pusztulnia kell. Verbénai azonban élni akar, ezért a változások okozójának, a háborúnak a végét kezdi várni egyre türelmetlenebbül. Tehetetlennek érzi magát. Aztán egy nap, amikor azért nem tudja felakasztani a falra a padlásról lehozott régi képeket, mert már szöveget sem kapni Budapesten, döntő elhatározásra szánja el magát. „Egy terv motozott már régen a fejében, amelytől a mai napig idegenkedett. Tudta, hogy a műtárgyak, képek ára hallatlan mértékben emelkedett a háború alatt. Eladja a képeit borsos áron a hadimilliomosoknak. És a befolyó pénzen – békét vesz. Hadikölcsönt jegyez, a háborúnak adja vagyonát – a háború ellen.” (*Verbénai, vagy egy pesti polgár megtérése, 1917*) Az elbeszélésben, mely a legszebb Krúdy-írások egyike, tehát egy korszerűtlen, a múlt után vágyakozó öregember veszi fel a küzdelmet a jelennel, a jövő érdekében. Kétségbeesett elhatározása egyszerre hősies, komikus és szánalomra méltó. Úgy érzi, még vannak lehetőségei, még élni akar. Jelképes, hogy a modern Budapestet egy korszerűtlen ember akarja megmenteni azáltal, hogy eladja a boldog időket mind inkább egyedül idéző, féltve őrzött festményeit. Hogy a téma mennyire foglalkoztathatta az író, a *Bukfenc* című regénye is jelzi, amelynek egyik hőse, egy „boldogtalan úriember”, Don Kihóte néven mutatkozik be.

Krúdy ez idő tájt született szépirodalmi művei között tehát kevés a jelen Budapestjével foglalkozó írás, és csupán elvétve akad olyan jelkép-értékű alkotás, mint Verbénai története. Az író-Krúdy inkább a múltban keres látomásos-lírai regényeinek színhelyet, legyen az a Nyírség, a Felvidék vagy főváros. A hírlapíró azonban élénken reagál mindenre, ami kora Magyarországon történik. Ha menekül is, amikor regényeinek és elbeszéléseinek történeteinek töri a fejét, ha álmokról, vágyakról és kényszerképzetekről is van bennük szó, a józan realista objektivitásával szólal meg újságcikkeiben. Figyelme középpontjában természetesen Budapest áll. „Egy marék hamu sem maradt a háború előtti életünkben – írja ekkoriban –, mindenünk semmivé lett, amit eddig vagyonnak és értéknek hittünk.” (*Bajlólátú nap a kalendáriumban, 1917*) „Amint nem tudtuk abban az emlékezetes augusztusban a jövőndőt – hisz felakasztottuk volna inkább magunkat, mint e kort átéljük –, úgy áll előttünk a holnap saisi fátylában.” (*Tíz napig vakáció, 1917*) Minden bizonnyal az író Krúdy Gyula témaválasztását és ábrázolásmódját is magyarázza, amit a hírlapíró mond: „Néhanapján úgy látom az életet, mint valami régi utazás elfelejtett, olykor visszatérő emlékét.” (*Tilos, 1918*)

E kifordult világban az emberek is kivetkőztek önmagukból. A hétp próbás gazember lett az ideál a „tehetségtelen” Budapesten, ahol „annak van igaza, akinek pénze van, még ha tömlöcben ült is érte. A rongyos katonának nincs pénze, ellenben a betörő, amíg le nem fülelik, jó pasas lehet a városban.” (*Mack Benno, a gentleman betörő, 1917*) Ebben az időben a „tehetségtelen” jelzót ugyanolyan előszeretettel használja a neki nem tetsző fővárosi jelenségeket bíráló Krúdy, mint a háború előtti években az „ordinárét”-t. Leginkább az emberek magukba zárkózása bántja. „Ez a korszak szülte a lezárt ajkú, befelé fordított tekintetű, fal mellett osonó és négy fal között tépelődő magányosokat – kesereg a Magyarország egyik tárcájában. – Csak egy közömbös tekintetet kell vetni a városra, hogy észrevegyük, mennyien hiányzanak a régi baráti arcok közül, amelyekkel azelőtt sem igen társalogtunk, csak megszoktuk, s messziről megszerettük őket. Hová lett sok kedves nő, bizalomgerjesztő férfi, pesti figura, akit úgy

ismertünk, mint a régi Pesten a belvárosi patríciusokat? A házak némák, a függönyök leeresztve, a lakócédulákon ismeretlen bevándoroltak nevei (...)” (*A magányosok, 1918*) Nincs ember, Krúdy szerint, aki megakadályozhatná Pest-Ninive pusztulását.

A fentiek alapján érthető, hogy Krúdy miért üdvözölte a forradalmat, és miért látta Károlyi Mihályban a megmentőt. Érthető, de még így is szokatlan azon tárcáinak a hangneme, amelyet az elkövetkező fél esztendőben megjelentetett. Szokatlan, mert – *reménykedő*. A múltba néző, a jelen sivárságán kesergő Krúdy először bizakodó csaknem húsz év óta. Mint Verbénai lett volna, ha kiderül, hogy sikerült megvennie a békét. A többséghez hasonlóan Krúdynak is elege van a háborúból, a pusztulásból, a reménytelenségből. És elege Budapestből, amely önmaga paródiája, mint egy romlatlan bakfist alakító, kifestett-parókás, kiégett, vén kokott. Ideje már megválni tőle, nem kár érte, szenvedéseiről saját maga tehet. Nincs miért sajnálni. Krúdy, aki nem is oly régen még amiatt panaszkodott, hogy „a gyalogjárónak nincs igaza”, mindezt legkifejezöbben *A gyalogúton* című cikkében fogalmazta meg a Magyarország hasábjain 1919 áprilisában. „Mit sajnáljak a tegnapi életemből?” – ezzel a tipikus Krúdy-kérdéssel indul az írás. A válasz ezúttal az, hogy: semmit. Minden, ami volt, még a régi főváros is, egy elmúlt, zűrzavaros időszak lomtárba való rekvizituma. „Miért sajnálnám a tegnapi Pestet – kérdezi cikke végén a szerző –, a zsebmetsző, sajtuszagú, ocsmány Pestet, minden érdemes fiához perfid, bűneiben a kivégzésre megérett régi Magyarországot – amikor csak amolyan mostohagyermek voltam itt?”

Krúdy Gyula 1919 tavaszán az életre szavaz, vagyis bízik a jövőben: *reménykedik*. Érthető, márcsak azért is, mert magánéletében is biztató változások történtek. Ismét ifjú férj, második felesége gyermeket vár. Kislánya születése idején írta egyik legszebb regényét, az *Asszonyosságok díját*, melyben Krúdy „a látomásos-lírai szerkezetet ötvözi a realista kompozícióval”. (*Czére Béla i. m. 155.*) Hőse, egy régi világból való temetésrendező – akinek eddig többnyire csak halottakkal volt dolga – elindul az Életbe az Álom hívását követve. Útja a megesett fiatal lányig, illetve a szüléskor meghalt anya gyermekeig, a pokoljáráshoz hasonló. A sokszálon futó, idősíkokat váltogató regényben haláltáncszerűen kerengenek egymás körül a szereplők Budapesten. A főváros a prostitúció melegágya – ezt Krúdy már *A vörös postakocsiban* is hangoztatta, és azóta számtalanszor. „Szemét és drágakő, rongy és bíbor hentergett a pesti utcán – olvasható, mint egy vádirat a regényben –, hintójában királynő módján ült a kokott, a háztulajdonosné terpszkedett a batár parázna párnáin, míg a heptikás varróleány, setét szobáknak elátkozott ifjú mosónője, lépcsőházban született, kutyaólak lakói, cselédek, munkásnők, szerencsétlen rongyosok magzatokat hordtak szívük alatt, akikről senki sem tudhatta előre, hogy püspökök vagy rablógyilkosok lesznek egykor. Olcsó esti órák Pesten! Vajúdik a hamu szemű gond, az ütőér lüktetésével ömlő szerelemföltés, a megaláztatás kis házikóiba, a magányba búvik, a harag és a gyűlölet párolog, mint a nyers hús, a megbántás fogát szívja, és a bosszú hullákból piramisokat állít a képzelet vásznán. Míg a cédaság átlátszó szoknyában jár-kelel, és térdeit vígan mutogatja.”

Ez a ráolvasásszerű rész csupán néhány kiragadott mondat abból a vízióhoz hasonló zsúfolt-fülledt leírásból, amelyben az elbeszélő azt kívánja érzékeltetni, hogy az Életbe induló temetésrendező mit látott Budapestből a hullaháztól a prostituáltak utcájáig, ahol ismételtlen felakasztotta magát valaki. (Ez az a világ, amelyet a regény írása idején az író pusztulásra érettnak érzett.) Míg a tisztas temetésrendező a lovaskocsi bakján ülve, mintegy felülről nézve tekint szét a karneváli forgatagon, addig a megesett

lány, a mentőkocsiban fekvő szemléli ugyanazt a bordélytól a kórházig vezető úton: „A mentőkocsi ablakából hallani egyet-mást a városi élet zajgásából. Aki jól ismeri a fővárost, az a mentőkocsiban fekvő is körülbelül megítélheti, hogy mely részében Pestnek gurulnak vele a kerekek. Ívlámpák fehérledek, a kerekek fakockákon táncolnak, csevegés, lárma, rikoltás hangzik, mint a majmok szigetén: ez az Andrássy út este. Automobil zúg, és oly kihívó hangot ad, mint akár ízléstelen tulajdonosa. Bukdácsol az omnibusz, mint Paul de Kock regényeiben, s ugyanazok a vidám masamódkisasszonyok, boltilányok, kereskedősegedek utaznak rajta a liget irányába, akiknek vászonszoknyájáról, tréfairól, elmésségéről, szeretkezéséről annyi könyvet írt a pajkos regényíró. Tarkabarka emberek olyan hetykén üldögélnek a vágató bérkocsiban, mintha csak az volna a szórakozásuk, hogy lenézzék a gyalogjárókat. A régi Andrássy út iparlovagjai, kokottjai megöregedve és göthösen üldögélnek a padokon, és gondolkoznak azon, hogy milyen más volt minden az Andrássy úton az ő idejükben.” A mentőkocsi végigszáguld az Üllői úton egészen a Bakáts téri kórházig. Ott aztán Natália meghal a szülőágyon, az újszülött kislányt pedig az önmagára és életcéljára találó temetés-rendező fogadja örökbe.

Krúdy, ha nem is optimista, de reménykedik.
Nem sokáig.

III. A világháború után, avagy ez a szíves város egyszerre olyan szívtelen lett

Krúdy Gyula 1919 őszétől a margitszigeti magányban keres menedéket. Az új esztendőig viszonylag keveset publikál. Csalódott, kiábrándult és reménytelen, nehezen viseli a személyét ért támadásokat.

A következő évtől aztán fokozatosan visszatér a közéletbe. A hírlapokban közölt írásaiban éppen olyan keserűen nyilatkozik Budapestről, mint korábban, a háború éveit alatt. 1920 májusában tárcát jelentet meg a Magyarországon a kocsikról, amelyek „a legjobban mutatják, mily siralomra méltó öreg koldusok lettünk a boldog múlt század óta. A pesti fiáker, amely híresség dolgában már megközelítette bécsi kollégáját: úgy zörög, ingadozik, farol, mintha csontvázakat szállítana egyik temetőből a másikba, amely csontvázaknak többé semmi sem fáj. Temetésre se jártak a régi pestiek a mai kétfogatún.” (A régi kocsihoz. A kiemelés tőlem. S. G.) Az egykori Monarchia éveinek aranykora, amelyeket oly lelkesen búcsúztatott közvetlenül a háború után, a „boldog békeidők” magánmitológiája már formálódik írásaiban. A millenniumi, illetve az azt megelőző évekre Krúdy már a háború idején is többnyire nosztalgiával gondolt vissza, a húszas évektől azonban egyre inkább az egész Ferenc József-i korszakot tekintette a „régis szép időknek”. Azok sem voltak hibátlan, felhőtlenül boldog évtizedei a magyar történelemnek, de akkoriban még áttekinthetőbb volt az élet, mert léteztek írott megíratlan illem- és játékszabályok. A háború éveitől azonban, Krúdy szerint, minden megváltozott. Ugyan „Pest sohase volt kedves város – írja ekkoriban. – De kívánatos, mint a vérbelű, fehérmájú menyecske, akinek csintalanságairól mindenki beszél, mégis boldogan kezét csókolnak a férfiak. Mindig azok szidták a legalaposabban Pestet, akik Budára még házasodni se jártak, s ha néhány napig távol voltak városuktól, gyötrelmes vágyat éreztek.” (Nemzetgyűlési dívat, 1920)

Krúdyt leginkább az keseríti el a húszas évek elejének Budapestjén, hogy semmit sem tanult a város. Hogy a véget ért farsang utáni másnaposságot nem a nekibuzdulás, hanem a letargia követte. Verbénai, a képeit a békéért eladó műgyűjtő nézhetett volna így végig a pusztulástól megmentett „Pest-Ninivén”, amely nem érdemelte meg az önfeláldozást. És kedvenc alakja, a hosszú álomból felébredő Rip van Winkle, aki inkább aludna tovább, ha már nem mehet vissza abba a cseppet sem jobb, de legalább nem ilyen reménytelen régi világba. „Néha szeretnék látni egy tekintetet a múltból – kesereg Krúdy –, kihívó, megvető, fölényes pesti szemet, de hiába járom be a várost, a hídtól a hídig, az elbizakodottság legfeljebb durvasággá fajult, a régi fölény vallásgyűlöletté, a zsebmetszői alattomoság erőszakká. Ez a város elveszítette a régi szemét, amelyen át magáénak, legsajátabb tulajdonának látta az egész világot, az élet legmagasabb bölcsességét, a vakmerő trapézmutatványt, a róka ravaszdi gödrét, a nők esendőségét, a pénz hitelenségét, a boldogulás titkát.” (*Bús szemek városa, 1922*)

Krúdy Gyula életében, írásai alapján, 1922 volt leginkább a reménytelenség éve. „Ha majd egyszer írni lehet a mai korszakról – írja azon év karácsonya után a *Reggel* című lapban –, megállapítja egy kései bogarász, hogy a magyar írók ezekben az esztendőekben volt legkopottabb a kabátja, legrongyosabb a kedve, legcsekélyebb a reménye.” (*Magyar író karácsonya, 1922*) A következő esztendőben cseppet sem javult Krúdy hangulata; reménytelen és bánatos. „Legkedvesebb barátunk, mindennapi regényhősünk, árnyékunk: Bánati úr tudná tán pontosan elmondani, hogy miért utáljuk a nagyszerű, mindenekfelett való, közvetlen jelen időt, a kőtörő mindennapokat, és mindinkább ámulóbb lesz az arckifejezésünk, amint a távolodó múlt időkről beszélgetünk. (...) Amerre járunk, botorkálunk: a múlt idők dicséretét halljuk mindenütt.” (*A rézkrajcárhoz, 1923*) Krúdy reménytelen, bánatos. És magányos. Barátai közül sokan meghaltak, nem találja helyét a megváltozott Budapesten. „Már látom, hogy egyedül maradtam a városban – panaszolja egy nyári kirándulásból hazatérve. – Sehol egy kéz, amelyet megfoghatnék, sehol egy szem, amelybe bizalommal nézhetnék, sehol egy hang, amely megvigasztalna. Egyedül kell megkeresnem az elidegenedett, a nyári szökevényre neheztelő utcákat, a vallatólag tekintgető házzámokat. A házmaster egy régi nadrágomban kijön a kocsihoz: Hol tetszett annyi ideig járni? Csaknem elfelejtettük a nagyságos urat.” (*Őszi életrajz, 1923*) Krúdy „az álomtalan emberek városának” nevezi ekkoriban Budapestet, ahol „a legelszántabb humorista sem tud megszólalni ezekben a napokban, az utolsó vicces-ember Pesten elrejtőzött, nehogy kölcsön kérjen tőle valaki.” (*Álmatlan emberek városa, 1924*) Megfigyelései szerint „az utcákon néha olyan tévetegeken járó öreg pesti polgárokat láthatni, akik Rip van Winkle módjára tévedeznek a mai Pesten, nem tudják megszokni, hogy ez a barátságos, szíves város egyszerre olyan szívtelen lett...” (*Milyen regényeket írnak az írók a mai Pestről? 1925*)

Az évtized közepére némileg oldódik Krúdy Gyula rosszkedve, ha a reménytelenség nem is múlik el már sohasem. Anyagi helyzete átmenetileg javul. Ekkoriban inkább rezignált, kénytelen-kelletlen kezd berendezkedni az új Budapesten. Hol ismét talál olyan szépségeket, amikért érdemes élni felnőttkora hányattatásainak színhelyén, hol meg beletörődni látszik a megváltoztathatatlanba. „*Nem élhetek Pest nélkül*” – ezt is 1925-ben írja egyik tárcájában.

Krúdyt a húszas években egyre inkább foglalkoztatja a „boldog békeidők” Monarchiája, a korszak, amikor „még érdemes volt élni”. Az ezekben az években írt publicisztikájában is mindvégig megpróbál tárgyilagos maradni; tárcáiban, mint *A rézkrajcár*

hoz címűben is, nem győzi elégszer hangoztatni, hogy mennyire csodálkozik az emberek szelektív emlékezetén. Nem ringatja illúziókban magát, és olvasóit sem kívánja meggyőzni arról, hogy az az egyre többet emlegetett múlt minden ízében jó volt. Nem látja értelmét a régi idők rózsaszínűre festésének; újságcikkeiben, melyekben pedig kitüntette szerepe van az emlékezésnek, maga sem teszi ezt. Miként ekkoriban született szép-irodalmi műveiben sem.

A *Mit látott Vak Béla Szerelében és Bánatban* című, töredékben hagyott regényét Krúdy 1921-ben írta. Benne Budapest is szerepet kap, sőt, az *Előhang* tanúsága szerint „egy régi, elmúlt város emlékirata ez a könyv (...)” És egy most már vak emberé, aki „látott mindent, amit a városban érdemes volt szemügyre venni. Azután elveszítette szeme világát, és úgy töltötte tovább napjait.” De mi is az, amit a vak még látott? Egy másik világot, amelyben – és ezt Krúdy egyre határozottabban állítja – semmivel sem volt könnyebb az élet, csupán valamivel boldogabb. „Látta Ferenc Józsefet.” – ezzel a mondattal kezdődik a regény. A vak látta az agg királyt és a nagyvárossá serdült Budapestet. Látta erényeit és hibáit, látta a romlottságában is gyönyörű, „kurtizánna lett, rafinált” fővárost. Hogy nem volt egyedüli ebben, az kiderül azon kalandokból, amelyeket már vakon él át. Romlottságában is vonzó volt az a Ferenc József-kori nagyváros – ez olvasható ki a regényből. Szemben a jelen Budapestjének sivárságával, ahol éjjel „folynak a könnyek a falak között, amelyeknek napvilágnál nem szabad mutatkozni (...)” Jelképes, hogy annak idején azután vesztette el szeme világát a vak, miután végérvényesen letűnt a történelem színpadáról a Ferenc József-i kor. Amikor, Krúdy szerint, majdhogynem már látni sem érdemes. Hogy az író nem fejezte be regényét, szimbolikusnak tekinthető.

Ugyancsak az élet elviselhetetlenségéről szól az 1921-ben megjelent *Nagy kópé* című Krúdy-regény is. Hőse a postakocsi-regényekből jól ismert Rezeda Kázmér. „Végképp illúzióvá vált, eltűnt a regényes pesti élet, szertefoszlott a békeidők színes forgataga, a város megszürkült a Ferenc József-i idők elmúlásával, akárcsak Rezeda haja: ezzel a hangulattal kezdődik a *Nagy kópé* története – írja Fábri Anna –, az egyetlen olyan Rezeda-regény, amely a régi világ pusztulása után játszódik.” (Fábri Anna: *Ciprus és jegenye*. Bp., 1978. 164.) Az öregedő Rezeda Kázmér utolsó budapesti kalandjáról szól a regény. Amikor ismét elindul megkeresni a szerelmet, már negyed század telt el azóta, hogy a Tisza mellől a fővárosba érkezett. Azokat „a pestieket kereste mindig, akikről egy vidéki udvarház ősi bolthajtásai alatt a könyvekben és a régi újságokban olvasgattott. A múlt század gyönyörű és ábrándos Pestjét kutatta a Belváros szűk utcáiban. S boldog volt némely májusi reggelen, amikor néhány kis hangulatot velt lepkevadász-ként elfogni az ódon házak között.” (Mintha magát Krúdyt látnánk, aki 1897 tavaszán Budapestre vonatozott; e könyv akár jubileumi számvetésként is olvasható.) Rezeda Kázmér azonban csalódott. A fővárosban eltöltött évek alatt lépten-nyomon tapasztalnia kellett, hogy az a Budapest, amelyről vidéken annyit álmodozott és olvasott már nem létezik, vagy legalábbis neki nemigen sikerül nyomára bukkannia. „Mindig úgy érezte magát, hogy megsalták, amint az évek folyamán mind messzebb tűnt az utcákról a régi Pest. A sok kiábrándulás, az életuntság, a magányban érkező gondolatok berozsdásították lelkét, mintha végképp eltűnt volna az élet folyamának lerakódó fővénye alatt az ifjú Pest és Rezeda úr.” Rezeda Kázmér még egyszer elindul a budapesti életbe. Amit talál: kiábrándító. „A királyság utolsó éveit élte, minden jel azt mutatta, hogy Pest a fulladásig jóllakott gyönyörrel, bűnnel, étellel és itallal. A polgárság asszo-

nyai és leányai kilépkedtek jól elzárt házaikból, és megismerkednek a mámorító színházzal, a végképp érzékiségre alapított női divattal, a flörttel és az ingerlékenységet előidéző modern zenével. A legkülsőbb Ferencvárosból is lábszárhoz simuló szoknyában jönnek be a hentesnék, vendéglősnék a városba, míg a korzón megjelenik az első nadrágszoknya, mintha az egész évtizedet az foglalkoztatná, hogy milyen szabású legyen a nők szoknyája Pesten, a királyság utolsó éveiben. Míg végre győz a rövid szoknya (amelyben aztán a népköztársaság és a kommün hölgyei minden eddig tapasztalt változatot felülmúltak.) A »szép fiúk« gombamódra nőnek ki a pesti aszfaltból, minden héten hallani megszaroalt úriasszonyokról, akiknek hiszékenységgel elszánt fiatalemberek visszaéltek. A »szép fiúk« az alakuló új világ regényhősei, ők csábítják el az úriasszonyokat, őket pénzelik az idősebb és jómódú asszonyok (néha több is), ők keltenek feltűnést a síófoki strandon, és ők adják meg a korzó divatját. Egy előkelő, római arcú fiatalembernek nem lehet gondja Pesten a megélhetésre. Vannak úgynevezett uzsonnázó kávéházak, ahova az úriasszonyok betérnek, és ismeretséget kötnek; vannak kávéházi asztalok, ahol a szép fiatalemberek naphosszat úgy ülnek, mint a kirakati tárgyak; vannak női zsúrok, ahova a háziasszony azzal csalogatja asszonyvendégeit, hogy egy ismert szépfiú ül a zongoránál vagy bemutatja a legújabb szalontáncokat. Ezek a szépfiúk nagy pusztítást visznek végbe a pesti asszonyok szíveiben. Rezeda úr ismert egy úriasszonyt, aki minden szerelmi szakítás után bánatában megoperáltatta magát.”

Krúdy Budapest-regényei közül a *Hét Bagoly* (1922) a kilencvenes években játszódik, az *Aranyidő* (1923) pedig egy évtizeddel korábban. Az előbbi regény két főszereplője közül az ifjú Krúdy alakját idéző Józsiás élvezi a századvégi Budapest pezsgő életét, elismerve egyúttal a másik főhős, az öreg Szomjas Guszti igazát is, aki szerint fiatalosága idején nemesebb, lovagiasabb és áttekinthetőbb volt az élet. Az öregúr szerint nagy változások várhatók a jövőben, „a régi szemérmes, polgári Magyarországnak befellegzett”. Krúdy, mint láttuk, a regény írása idején már maga is vallja azt az általános vélekedést, hogy a régi világban, „amíg Ferenc József élt”, jobb volt. A századelő időszakát tekinti – minden hibájával együtt – eszményinek. Vagyis a *Hét Bagoly* főszereplőinek részben eltérő álláspontjai valójában egymást kiegészítve idézik fel a „boldog békeidőket”, amikor még érdemes volt élni Magyarországon. A húszas évek elejéről visszatekintve persze már az is elegendő okot adhatott a nosztalgiára, ha valaki elgondolkodott azon, hogy vajon Józsiással értsen-e egyet, vagy Szomjas Guszttal. Amit pedig ez utóbbi mond a Pesten akkoriban megjelent fiatalokról, nagyon is egybecseng azzal, amit Krúdy a *Nagy kópéban* a „szépfiúkról”, és akkori publicisztikájában a háború alatt megjelenő, visszataszító embertípusokról írt: „...kerek egészében látom az új világot, ezeket a fin de siècle hősokeket, akik borotválják az arcukat, vakmerő tekintettel nézgetnek embertársaik arcába, gúnyosan mosolyognak az idősebbeken, ideált rugdosnak a köztereken, Nietzsche nézeteire esküsznek, megcsalják a nőket, nem ismerik a férfias szemérmes, öndicsékvők, kérkedők, gyávák és hősök. Én jól látom ezt az új emberfajtát, amelyet borotvált patkányoknak nevezhetnék, amely felfalja régi, kivénült szakállas fajtát, amely mindenféle ideálokkal, meggyőződésekkel, becsületekkel jött a földre. A borotvált patkányok összerágicsálják a régi világot. Olyan tömegesen jönnek, mintha minden kapu Pesten patkánylyuk volna.”

Krúdy Gyula figyelme a húszas években tehát mindinkább az „aranykor”, a „boldog békeidők” felé fordul, sőt még visszább, egészen a középkorig. Amikor regényt ír, mintha egyre kevésbé akarna tudomást venni a jelenről. Ez azonban csupán látszat,

ugyanis – mint a tárcáiból kiderül – élénken foglalkoztatta a valóság. (A nosztalgia, lélektanilag mindenképpen feltételezi a jelen erőteljes bírálását.) A látszólagos ellentmondásra maga Krúdy ad magyarázatot: „Az új Budapestnek kalandosságai még nem is igen valók regénybe – legfeljebb a városligeti nyári bohózatíró mulattathatná véle publikumát” – írja Kóbor Tamás művei kapcsán 1923-ban. Két esztendő múlva bővebben is kifejti véleményét: „A regényesség, amely a háború első éveiben még fel-felbukkant a városban: ronggyá foszlott itt, amint vége lett a sorstragédia előadásának, és a szereplők lemosták arcukról a festéket, és a hősi póz helyett szerettek volna ismét a kettős könyvelő dugóhúzó formájú lábtartásában elhelyezkedni az álló íróasztal előtt. (...) Kit választhatna hőséül a mai regényíró, ha az csak egyszerűen lemásolni akarná a pesti életet, amelyet maga körül lát? *Tessék ibolyát venni* – adá még regénye címéül Podmaniczky Frigyes. *Két szőke asszony* – írta Bródy Sándor, amikor a maga Pestjének az alakjait vonultatta fel. Milyen tengerfenék mélységnyire távolodtak el ezek a regények a mai Pesttől! Én azt hiszem, hogy a mai Pest korszakáról az a regény szólaná legmeghatóbban, amely egy szimplex, becsületes, egyszerű polgárember hétköznapi életét tárgyalná. Leírni reggeltől estig egy pesti polgár életét, amely polgárnak eszébe sem jut, hogy ő regényhősnek született. Leírni, mit gondol magában felébredéskor, és mekkorát sóhajt, amikor végre estve van. Leírni, hogyan lesz ebben a korszakban gonosztevővé az az ember is, aki becsületesnek és tisztának született; hogyan múltott az emberekről a leg-
elemibb udvariasság is, pedig fiatalokukban jóhírnevű tánciskolába jártatták őket a szü-
leik; hogyan tanulta meg csikorgatni a fogát az, akit mindig csak mosolyogni tanítottak; hogyan lett körmönfont gazemberré az az ember, akit tegnapelőtt még »pesti pali«-
nak hívtak a háta mögött: hogyan történt az, hogy bár undorodik az élettől, meghalni mégsem merészel, mert félti hozzátartozóit az elviselhetetlen temetési költségektől...
Végül: mit gondol magában, mikor aztán mégiscsak itt kell hagyni szeretett városát. –
Ez az utolsó gondolat nem lehet valami hízelgő Pestre.” (*Milyen regényeket írnak az írók a mai Pestről?* 1925) Krúdy 1926 és 1930 között írt történelmi trilógiája a középkori Magyarországon, az 1928-as *Valakit elvisz az ördög* pedig a Nyírségben játszódik.

A *Boldogult úrfikoromban* Krúdy Gyula utolsó éveinek talán legismertebb műve. Ez az 1929-ben írt regény egy pontosan nehezen meghatározható időben játszódik, amikor „már elmúlt az az idő, amikor Ferenc Józsefnek csapoltak”. A történet egyetlen hosszúra nyúlt lakoma a *Bécs városához* címzett vendéglőben. Az itt összegyűlt társaság tagjai szinte kivétel nélkül a jólismert Krúdy-panoptikum különös, régről itt maradt alakjai, akik egyetértenek abban, hogy „bolond mindenki, aki túlélte Ferenc Józsefet”. Elszállt felettük az idő. „Világváros lettünk, elnök úr – mondja a regényben Dallosi, a »híres éjjeli pincér« –, nem történt semmi, csak észrevétlenül világváros lett a kis Pestből, a kamasz Budapestből, a hamupipókéből királyné...” A múlandóság foglalkoztatja a társaság tagjait, a régi szép idő, amikor még igazán lehetett Budapesten élni. Mintha szellemek társalognának a fővárosnak e kedélyes aranykorát idéző szegletében. A hajnalig tartó mulatság táncsal zárul, amely a haláltáncokat ábrázoló középkori metszeteket idézi az olvasó emlékezetébe. A vigasságnak – *mely a farsang végén, közvetlenül a böjt előtt játszódik* – kakasszó vet véget.

Nem lehet véletlen, hiszen Krúdy a Monarchia bukása óta hangoztatta: *vége a farsangnak*.

*

Krúdy Gyula Budapestjének bemutatását hosszan lehetne folytatni. Az író terjedelemben is Jókai Mórival vetekedő életműve kimeríthetetlen kincsesbánya lehet azok számára, akik érdeklődnek a magyar főváros e roppant izgalmas időszakára. Irodalmi, kultúr- és helytörténeti, szociológiai, politikai és gasztronómiai kincsekre bukkanhat, aki kicsit alaposabban beleássza magát ebbe a mérhetetlen anyagba.

Hogy miért tenné ezt bárki is?

Krúdy szerint azért, mert kár lenne megfeledkezni e „város históriájáról, amelyet valakinek vagy valakiknek olyan folyamatosan és szakadatlanul kellene írni, mint például a jó lexikonokat szerkesztik, amelyeknek sohasem jelenik meg az utolsó kötetjük. Igaz, hogy voltak gonosz esztendői is ennek a városnak, amikor azt hittük felőle, hogy immár véglegesen megöregedett, többé semmire se használható – de még az úgynevezett szépasszonyok életéből sem lehet véglegesen elsikkasztani a kudarcos, nem sikerült esztendőket, hát még egy nagyváros életéből, ahol annyi figyelmező szem követi a dolgok menetét! Bizonyos, hogy az írók továbbra is a régi boldog büszkeséggel írják le műveikben a nagy B betűt Budapest nevében: a tegnapi kalandorságok, jóízű vagy szomorkás pesti históriák, elkocogott emberek, eltűnt házak, nyomaveszett utcák, csak emlékké váltott polgármesterek és nyugalomba vonult harangozók továbbra is számíthatnak az olvasók érdeklődésére (akik majd egykor megint csak megszapornak, mert könyvek nélkül mégse lehetnek meg örökké az emberek.)” (*A pesti író, 1926*)